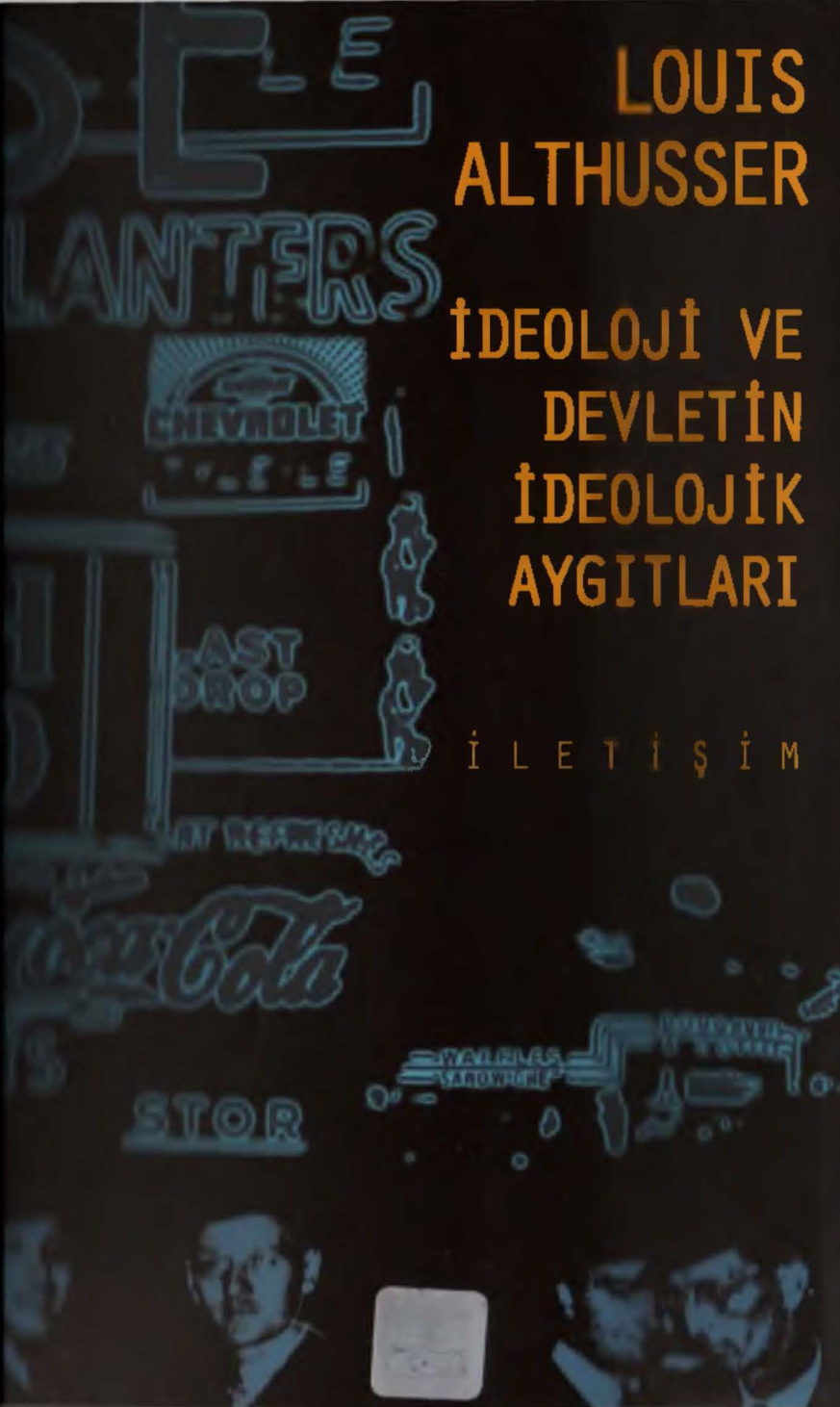

LOUIS
ALTHUSSER

İDEOLOJİ VE
DEVLETİN
İDEOLOJİK
AYGITLARI

İLETİŞİM

LOUIS ALTHUSSER
İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları

LOUIS ALTHUSSER (1918-1990) Marksist felsefeci ve siyasal eylem adamı. Marx'ın yapıtlarına getirdiği yeni yorumlar ve Fransız Komünist Partisi (PCF) içindeki etkinlikleriyle tanınmıştır. Gençliğinde Katolik gençlik ve öğrenci örgütlerinde yer alan Althusser, Nazi işgali sırasında Fransız Direniş Hareketi'ne katıldı; Almanlar tarafından toplama kampına gönderildi. Savaşın sonra École Normale Supérieure'de felsefe öğrenimi gördü; aynı okulda 1980'e değin öğretmenlik yaptı. 1948'de PCF'ye üye olan Althusser, 1960'lardan başlayarak çeşitli dergilerde yayınladığı yazılarıyla Fransız solu içinde etkili olmaya başladı. Başlıca yapıtları: *Pour Marx* (1965), *Lire le Capital* (1968), *Lénine et la philosophie* (1968).

Birikim Yayınları, 1978 (1 baskı)

Ideology and Ideological State Apparatus

İletişim Yayınları 83 • Politika Dizisi 9

ISBN 975-470-018-4

© 1989 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1989, İstanbul
2. BASKI 1991, İstanbul
3. BASKI 1994, İstanbul
4. BASKI 2000, İstanbul (500 adet)
5. BASKI 2002, İstanbul (500 adet)

DIZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Fotoş Gencosman

KAPAK FILMİ Diacan Grafik

DIZGİ Maraton Dizgievi

UYGULAMA Husnû Abbas

DÜZELTİ İsmail Şallı

BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Hanı No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

LOUIS ALTHUSSER

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları

Ideology and Ideological State Apparatus

ÇEVİRENLER

Yusuf Alp - Mahmut Özışık

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
1. BÖLÜM	
İDEOLOJİ VE DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI	
(Bir Araştırma İçin Notlar)	17
Üretim Koşullarının Yeniden-Üretimi Üzerine	17
Üretim Araçlarının Yeniden-Üretimi	19
Emek-Gücünün Yeniden-Üretimi	20
Altyapı ve Üstyapı	24
Devlet	27
Betimleyici Teoriden, Teori Olarak Teoriye	28
Marksist Devlet Teorisinin Özsel Öğeleri	30
Devletin İdeolojik Aygıtları	32
Üretim İlişkilerinin Yeniden-Üretimi Üzerine	38
İdeoloji Üstüne	46
İdeolojinin Tarihi Yoktur	47
İdeoloji, Bireylerin Gerçek Varoluş Koşullarıyla	
Aralarındaki Hayali İlişkilerin Bir "Tasarım" ıdır	51
İdeoloji Bireyleri Özne Diye Adlandırır	60
Bir Örnek: Hıristiyan Din İdeolojisi	67
2. BÖLÜM	
MARKSİZM VE SINIF MÜCADELESİ	77
3. BÖLÜM	
BİTMİŞ HİKÂYE, BİTMİYEN TARİH	85

Althusser'in yayınevimizce çıkarılan bu derlemesindeki üç yazının kendi aralarında bir bütünlük oluşturduğu kanısındayız. Bu bütünlük, yazıların konularından, dolaysız çerçevelerinden çok, hepsinin altında yatan ortak bir sorunsala dayanıyor.

Her üç yazının da "ideoloji" konusunu inceleyen teorik metinler olduğunu söylemek gerekir. Yazıları birbirine bağlayan ortak sorunsal ise, Sovyet devriminin sosyalizmi kurmakta başarısız ya da yetersiz kalmasının derinde yatan nedenlerinin araştırılmasıdır. "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları", yazarın, ideolojiyi *maddi bir pratik*, kendi etkileme alanında belirleyiciliği olan bir pratik olarak ele almasının teorik açıklaması ve savunması. Bu teorik tezlerin ardında, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu çabalarının gözlemi yatıyor. Yeni ekonomik örgütlenme, yeni politik örgütlenme, buna karşılık, kitle ideolojisinin dönüştürülmesinde çabalar yetersiz. Sonuç, sosyalizmin kuruluşunda ciddi eksiklikler.

Bunun altında yatan neden ne olabilir? Althusser'e göre, üstyapının bir "gölge fenomen" olarak kavranması; yani, değişen altyapının kendine uygun üstyapı kurumlarını otomatik biçimde ve zorunlu olarak üreteceği inancı. Üstyapının görece özerkliğini görmeyen ve onu altyapının bir yarı-dolaylı işlevine indirgeyen bu anlayışın adı "ekonomizm"

Daha kısa olan öbür iki yazısında bu "ekonomist" anlayışın iki görünümünü ele alıyor Althusser. "Marksizm ve Sınıf Mücadelesi"nde, *Kapital*'in, Marksist teorinin neye indirgenildiğini araştırıyor: Devrimci, dünyayı dönüştürmeye yönelik bir teoriden, bir burjuva ideolojisi olan ekonomi-politik "bilim"ine indirgenişini.

Dominique Lecourt'un Lyssenko üstüne kitabına yazdığı önsöz olan sonuncu metinde ise Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği sosyalizm anlayışına kesinlikle karşı çıkarken, indirgemeciliğin bir başka türüsünü ele alıyor. Birincinin "determinist/ekonomist" özelliğine karşılık bunun da, aynı eğilimin tamamlayıcısı olan "volontarist" sapma olduğu söylenebilir. Stalin döneminin Lyssenko uygulaması, burjuva ve sosyalist bilimleri ayırma bahanesiyle ortaya atılan "iki bilim teorisi" yoluyla bilimin ideolojiye ve her ikisinin pragmatik parti politikalarına indirgenmesini anlatıyor.

Althusser'in ideoloji konusunu Marksist teorinin bir nesnesi haline getiren "İdeolojik Aygıtlar" incelemesi birçok bakımdan ilginç ve önemlidir. Burada öne sürülen tezlerin, yazarın Marksist teoriye en önemli katkıları arasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu incelemeyi yapmakla Althusser Marksistlerin ciddi bir şekilde ihmal ettikleri -ve bu ihmalin çok acısını çektikleri- bir alanı dikkatimize sunuyor. Althusser'den önce bu konuyu en ciddi biçimde ele alan Marksist düşünür Gramsci idi. Ancak Gramsci'de de bağımsız bir ideoloji teorisi yoktur. Çok parlak, çok düşündürücü gözlemler, bir

de, yazdıklarının tümünü derinden belirleyen sorunsal olarak ideoloji kavramı vardır. Althusser'in tezleri Gramsci'nin açtığı yolda azımsanamayacak bir ilerleme sağlıyor.

Althusser'in ideoloji teorisini kısaca gözden geçirelim.

İdeoloji, toplumsal formasyonu meydana getiren üç ana düzeyden biridir (ekonomik, politik ve ideolojik düzeyleri). Bir "toplumsal düzey", bir pratiğe bağlıdır: Ekonomik düzeyde doğa toplumsal ilişkiler içerisinde dönüştürülür, ekonomik pratiği tanımlayan budur; politik pratikte, sözkonusu toplumsal ilişkiler dönüştürülür (politik pratik, bu dönüştürmeyle tanımlanır); ideolojik pratikte veya düzeyde ise, insanın kendi hayatıyla yaşayan ilişkisi demek olan ideolojik tasarımlar dönüştürülür.

Şu halde ideoloji, klasik/ortodoks/ekonomist anlayışta olduğu gibi, ekonomik pratiğin bir uzantısı değil, bir gölge - fenomeni değil, son kertede ekonomik pratikle belirlenmekle birlikte, kendi özerk belirleyici etkisi olan, maddi bir pratiktir. Bunu söylemekle Althusser, klasik felsefenin "madde - fikirler" ikileminin dışına çıkıyor. Bu ikilemin "maddeci" yorumu bile, fikirlerin son analizde maddenin yansıması olduğunu öne sürmek durumundadır. Yansıma, ama çarpık bir yansıma. Örneğin, Feuerbach'ın dini açıklaması gibi. İnsan, kendi maddi özlemlerini tepetaklak kavrayarak, bir öte-dünya inancı, bir din yaratıyor. Demek ki dinde gördüğümüz, insanî (bu bağlamda "maddi") olanın tersyüz edilmiş şeklidir.

Althusser'e göre ise fikirler bu klasik anlayışta olduğu gibi "maddenin *soyut* yansıması" değil, kendileri *maddi* olan şeylerdir. Çünkü kendileri somut ve nesnel olan "dil", "ayın", "aile hayatı" gibi toplumsal pratikler içinde yazılıdır ve bu pratiklerle belirlenirler. Bu bakımdan nesnenin kendisi ile nesnenin bilgisi arasında farklılık vardır.

Buraya kadar söylenenlerden dolaysız bir sonuç, *politik*

bir sonuç çıkarabiliriz: Eski ekonomist anlayışa aykırı bir biçimde, *ideoloji de, sınıf mücadelesinin ihmal edilmemesi gereken önemli ve özerk bir alanıdır*. İşte Althusser'den önce Gramsci'nin vurguladığı nokta da buydu. Bilinen politik mücadele yoluyla toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi nasıl zorunluysa, varolan ideolojinin ve bu ideolojiyi üreten aygıtların işleyiş biçiminin de dönüştürülmesi gerekir (devrim öncesi ve sonrası). Gramsci'de bu mücadelenin hayati önemi pek çok somut örnekle belirtilmiştir.

Fakat Gramsci ideolojinin önemini bir *veri* olarak almış, bu önemin nereden geldiğini, dolayısıyla ideolojinin nereden oluştuğunu araştırmamıştı. Ya da, yeterince araştırmamıştı. İdeolojinin maddiliğini ileri sürerek Althusser bu araştırmayı başlatıyor. Althusser'e göre bir toplumsal formasyonda insanlar kendilerini önceden belirlenmiş ilişkiler içinde bulurlar. Toplumsal formasyonun pratikleri (ki bunlar *son kertede* üretici güçlerin gelişme düzeyince belirlenmiştir) içinde insanların oynayacakları roller de çizilmiştir. Bu nedenle, bir toplum, bireyler-arası ilişkilere indirgenemez. Çünkü bireyler bu ilişkilere, belirleyici özneler olarak değil, kendileri ilişkiler içinde belirlenen bireyler olarak girmektedirler. (Althusser'in hümanizme karşı çıkış gerekçesi de budur: Tarihi insan-öznelerle açıklamanın yanlışlığı). Ne var ki toplumsal formasyonun işleyişi içinde, ilişkilerin bütününe hiçbir zaman görmeyen bireyler, kendilerini özneler olarak görmektedirler. İşte ideoloji, toplumsal ilişkilerin *taşıyıcısı* olan bireyleri, bu ilişkilerin *Öznesi* haline getirir.

Althusser, somut bireylerin özneleştirilmesini, bir "çağırma" metaforuyla açıklıyor. Örneğin, arkadan biri "Hey, bak sana!" diye seslendiğinde, bu sesin *bana* hitap ettiğini bana bildiren şey. Bu bakımdan, ideolojiler içinde aldığımız bütün rollerde bu "çağırma" ve "çağırıldığını anlama" özelliği vardır:

"Ey Müslüman", "Ey Türk", "Ey İnsan", "Ey Proleter" veya "Ey Sosyalist". Ve bütün bu adlarla çağrılanların hayatta birbirinden ayrı somut pratikleri, kimlikleri vardır. Çağrıldıkları ad, bir bakıma bu pratiklerin, bu kimliğin özetidir. Söz konusu pratikler, ideolojinin büyük harfli Öznesi altında ("Allah", "Türk Milleti" v.b.) hiyerarşik biçimde yapılaşmıştır. Büyük harfli Özne, bu pratikler arasında uyarlılık yaratır: Bugünkü ortamda bir "Müslüman" namaz kılar, oruç tutar, ama aynı zamanda alışverişini belli bir dükkândan yapar, belli bir politik partiye oy verir, kendi edebiyatı, kendi sineması, kendi yemekleri, ailesine verecek kendi öğütleri v.b. vardır. Bunların hepsi, o ideolojinin belirli "Allah" yorumuyla uyarlı olmak zorundadır.

Bu örnekte, ekonomik, politik ve ideolojik düzeyleri uyarlılık ve bütünlük gösteren bir hayat tarzından söz ettik. Şüphesiz bu ancak özel anlarda, dönemlerde olabilecek bir şey. Gerçekte, bütün bunlarda sürekli bir değişim söz konusu olduğu, ayrıca her düzey kendi özerk gelişmelerini gösterdiği için, aslolan bu uyumdan çok uyumsuzluktur. "Sıkmabaş" adıyla anılan ve oldukça yeni türemiş kadın tipini düşünelim. Müslüman ideolojisinin kadına verdiği ikinci ve tabî rol, bu ideolojiye göre, Batıcı kopyacılığın saldırısına uğramış ve bozulmutur. Müslümanlığın bugünkü "diriliş"inde, konuya militanca giren bazı kadınlar en göze görünür düzeyde, yani giyim kuşamda, bu sıkmabaş modasını uygulayarak tepkilerini gösteriyorlar. Ama aynı anda, *militanca* girdikleri için, Müslümanlığın kadına verdiği rolün dışında bir yerde duruyorlar. Bu sistem içinde beliren çelişkidir. Nereye varacağı, hattâ bir yere varıp varamayacağı konusunda şimdiden bir şey söylenemez; ama bir değişimin potansiyeli vardır burada. Bunun gibi ekonomik veya politik düzeylerde sisteme uymayan birçok yenilik belirebilir, ama bunlar aynı ideolojik ka-

lıplar içinde yumuşatılabilir, gizlenebilir. Çelişkilerin varlığı, ideolojinin varlığını tehdit etmez - çelişkisiz ideoloji zaten yoktur. Yeter ki, sözkonusu ideolojinin ekonomi/politik temeli çeşitli özelemleri kendi sistemi içinde eklemlendirmeye yetsin. Ama hayatın içinde olan bir değişiklik, ideolojiyle gerçeklik arasındaki birikmiş çelişkileri birdenbire patlayıcı bir noktaya getirebilir. İşte bu noktadan sonra sınıf mücadelesinin geneli içinde ideolojik mücadelenin önemi son derecede artar.

Althusser'e göre tanımlanan bir ideoloji kavramında ölçüt, "doğru" veya "yanlış" olamaz. Çünkü, yukarıda söylediğimiz gibi, gerçeklikle ideoloji arasındaki ilişki bir *yansıtma* ilişkisi değildir. İdeoloji yoluyla kendilerini özne olarak gören insanlar, aslında gerçeklikle kendi aralarındaki ilişkiyi ideoloji içinde tasarlamaktadırlar.

Sorunun çözümü, bir ideolojinin, genel ideoloji içinde varolan özelemleri kendi sistematığı içinde eklemleme gücüne bakarak bulunabilir. Başka bir söyleyişle; belirli bir ideoloji, belirli somut koşullar altında insanları olduklarından değişik özneler haline gelmeye çağırır. Çağrının biçimi ile koşullar arasında ne kadar çok bağdaşma imkânı varsa, ideolojinin inandırıcılığı ve çekiciliği de o kadar fazlalaşır. Şöyle somutlayalım. Türkiye'de milliyetçilik geçmişten bu yana ağırlığı olan bir ideolojidir. Ama bunun türlü biçimleri de vardır. Faşist milliyetçilik yorumu da genel milliyetçiliğin yanında - ve çoğu kez kanadı altında- varolmuştur. Ama yakın zamanlara kadar faşist çağrıya -faşizmin "Hey, baksana!" çağrısına- pek fazla kulak veren olmamıştı. Oysa bugün var, her tabakadan insanlarıyla. Bu durumda Faşizmin yaptığı daha önceki "genel" ideoloji içinde varolan ideolojik öğeleri, örneğin "asil kan"ı, "Komünizmle mücadele"yi, "Yahudi çıfıt"ı. "Devlet ve güç"ü v.b. kendi sistematığı içinde eklemlendirmektedir.

Şu halde, ideoloji kendisi geneldir ve sınıf kökenine indirgenemez. Daha doğrusu, ideolojinin *ögeleri* sınıf kökenine indirgenmez. Ama her sınıf, bu *ögeleri* kendine göre eklemleyerek, onu uyarlı ve tutarlı bir sınıf ideolojisine dönüştürmeye çahşır. Bu açıdan bakıldığında, örneğin "milliyetçilik bir burjuva ideolojisidir" demek yanlıştır. Bir ideolojik öge olarak milliyetçilik çeşitli sınıf söylemleri (discours) içinde farklı biçimlerde eklenir. "Demokrasi" de böyledir, "ahlâklılık" da böyledir v.b. ideolojinin evrenselliği de buradan gelir. Örneğin Shakespeare'in *Kral Lear* oyunundaki "baba sevgisi" ögesi böyledir. Kendisi tam anlamında ideolojik olduğu için, ideolojik (politik çağrışımları da olan anlamında) sayılmaz. Her ülkeden ve her çağdan insan, bu oyunda çizilen tragediyi yaşayabilir. Ancak daha derin bir düzeye inildiğinde, bu ögenin ne tür "itaat", "karşılıklı sevgi", "karşılıklı görev ve yükümlülük", "aile birimi" veya "aile örgütlenmesi" pratiklerine bağlı olduğu görülür.

Yukarıda başladığımız temaya devam edelim. İdeoloji, madde ile fikirlerin klasik felsefi sorunsaldaki biçimiyle karşı karşıya konuluşundan türetilmiyorsa, yani ideoloji maddî gerçekliğin (isterse tersyüzü) bir yansıması değil de, bir toplumsal formasyon içinde kendisi de maddî olan pratikler içinde maddî biçimde türemiş bir düşünce tarzı ise, ideolojinin doğruluğunu veya yanlışlığını tartışmanın bir anlamı yoktur. Kaldı ki, doğruluk ve yanlışlık bir yana, somut etkiler yaratan, somut sonuçlar veren bir pratiktir ideoloji. Örneğin dinî motiflere dayanan bir köylü ayaklanması bu anlayışa göre yanlış temele dayanıyor olabilir. Ama bu yanlışlığın ötesinde somuttur sonuçları. Aslında sömürüye karşı olan böyle bir ayaklanmanın yanlış bir dinî ideoloji içinde dile geldiğini söylemek de, Marksizme aykırı bir "öz" anlayışından yola çıkmakla mümkündür. Bu anlayışa göre her halk

hareketi, *özü gereği*, sosyalist bir ideolojiye dayanmalıdır dayanmıyorsa bir yanlışlık veya bir "aldatmaca" sözkonusudur. Gerçek tarihi anlamayı imkânsızlaştıran ideolojinin özerkliğini inkâr eden, ekonomist anlayışa geri dönmüş oluruz. İdeoloji doğru veya yanlış değildir, çünkü insanların kendi varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkiden doğar ideoloji. Başka bir deyişle, insanlarla varoluş koşulları arasındaki *yaşanan* ilişkidir. Ama yaşanan ilişkiden doğru *bilgi* elbette çıkmaz. Doğru bilgi, teorik insanın sonucudur. Ama teorik bilgi ile ideolojik bilgi arasında da, biri öbürünün doğrusu ya da yanlışlığı gibi bir ilişki kurulamaz. Aralarında bundan farklı bir ayrım, bir nitelik ayrımı vardır. İdeoloji insanın koşullarıyla yaşanan ilişkisinden doğduğu için *kapalı* bir düşünce biçimidir. İçinde olduğu toplumsal formasyona içseldir. Bu bakımdan, yanlış veya doğru bilgidir *öncedir*. Öte yandan, yukarıda değinildiği gibi, sonuçlarını veren, ah-lâkî-pratik bir biçimde toplumları yaşatan bir düşünce tarzıdır.

Althusser'in geçmişteki feodal toplumla kapitalist toplum arasında yaptığı karşılaştırmalar ve birinci toplumda dinin, ikinci toplumda da eğitimin başlıca ideoloji üretme aygıtları olduğunu söylemesi, gene önemli politik sonuçlar içeren bir önerme. Marksizmin ekonomist yorumlarında öngörülmeyen, düşünülmeyen bir bağlantı bu yoldan kurulabilir: İşçi sınıfı hareketi ile aydın hareketi arasındaki bağlantı. Bu da gene Gramsci'nin eserlerinde merkezî önemi olan bir sorundur. Gramsci'ye göre Marksist Parti bu iki hareketi (ve, şüphesiz köylü hareketini vb.) bileştiren örgütlenmedir. İdeolojinin özerk bir mücadele alanı olduğunu, ideojik pratiğin kendi baskı mekanizmalarını da geliştiren bir pratik olduğunu düşünmeye başladıktan sonra, parti etkinliği ile, örneğin kadın hareketi gibi klasik politik etkinliğin görece uzağında ka-

lan hareketleri birbirine eklemek de mümkün oluyor. Bu perspektifte sosyalist propaganda, sosyalist politik mücadele, anti-faşist mücadele, sosyalistlerin ittifak politikaları vb. hepsi daha değişik ve çok daha geniş boyutlu bir nitelik kazanıyor.

Althusser'in bu önemli metinlerini sunarken, son olarak, ideolojinin içinde üretildiği aygıtları *devletin ideolojik aygıtları* olarak tanımlanmasının yeni sorunlar yaratmaya aday olduğunu belirtmek gerekiyor. İdeoloji üretiminde önemli payı olan, sendikalardan aileye kadar birçok kurumu, "Devletin" ideolojik aygıtları gibi görmeye başladığımızda, devlet toplum içinde somut ve dolayısıyla sınırlı bir kurum olmaktadır çıkar ve toplumun bütününe yayılır. Öte yandan, Althusser'in ideoloji üstüne teorisi, ideolojinin oluşumunun anonim niteliğini vurgularken, "devlet"e böyle bir rol vermekle, değişik türde de olsa, yeni bir "ideoloji üreten özne" kavramına kapı açmaktadır. Bu da teoriyi yeniden tek-merkezli bir açıklama tarzına indirgemektedir. Althusser'in tezinin bu gibi tartışmaya açık yanları olmakla birlikte bütünüyle taze ve ilginç bir yaklaşım olduğu açıktır. Ekonomist şematizmin aşılmasına, ideoloji üstüne somut ve bilgiye dayalı yeni çalışmalar yapılmasına katkıda bulunmuştur.

MURAT BELGE

1

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları¹

(Bir Araştırma İçin Notlar)

ÜRETİM KOŞULLARININ YENİDEN-ÜRETİMİ ÜZERİNE

Üretimin mümkün olabilmesi için üretim araçlarının yenilenmesi gerekliliğinden söz ettiğimiz analizimizde, kısacık bir an, görür gibi olduğumuz bir şeyi ortaya çıkarmamız gerekiyor şimdi. Üstünde fazla durmaksızın yaptığımız bir belirtmeydi. Şimdi ise bunu kendisi için ele alacağız.

Marx'ın dediği gibi, eğer bir toplumsal formasyon üretimde bulunurken, ayn zamanda üretim koşullarını da yeniden-üretmezse, hayatını bir yıl bile sürdüremeyeceğini bir çocuk

(1) La Pensée, no 151 (Haziran 1970) Bu yazı aslında daha geniş bir incelemenin *parçalarından* oluşmuştur. (İngilizce çevirideki dipnotu: Bu metin, devam eden bir incelemeden alınan iki parçadan oluşuyor. "Bir Araştırma İçin Notlar" alt-başlığını yazar kendisi koymuştur. Tartışılan fikirler asıl tartışmaya sadece bir giriş olarak ele alınmalıdır.)

bile bilir.² Üretim nihaî koşulu, demek ki, üretim koşullarının yeniden -üretimidir. Bu yeniden-üretim "basit"(ancak önceki üretim koşullarını yeniden üreterek) ya da "genişletilmiş" (önceki üretim koşullarını genişleterek, yayarak) olabilir. Bu sonuncu ayrımı şimdilik bir yana bırakalım.

Üretim koşullarının yeniden-üretimi nedir?

Bu noktada hem çok tanıdık (Kapital'in II. Kitabından beri) hem de şaşılacak biçimde görmezlikten gelinen bir alana giriyoruz. Tek başına üretimin hattâ yalnızca üretim sürecine oranla kendisi de soyut olan üretici pratiğin görüş açısının inatçı belirginliği (ampirist türden ideolojik belirginlik) gündelik "bilincimizle" öylesine bütünleşmişler ki yeniden-üretimin görüş açısına yükselmek imkânsız olmasa da, son derece zordur. Gelgelelim, bu görüş açısının dışında, -üretim düzeyinde bile ve dahası, basit pratik düzeyinde de her şey soyuttur.

Sorunu yöntemli bir biçimde incelemeye çalışalım.

Açıklamamızı basitleştirmek için ve eğer her toplumsal formasyonun bir egemen üretim tarzından kaynaklandığını gözönüne alırsak, üretim sürecinin belirli üretim ilişkilerinin altında ve içinde varolan belirli üretici güçleri harekete geçirdiğini söyleyebiliriz.

Bundan, her toplumsal formasyonun varolmak için bir yandan üretirken ve üretebilmek için, aynı anda üretim koşullarını da yeniden üretmesi gerektiği sonucu çıkar. Demek ki şunları yeniden-üretmesi gerekiyor:

1. Üretici güçler;
2. Varolan üretim ilişkileri.

(2) Kugelman'a mektup, 11 Temmuz 1868 (*Kapital Üzerine Mektuplar*, Ed. Sociales, s 229).

Üretim Araçlarının Yeniden-Üretimi

Üretimin maddi koşullarının yeniden-üretimi, yani üretim araçlarının yeniden-üretimi sağlanmadan üretimin imkânsız olduğunu, Marx *Kapital*'in II. Kitabında ikna edici bir biçimde kanıtladığı için, artık (modern "makro-iktisat teorisyenleri" ya da ulusal muhasebede çalışan burjuva iktisatçıları da dahil) herkes kabul ediyor.

Herhangi bir iktisatçı (ki bu konuda herhangi bir kapitalistten farkı yoktur) her yıl, üretimde kullanılan ya da tükenenin yerine konulacak olanı göz önüne almak gerektiğini bilir: Hammadde, sabit kuruluşlar (yapılar), üretim âletleri (makinalar) vb. Şunu diyoruz: Her ikisi de işletmenin mali muhasebe pratiğinin üç aylık hesaplarını yorumlamakla yetinerek işletmenin görüş açısını dile getirdikleri için herhangi bir iktisatçı, herhangi bir kapitaliste eşittir.

Fakat biz "göze batan" bu sorunu ilk olarak ortaya getiren Quesnay'ın dehası ve bu sorunu çözen Marx'ın dehası sayesinde, üretimin maddi koşullarının yeniden-üretiminin firma (işletme) düzeyinde düşünülemediğini biliyoruz. Çünkü bu yeniden-üretimin gerçek koşulları içinde varolduğu yer orası değildir. Firma düzeyinde olan, yalnızca yeniden-üretim gereği düşüncesini doğuran, fakat hiçbir şekilde yeniden-üretimin koşullarını ve mekanizmalarını düşünmeye imkân vermeyen bir sonuçtur.

Bunu kabul etmek için bir an düşünmek yeterlidir: Dokuma fabrikasında yün kumaşlar üreden bir kapitalist, Bay X... hammaddesini, makinalarını, vb., "yeniden-üretmek" zorundadır. Ama *o kendisi* bunları kendi üretimi için üretmez, bunu yapan başka kapitalistlerdir: Bay X'in üretim araçlarının yeniden-üretiminin koşulu olan bu ürünleri üretmek için, kendi üretimlerinin koşullarını yeniden-üretmek zorun-

da olan, makina-avadanlık üreticisi büyük bir maden sanayicisi Bay Z, Avustralya'da büyük bir koyun yetiştiricisi Bay Y vb., vb. ve bu sonsuza kadar uzar. Bütün bunlar, ulusal ya da uluslararası pazarda (yeniden-üretim için) üretim araçlarını talebini arzın karşılayabilmesi için gerekli orandadır.

Bir tür "ucu olmayan bir zincire" dönen bu mekanizmayı düşünmek için Marx'ın "global" girişimini izlemek ve *Kapital*'in II. ve III. Kitaplarında özellikle, 1. Kesim (üretim araçlarının üretimi) ile 2. Kesim (tüketim araçlarının üretimi) arasında sermayenin dolaşım ilişkilerini ve artık-değerin gerçekleşmesini incelemek gerekir.

Bu sorunun analizine girmeyeceğiz. Üretimin maddi koşullarının yeniden-üretim için gerekliliğinin varlığından söz etmek bize yeter.

Emek - Gücünün Yeniden - Üretimi

Buraya kadar okurun dikkatini çekmesi gereken bir şey var. Üretim araçlarının yeniden-üretiminden söz ettik, fakat üretici güçlerin yeniden-üretiminden söz etmedik. Demek ki üretici güçleri üretim araçlarından ayıran şeyin yeniden-üretiminden, yani emek-gücünün yeniden-üretiminden söz etmedik.

Eğer işyerinde olanların gözlemi, özellikle amortisman-yatırım tedbirlerinin muhasebe ve maliyet pratiğinin incelenmesi bize maddi yeniden-üretim sürecinin varlığına ilişkin yaklaşık bir fikir verebilseydi, işletmede olanların gözleminin tümüyle değilse de neredeyse tümüyle sonuçsuz kaldığı bir alana giriyoruz şimdi. Bu gözlemin sonuçsuz kalmasının yerinde bir nedeni de vardır: Emek-gücünün yeniden-üretimi işletmenin dışında gerçekleşir.

Emek-gücünün yeniden-üretimi nasıl sağlanır?

Emek-gücüne kendini yeniden-üretmesinin maddî aracını vererek: Yani, ücret ile. Ücret her işletmenin muhasebesinde yer alır, fakat hiçbir zaman emek-gücünün maddî yeniden-üretimini koşulu olarak değil, "el-emeği sermaye"³ olarak.

Oysa ücret yalnızca emek-gücünün harcanmasıyla üretilen değer emek-gücünün yeniden-üretimi için vazgeçilmez bölümünü gösterdiğinden bu biçimde "işler." Bunu ücretli işçinin emek-gücünün yeniden-üretimi için vazgeçilmez (barınması, giymesi ve yemesi, kısacası ertesi gün -Tanrı'nın bahsettiği her ertesi gün- işletmede bulunması için gerekli) olan her şey diye anlayalım; şunu da ekleyelim: Proleterin kendini emek-gücü olarak bedenlerinde yeniden-ürettiği (X örnek: X-0,1,2, vb.'ne eşit olabilir) (*) çocukların eğitimi ve yetişmesi için vazgeçilmez olan her şey.

Emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli bu değer miktarının (ücret) yalnızca "biyolojik bir "S.M.I.G.'in"(**) ihtiyaçlarıyla değil, fakat tarihî bir asgarinin ihtiyaçlarıyla (Marx buna dikkat çekmişti: Fransız proleterlerine şarap, İngiliz işçilerine bira gerekir) -yani tarihî olarak değişken-belirlendiğini unutmayalım.

Sadece kapitalist sınıfın "kabul ettiği" işçi sınıfının tarihî ihtiyaçlarıyla değil, fakat proletarya sınıf mücadelesinin (çifte sınıf mücadelesi: İş süresinin artırılmasına ve ücretlerin düşürülmesine karşı) *zorla kabul ettirdiği* tarihî ihtiyaçlarla tanımlandığı için bu asgarinin iki kat tarihî olduğunu da belirtelim.

(3) Marx ona bilimsel bir kavram atfetti: *Değişken sermaye*.

(*) İşçinin kendini yeniden-üretmesi, I) kendini besleyerek, kendi ihtiyaçlarını gidererek yaşamaya ve böylece çalışmaya devam etmesi; II) çocuk yaparak, işçi sınıfının gelecekte kuşaklarını da yeniden-üretmesi anlamına gelir.

(**) S.M.I.G.: *Salair Minimum Interprofessionnel Granti*. Bizdeki "Asgari Ücret" yasasının benzeri.

Buna karşın emek-gücüne, emek-gücü olarak yeniden-üretilmiş olması için gerekli yeniden-üretim maddi koşullarını sağlamak yetmez. Kullanılabilir durumdaki emek-gücünün "bilgili", yani karmaşık üretim süreci sisteminde işe konulabilecek yeterlikte olması gerektiğini söylemiştik. Üretici güçlerin gelişmesi ve üretici güçlerin belirli bir andaki tarihî kurucu birlik tipi, (*) emek-gücünün (çeşitli biçimde) nitelikli olduğunu, dolayısıyla yine bu biçimde yeniden-üretilmesi gerektiği sonucunu yaratırlar. Çeşitli biçimde: Yani toplumsal-teknik işbölümünün farklı "görev" ve "mevkilerinin" gereklerine uygun olarak.

Emek-gücünün bu (zengin bir çeşitlilik arzeden) vasıflarının yeniden-üretimi kapitalist düzende nasıl sağlanır? Köleci ve serfçi toplumsal formasyonlardan farklı olarak, emek-gücünün vasıflarının yeniden-üretimi gitgide "yerinde" (üretim içinde eğitim) değil, fakat gitgide daha çok üretim dışında sağlanmaya yöneliyor (bu, belli bir yönseme gösteren bir yasa): Kapitalist eğitim sistemi içinde, başka kurum ve kerelerde.

Ama, ne öğreniliyor okulda? Öğrenimde az ya da çok uzun bir yol yürünüyor, fakat yine de okuma, yazma, sayma yani birkaç teknik ve değişik üretim görevlerinde (işçiler için bir öğrenim, teknisyenler için bir başka öğrenim, yüksek kadrolar için bir üçüncüsü vb.) doğrudan doğruya kullanılabilen "edebiyat" ya da "bilimsel kültür" (çok basit ya da tersine derinleştirilmiş olabilen) öğeleri içeren daha birçok şey öğreniliyor. Yani bir sürü "know-how" (**) öğreniliyor.

(*) "Üretici güçlerin belirli bir andaki tarihî kurucu birlik tipi" Üretici güçlerin üretim ilişkilerini ve buna bağlı olarak başka toplumsal ilişkileri belirlemesinde, bütün bu ilişkileri kendisiyle bağdaşır biçimde değiştirme yönsemi gösterir. Böylece, tarihî olarak, bütün bu çeşitli ilişkiler arasında kurucu ("constitutive") bir birlik tipi yaratır.

(**) "Know-how": Modern iktisatta sıkça geçen bu ingilizce terimin anlamı, "yap-

Fakat bu bilgilerin ve tekniklerin yanında ve bu vesile ile de, işbölümünün her görevlisinin "tayin edildiği" yere göre uyması gereken terbiye kuralları, görgü "kuralları" öğreniyor okulda: Sivil ve meslekî vicdan, ahlâk kuralları, açıkçası toplumsal-teknik işbölümüne saygı kuralları ve en sonunda da sınıf egemenliğinin yerleştirdiği düzenin kurallarına saygı. Okulda aynı zamanda, "Fransızca'yı düzgün konuşma", düzgün "yazma" da öğreniliyor, yani (gelecekteki kapitalistlere ve uşaklarına) gerçekte "düzgün biçimde emretme", yani işçilerle "düzgün konuşma" (ideal çözüm) vb. öğretiliyor.

Bu olguyu daha bilimsel bir dilde söylemek istersek, emek-gücünün yeniden-üretimini yalnızca nitelikliliğinin yeniden-üretimini değil, fakat aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğmesinin de yeniden-üretimini, yani yöneten ideolojinin işçiler için yeniden-üretimini ve sömürü ve baskı görevlileri için yönetici sınıfın egemenliğini "söz ile" sağlasınlar diye yöneten ideolojiyi düzgün kullanma yeteneğinin yeniden-üretimini de gerektirir diyeceğiz.

Başka bir söyleyişle, okul (fakat aynı zamanda Kilise gibi başka devlet kurumları, ya da ordu gibi başka devlet aygıtları da) bir sürü beceri öğretiyor, fakat bunu *yönetici ideolojiye boyun eğmeyi* ya da bu ideolojinin "pratiğinin" egemenliğini sağlayan biçimlerde yapıyor. Tüm üretim, sömürü, baskı görevlileri ve "ideoloji profesyonellerinin" (Marx) görevlerini "bilinçli olarak" yerine getirmek için şu ya da bu oranda, bu ideolojiyi "benimsemiş" olmaları gerekir ya sömürülenler (proleterler) ya sömürücüler (kapitalistler) ya sömürünün

masını bilmek" Daha, çok ileri teknolojiye üretim yapma bilgisi olarak kullanılıyor. Althusser'in buradaki kullanımı, daha çok, toplumdaki bütün insanların hayatta paylarına düşen mesleği yapabilmek için gerekli "beceri" anlamında.

yardımcıları (yönetici kadrolar) ya da hâkim ideolojinin büyük papazları ("devlet memurları") vb.

Emek-gücünün yeniden-üretimi, demek ki kendisinin *si-ne qua non* (olmazsa-olamaz) koşulu olarak yalnızca vasıflarının değil, aynı zamanda egemen ideolojiye boyun eğmesinin ya da bu "ideolojinin" pratiğinin, yeniden-üretimini ortaya çıkarıyor. Bu kesinliği belirtmek için "yalnızca bu değil aynı zamanda şu" demek yetmez, çünkü *emek-gücünün vasıflarının yeniden -üretimi, ideolojik boyun-eğme biçimlerinin altında ve içinde sağlanıyor.*

Fakat böylece, yeni bir gerçekliğin etkili varlığını tanıyoruz (kabul ediyoruz): *ideoloji.*

Bu noktada, iki şeye dikkati çekeceğiz.

Birincisi, yeniden-üretim analizimizi tamamlamak için.

Üretici güçlerin, yani bir yandan üretim araçlarının, öbür yandan emek-gücünün, yeniden-üretim biçimlerini hızla gözden geçirdik az önce.

Fakat henüz *üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi* sorununa değinmedik. Oysa bu sorun Marksist üretim tarzı teorisinin *belirleyici sorunudur.* Ondan söz etmemek teorik bir boşluk, daha da kötüsü, ciddi bir siyasal yanlıştır.

Demek ki ondan söz edeceğiz. Fakat bunun için gerekli araçları edinmek amacıyla, bir kez daha önemli bir yön-değiştirme yapmalıyız.

İkinci uyarı ise, bu yön-değiştirmeyi yapmak için, eski sorumuzu yeniden sormamız gerektiği: Toplum nedir?

ALTYAPI VE ÜSTYAPI

Marksist "toplumsal bütün" anlayışının, onun Hegelci "bütünsellik"ten ayıran devrimci karakteri üzerinde durmak fir-

satını daha önce elde ettik.⁴ Marx'ın her toplumun yapısını özgül bir belirlemeyle eklemlenmiş "düzey" ya da "kerte"lerden oluşmuş biçimde tasarladığını (bu kez tarihî maddeciliğin ünlü önermelerini yeniden ele almaktan başka bir şey değildir) söylemiştik: *Altyapı* ya da ekonomik temel (üretici güçler ile üretim ilişkilerinin "birliği") ile kendisi de iki "düzey" ya da "kerte": Hukukî, siyasal (hukuk ve devlet) ve ideoloji (çeşitli ideolojiler; ahlakî, dinî, hukukî, siyasal vb.) içeren *üstyapı*.

Teorik-pedagojik (Marx'ı Hegel'den ayıran ayrımı belirleyen) yararından başka bu tasarım aşağıdaki temel teorik elverişliliği de sağlar: Bizim *karşılıklı etkililik göstergesi* dediğimiz şeyi asıl kavramlarının teorik aygıtına yerleştirmeyi mümkün kılar. Bundan ne anlamalı?

Herkes tüm toplumların yapısının üzerine üstyapının iki "katı"nın yükseldiği bir temeli (altyapı) olan bir bina olarak tasarlanmasının kolay bir mecaz, mekâna ilişkin bir mecaz olduğunu kolaylıkla kabul edebilir: Bu bir topiktir.⁵ Her mecaz gibi bu mecaz da, bir şey gösterir, bir şeyle ilgili bir fikir verir. Neyi? Şunu: Temele dayanmasalardı üstkatların tek başlarına (havada) duramayacaklarını.

Bina mecazının betimleyeceği nesne her şeyden önce ekonomik temelin "son kertede belirlemesidir" Bu mekânla ilgili mecazın yaptığı, temele, ünlü kelimelerle tanınan, bir etkililik oranı vermektir. Ekonomik temelde olanların son kertede "kat"larda (üstyapıda) olanları belirlemesi.

Bu "son kertede" etkililik göstergesiyle birlikte üstyapının "kat"ları, elbette değişik etkililik göstergeleri olacaklardır. Ne tür gösterge?

(4) *Marx İçin ve Kapital'i Okumak*, Maspéro, 1965.

(5) *Topik*, Yunanca *topos*: "yer" demektir. Bir *topik*, belirli bir mekânda, şu ya da bu gerçekliğin herbirinin bulunduğu yeri gösterir: örneğin, ekonomik *aşağıda* (temel), üstyapı *üstündedir*.

Üstyapının katları son kertede belirleyici değildir, temel etkililiğince belirlenirler; eğer kendi tarzlarında (henüz tanımlanmamış) belirleyiciyseler, ancak temelle belirlenmiş olarak belirleyicidirler.

Temelin son kertede belirleyiciliği ile belirlenmiş olarak, etkililik (ya da belirleme) göstergeleri Marksist gelenekte iki biçimde düşünülmüştür: 1) Üstyapının temele karşı "görece bir özerkliği" vardır; 2) Üstyapının temele "bir karşılık olarak etkisi" vardır.

Demek ki Marksist *topik*'in yani, mekânla ilgili bina (temel ve üstyapı) mecazının büyük teorik avantajının, hem belirleme sorunlarının temel sorunlar olduğunu göstermek; binanın tümünü son kertede temelin belirlediğini göstermek; ve bunun sonucunda üstyapıya özgü "türetilmiş" etkililik türünden teorik bir sorunu ortaya koymaya zorlamak, yani Marksist geleneğin, üstyapının görece özerkliği ve üstyapının altyapı üzerine "karşılık olarak etkisi" diye birbirine bağlı terimlerle belirttiği şeyin üzerinde düşünmeye zorlamak olduğunu söylemeliyiz.

Bütün toplum yapılarının mekânla ilgili bir mecazla, bina ile temsil edilmesinin/ gösterilmesinin en büyük sakıncası elbette mecazi olmasıdır. Yani *betimleyici* kalmasıdır.

Bundan böyle olanları bir başka biçimde göstermenin mümkün ve istenir olduğunu sanıyoruz. Bizi yanlış anlamasınlar: Bu klasik mecazı yadsıyor değilim; ama mecazın kendisi, bizi onu aşmaya zorluyor. Ayrıca, yıprandığı gerekçesiyle rafa kaldırmak için de aşmıyoruz onu. Bir betimleme biçiminde bize ne verdiğini düşünmeyi denemek istiyoruz yalnız.

Üstyapının doğası ve varoluşunun özünü gösteren şeyi düşünmenin *yeniden-üretimden kalkarak* mümkün ve gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Mekânla ilgili bina mecazının, kavramsal bir cevap vermeden varlıklarını belirttiği sorula-

rın çoğunun aydınlanması için yeniden-üretim sağladığı bakış açısına yerleşmek ve oradan bakmak yeterlidir.

Temel tezimiz, bu soruların *yeniden-üretim görüşü* dışında sorulamayacağı ve dolayısıyla cevaplandırılmayacağıdır.

Hukuk, devlet ve ideolojiyi *bu bakış açısından* kısaca analiz edeceğiz. Ve aynı anda, bir yandan yeniden-üretim açısından, öte yandan üretim ve pratik açısından neler olduğunu ortaya çıkaracağız.

DEVLET

Marksist gelenek bu konuda kesin konuşuyor: Devlet, *Manifesto* ve *18 Brumaire*'den beri (ve sonraki tüm klasik metinlerde, hepsinden önce Marx'ın Paris Komünü üzerine ve Lenin'in *Devlet ve Devrim* üzerine olan metinlerinde) açıkça baskı aracı olarak kabul edilir. Devlet, yönetici sınıfların (19. yüzyılda burjuva ve büyük toprak sahipleri "sınıfı") artık-değerin zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sömürüye) boyun eğmesi için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına almalarını sağlayan bir baskı "makinası"dır.

Devlet böylece her şeyden önce, Marksist klasiklerin *devlet aygıtı* adını verdikleri şeydir. Bu terim ile şu anlaşılır: Hukukî pratiğin gereklerine ilişkin olarak zorunluluğunu ve varlığını tanıdığımız (dar anlamıyla) özelleşmiş aygıt, yani yalnızca polis, mahkemeler, hapishaneler değil, fakat aynı zamanda polis ve uzmanlaşmış yardımcı birlikleri "olaylarla başa çıkamadıklarında" son kertede ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müdahale eden (proletarya bu dersi kanıyla öğrendi) ordu ve bu bütünün üzerinde, devlet başkanı, hükümet ve yönetim.

Bu biçimde sunulduğunda, Marksist-Leninist devlet "teorisi" işin özüne dokunuyor ve işin özünün burada olduğunu bir an için bile reddetmek sözkonusu olamaz. Proletaryaya karşı burjuvazi ve yandaşlarının yürüttüğü sınıf mücadelesinde, "yönetici sınıfların hizmetinde" baskı aracılığıyla müdahale ve yürütme gücü olarak devlet demek olan devlet aygıtı, gerçekten bütünüyle devleti ve gerçekten bütünüyle temel "işlevini" tanımlar.

Betimleyici Teoriden, Teori Olarak Teoriye

Buna karşın burada da, bina mecazında belirttiğimiz gibi (altyapı ve üstyapı) devletin özelliğinin bu biçimde sunulması kısmen betimleyici kalmakta.

Bu sıfatı (betimleyici) birçok kez kullanacağımız için, her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldırmak amacıyla kısa bir açıklama gerekiyor.

Marksist devlet "teorisinden" ya da bina mecazından söz ederken, bunların nesnelere betimleyici tasarım ya da kavramlar olduklarını söylediğimizde, eleştirel bir addedüşüncemiz yok. Tam tersine, büyük bilimsel buluşların, bizim *betimleyici bir "teori"* adını verdiğimiz bir aşamadan geçmeden edemediklerini düşünmemizi gerektiren pek çok neden var. Bu hiç olmazsa bizi ilgilendiren alanda (toplumsal formasyonların bilimi) her teorinin ilk aşaması olmuştur. Böyle olunca, bu aşama teorinin gelişmesi için gerekli, geçici bir aşama olarak kabul edilebilir. Ve bize göre edilmelidir. Geçici olduğu, kullandığımız deyimde yanyana getirdiğimiz terimlerden de belli, çünkü "betimleyici teori" sözü "çelişkiye" eş değer bir durum yaratıyor. Gerçekten de teori terimi, yanında bulunan "betimleyici" sıfatına kısmen yakışmıyor.

Daha kesin sözlerle söylenirse bu: 1) "betimleyici teori"nin gerçekten, hiçbir kuşkuya yer bırakmadan, teorinin geriye dönmeyen başlangıcı olduğu; fakat 2) teorinin kendini tanıtırken büründüğü "betimleyici" biçim, bu "çelişkinin" etkisi nedeniyle, teorinin "betimleyici" biçimi aşan bir gelişmesini zorunlu kılar demektir. Düşüncemizi belirlemek için şimdiki nesnemize geri dönelim: Devlet.

Sahip olduğumuz Marksist devlet "teorisi" kısmen "betimleyici" kalıyor dediğimizde bu ilkin ve her şeyden önce bu betimleyici "teorinin" hiç şüphesiz, Marksist devlet teorisinin başlangıcı olduğu ve bu başlangıcın bize teorinin özünü, yani ilerki gelişmesinin tümünü belirleyen ilkeyi verdiği anlamına gelir.

Gerçekten de, devletin betimleyici teorisinin doğru olduğunu söylememiz gerekiyor, çünkü ilgili olduğu alandaki pek çok sayıda olguyu, bu teorinin nesnesine verdiği tanıma tekbül ettirmek kolayca mümkün olabiliyor. Örneğin devletin, baskıcı devlet aygıtında varolan sınıf devleti olarak tanımlanması, hangi alanda olursa olsun değişik baskı düzenlerinde gözlemlenebilen olguların tümünü şimşek gibi aydınlatıyor: 1848 Haziran'ı ve Paris Komünü, Petrograd'da 1905 Mayıs'ının kanlı pazarından, Direniş'den, Charonne'dan vb. Diderot'nun *Rahibe'sini* ya da Gatti'nin Franco üzerine bir oyununu yasaklayan bir "sansür"ün basit (ve görece önemsiz) müdahalelerine kadar; halk kitlelerinin sömürü ve yokedilmelerinin dolaylı ya da dolaysız tüm biçimlerini (emperyalist savaşlar) aydınlatır; Marx'dan sonra Lenin'in burjuva diktatörlüğü adını verdiği, politik demokrasi biçimlerinin gerisinden gözümüze çarpan o ince gündelik egemenliği de aydınlatır.

Buna karşın betimleyici devlet teorisi, bu aşamanın "aşılmasını" kendisi zorunlu kılan teorinin kurulması aşamala-

rından birini gösterir. Çünkü eğer sözkonusu tanımlama baskı olgularını devlete baskıcı devlet aygıtı olarak tasarlanmış devlete bağlayarak tanımak ve anlamak için gerekli olan şeyleri sağlıyorsa, bu "karşılıklı ilişki", az sonra değinme fırsatını bulacağımız çok özel bir tür berraklığa, apaçıklığa yer veriyor: "Evet gerçekten böyle, gerçekten doğru!"⁶ dediğimiz türden bir berraklık. Böyle bir devlet tanımı içindeki olguların birikimi, elimizdeki örnekleri çoğaltsa da, devlet tanımını, yani bilimsel teorisini gerçekte ilerletmiyor. Böylece her betimleyici teori, teorisinin vazgeçilmez gelişimini "engelleme" tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor.

İşte bunun içindir ki biz, bu betimleyici teoriyi, tam bir teoriye doğru geliştirmek, yani devletin mekanizmalarını kendi işleyişleri içinde anlamak için, devletin devlet aygıtı olarak, klasik tanımına bir şey eklemenin vazgeçilmez olduğunu düşünüyoruz.

Marxist Devlet Teorisinin Özsel Öğeleri

Önce önemli bir noktayı açıklayalım: Devlet (ve aygıtı içindeki varoluşu) yalnızca *devlet iktidarının* bir işlevi olarak anlam kazanır. Tüm siyasal sınıf mücadeleleri Devlet çevresinde döner. Bundan anlayacağımız: Devlet iktidarının herhangi bir sınıf, ya da sınıflar ya da sınıf bölümleri ittifakı tarafından *elde tutulması*, yani elde edilmesi ve korunması çevresinde döner. Yaptığımız bu ilk açıklama demek ki bizi bir yandan siyasal sınıf mücadelelerinin hedefi olarak devlet iktidarı (Devlet iktidarının korunması ya da elde edilmesi) ile, öte yandan devlet aygıtını birbirinden ayırmaya zorluyor.

(6) Bkz daha ilerde: *İdeoloji Üzerine*.

19. yüzyılda Fransa'daki burjuva "devrimlerin" (1830-1848) ya da hükümet darbelerinin (2 Aralık, 1958 Mayıs'ı) ya da devletlerin yıkılmalarının (1870'de İmparatorluk'un çökmesi, 1940'da 3. Cumhuriyet'in düşmesi) ya da küçük-burjuvazinin siyasal yükselişinin (Fransa'da 1890-95'de) vb. kanıtlandığı gibi, devlet iktidarının elde tutulmasını etkileyen siyasal olaylardan sonra bile, devlet aygıtının olduğu yerde kalabileceğini biliyoruz.

1917 gibi bir toplumsal devrimden sonra dahi, devlet aygıtının büyük bir bölümü, devlet iktidarının proletarya ve yoksul köylülük ittifakınca ele geçirilmesi durumunda bile olduğu yerde kaldı: Lenin bunu yeterince tekrarladı.

Devlet iktidarı ile devlet aygıtı ayrımının Marx'ın 18 *Brumaire* ve *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nden beri açıkça Marksist devlet teorisinde yer aldığı söylenebilir.

Bu noktayla ilgili Marksist devlet teorisini özetlemek için. Marksist klasiklerin her zaman şunları öne sürdüğünü söyleyebiliriz: 1) devlet, devletin baskı aygıtıdır; 2) devlet iktidarını devlet aygıtından ayırmak gerekir; 3) Sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarıdır ve bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca (ya da sınıf ya da sınıf bölümleri ittifakı) devlet aygıtının kendi hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır; ve 4) Proletarya, varolan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve bu ilk aşamada onun yerine bambaşka bir devlet aygıtı koymak ve ilerki aşamalarda radikal bir süreci, devletin yıkılma sürecini (devlet iktidarı ve her türlü devlet aygıtının sonu) başlatmak için devlet iktidarını elde etmelidir.

Bu açıdan bakılırsa, demek ki "Marksist devlet teorisine" eklemeyi önerdiğimiz şey zaten kendinde bütünüyle var. Gerçi teori şimdi, ek teorik geliştirmeye başvurulmadıkça işlevi ve hareketi anlaşılamayacak karmaşık ve değişken öge-

ler içeriyor; ama gene de, bu teorinin hâlâ kısmen betimleyici kaldığı kamsındayız.

Devletin İdeolojik Aygıtları

Marksist devlet teorisine eklenmesi gereken demek ki başka bir şey.

Burada, Marksist klasiklerin kendi deney ve girişimlerinin sonucu olan önemli ilerlemeleri teorik bir biçimde sistemleştirmeden, gerçekten bizden çok önce geçtikleri bir alanda dikkatle ilerleyeceğiz. Onların deneyim ve meseleleri ele alma usulleri esas itibarıyla siyasal pratiğin alanıyla sınırlı kaldı.

Marksist klasikler gerçekten de, siyasal pratiklerinde, devleti, bizim önerdiğimiz şekilde tamamlanmış bir Marksist devlet teorisinde bile verilen tanımdan daha karmaşık bir gerçeklik olarak ele almışlardır. Bu karmaşıklığı pratiklerinde gözönüne aldılarsa da onu kendine uygun bir teoride dile getirmediler.⁷

Çok şematik bir biçimde, bu karmaşıklığa tekabül edecek teorinin taslağını çizmeyi denemek istiyoruz. Bu amaçla aşağıdaki tezi öneriyoruz.

Devlet teorisini geliştirmek için, yalnızca *devlet aygıtı* ile *devlet iktidarı* ayrımını değil, fakat açıkça devlet'in (baskı) aygıtının yanında olan fakat onunla karıştırılmaması gere-

(7) Bildiğimiz kadarıyla Gramsci, seçtiğimiz yolda ilerlemiş olan tek kişidir. Devletin, Devletin Baskı Aygıtına indirgenemediğini, fakat dediği gibi, "sivil toplumun" belirli sayıda kurumunu da kapsadığı fikrine sahipti: Kilise, okullar sendikalar vb. Ne yazık ki Gramsci, keskin fakat kısmi belirtmeler olarak kalan bu sezgilerini sistemleştirmede. (Bkz. Gramsci: *Oeuvres Choisies*, Ed. Sociales, s. 290, 192 (n.3), 293, 295, 436. Bkz. *Lettres de la Prison*, Ed. Sociales s 313.)

ken bir gerçeği de gözönüne almak zorunludur. Bu gerçeğe kendi kavramının adını vereceğiz: *Devletin İdeolojik Aygıtları*.

Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA'lar) nedir?

DİA'lar devletin (baskı) aygıtıyla aynı şey değildirler. Marksist teoride, devlet aygıtının şunları kapsadığını hatırlatalım: Hükümet, Yönetim, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler vb. ki bunlar bundan böyle bizim devletin Baskı Aygıtı adını vereceğimiz şeyi oluştururlar. Baskı kelimesi, hiç olmazsa en son durumda (çünkü, örneğin yönetsel baskı fiziksel olmayan biçimlere girebilir) sözkonusu devlet aygıtının "zor kullandığını" belirtir.

Devletin İdeolojik Aygıtları ile gözlemcinin karşısına, birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçeklikleri belirtiyoruz. Bu gerçekliklerin doğal olarak ayrıntılı bir incelemeyi, denenmeyi, düzeltilmeyi ve yeniden düzenlenmeyi gerektirecek ampirik bir listesini sunuyoruz. Bu gerekliliğin içerdiği tüm sakıncaları gözönünde tutarak aşağıdaki şu kurumları şimdilik DİA'lar olarak kabul edebiliriz (adlarını saymamızdaki sıranın özel bir anlamı yoktur):

- Dinî DİA (değişik Kiliseler sistemi)
- Öğretimsel DİA (değişik, özel ve devlet "okullar"ı sistemi)
- Aile DİA'sı⁸
- Hukukî DİA⁹
- Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem)
- Sendikal DİA

(8) Aile bir DİA'nıkinden başka "işlevleri" de açıkça yerine getirir. Emek gücünün yeniden-üretimine katılır. Üretim tarzlarına göre, üretim birimi ve/veya tüketim birimidir.

(9) "Hukuk" aynı zamanda hem Devlet'in Baskı Aygıtı'nda hem de DİA'lar sisteminde yer alır.

Haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon vb.)

Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.)

Şunu diyoruz: DİA'lar devlet'in (Baskı) Aygıtı ile aynı şey değildirler. Ayrılıklar nerede?

İlk aşamada, devletin bir tek (baskı) aygıtı varsa, *çok sayıda* DİA olduğunu gözlemleyebiliriz. Varoluşunu varsaysak bile DİA'ların bu çokluğunu bütünleştiren birlik dolaysızca görülmez.

İkinci aşamada, devletin birleşik (baskı) aygıtının tümüyle *kamu* alanında yer almasına karşın DİA'ların (görünüştaki dağınıklıkları içinde) en büyük bölümünün *özel* alanda bulunduğunu saptayabiliriz. Kiliseler, partiler, sendikalar, aileler, bazı okullar vb. vb. özeldir.

Şimdilik ilk yaptığımız gözlemi bir yana bırakalım. Fakat çoğunluğu özel kurumlar olarak kamu statüsüne sahip bulunmayan kurumları ne hakla DİA'lar olarak kabul ettiğimiz sormak için ikinci gözlemimize itiraz edenler olacaktır. Bilinçli bir Marksist olarak Gramsci daha o zaman, tek cümleyle, bu itirazı görmüştü. Kamu ve özel ayrımı burjuva hukukunda yer alan ve burjuva hukukunun "otoritesini" uyguladığı (bağımlı) alanlarda geçerli olan bir ayrımdır. Devletin alanı bu ayrımın dışında kalır, çünkü devlet alanı "hukuk üstü"dür: Yönetici sınıfın devleti olan devlet ne kamusal ne de özeldir, tam tersine her türlü kamusal ve özel ayrımının ön-koşuludur. Aynı şey bu kez DİA'larımızın başlangıç noktası için de söylenebilir. DİA'ları oluşturan kurumların özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA'lar gibi "işleyebilir"ler. Bunu ispatlamak için DİA'lar dan herhangi birinin biraz derinlemesine bir analizi yeterli olacaktır.

Fakat artık işin özüne yönelelim. DİA'ları Devlet'in (Baskı) Aygıtından ayıran şu aşağıdaki temel farktır: Devlet'in

(Baskı) Aygıtı "zor kullanarak" işler, oysa DİA'lar "ideoloji kullanarak işlerler."

Bu ayrımı düzelterek bir kesinlik kazandırabiliriz. Gerçekten de ister Baskı ister İdeolojik olsun, devletin her aygıtı hem baskı, hem de ideoloji ile işler; ama devletin İdeolojik Aygıtı ile devletin (Baskı) Aygıtını birbirine karıştırmamayı gerektiren çok önemli bir ayrım vardır arada.

Bu ayrım, devletin (Baskı) Aygıtının, kendi hesabına *baskıya* tümüyle (fizik baskı dahil) öncelik verirken, ideolojinin burada ikincil bir işlevi olmasıdır (bütünüyle baskıya dayanan aygıt yoktur). Örnekler: Ordu ve polis hem kendi uyarlıklarını ve yeniden-üretimlerini sağlamak için, hem de dışarıya sundukları "değerler ile aynı zamanda ideolojiyi kullanarak işlerler.

Aynı biçimde, fakat tersine DİA'larda *ideoloji* tümüyle öncelik kazanırken, aynı zamanda baskıya, en son durumda olsa bile, fakat yalnızca en son durumda çok hafifletilmiş, gizlenmiş, hattâ sembolik bir baskıya (bütünüyle ideolojiye dayanan aygıt yoktur) ikincil bir işlev verildiği söylenmeli. Böylelikle kiliseler ve okul, ceza, ihraç, seçme vb. uygun yöntemlerle yalnız kendi çobanlarını değil sürülerini de "disipline sokarlar" Aile de böyledir... Kültürel (içlerinden birini sayacak olursak, örneğin sansür) DİA da... vb.

DİA'ların ya da devlet'in (Baskı) Aygıtının sözkonusu olmasına göre, zor ve ideoloji kullanan bu çifte (öncelikli biçimde ve ikincil biçimde) "işleyişin" belirlenmesinin, DİA'ların hareketi ile Devletin (Baskı) Aygıtının hareketi arasında sürekli olarak görülen ya da görülmeyen pek ince ilişkilerin örüldüğünün anlaşılmasını sağladığını söylemek bilmem gerekli mi? Günlük yaşantı sayısız örneklerini sunuyor bu ilişkilerin, ama sadece gözlem düzeyinin ötesine geçmek istiyorsak, olayı ayrıntılarıyla incelemeliyiz.

Buna karşın bu uyarı bize, görünüşte bölük-pörçük DİA'lar topluluğunun birliğini oluşturan şeyi anlamamızı sağlayacak yola sokar. Eğer DİA'lar ideolojiye öncelik vererek işliyorsa, onların çeşitliliğini birleştiren şey de işte bu işleyiş olmalı; çünkü işleyişlerin temeli olan ideoloji, bütün çeşitliliği ve çelişkilerine karşın, *yönetici ideolojinin altında*, yani "yönetici sınıf"ın ideolojisi altında, aslında her zaman birliğe sahiptir. Eğer ilke olarak "yönetici sınıf"ın devlet iktidarını elinde tuttuğunu (tek başına ya da çoklukla olduğu gibi sınıf bölümleri veya sınıf ittifakları ile) ve böylece Devlet'in (Baskı) Aygıtına sahip olduğunu düşünürsek, bu aynı yönetici sınıfın DİA'larda da etkin olduğunu kabul etmemiz gerekir çünkü Devlet'in İdeolojik Aygıtlarında gerçekleşen de bütün çelişkileriyle, bu yönetici sınıfın ideolojisinin kendisidir. Elbette devlet'in (Baskı) Aygıtında yasalar ve kararnameler ile hareket etmek ile DİA'larda yönetici ideoloji aracılığıyla hareket etmek apayrı şeylerdir. Bu ayrılığın ayrıntılarına girmek gerekir -fakat bu ayrılık derin bir özdeşliğin gerçekliğini gizleyemez. Bildiğimiz kadarıyla, hiçbir sınıf *DİA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz*. Bunun için tek bir örnek ve kanıt getiriyorum: Lenin'in, devlet iktidarını eline geçirmiş olan Sovyet proletaryası, "proletarya diktatörlüğü"nü geleceğini ve sosyalizme geçişi güvence altına alsın diye öğretimsel DİA'da devrim yapmak gerektiği yönünde sancıyan kaygısı.¹⁰

Bu son uyarı bizi DİA'ların yalnızca sınıf mücadelelerinin kazancı değil fakat sınıf mücadelelerinin ve çoklukla amansız sınıf mücadelelerinin *alanı* da olabildiklerini anla-

(10) 1937 tarihli dokunaklı bir metinde N. Krupskaya, Lenin'in umutsuz çabalarını ve kendisinin (Krupskaya) Lenin'in başarısızlığı saydığı şeyi anlattı. ("kattığımız yol".)

yacak duruma getiriyor. İktidardaki sınıf (ya da sınıfsal ittifak) DİA'larda, Devlet'in (Baskı) Aygıtında olduğu gibi kolayca bir yasa çıkaramaz. Bunun nedeni yalnızca eski egemen sınıfların DİA'larda uzun zaman önemli mevzilere sahip olmaları değil, fakat aynı zamanda ezilen sınıfların direnişinin, DİA'larda, ister varolan çelişkileri kullanarak, ister mücadele ile savaş mevzileri kazanarak sesini duyurma aracı ve fırsatını bulabilmesidir. ¹¹

Bu gözlemlerin özünü tespit edelim.

Önerdiğimiz tez eğer doğru temellendirilmişse, o zaman bir noktada kesinlik kazandırarak klasik Marksist devlet teorisine geri geldik sayılır. devlet iktidarı (ve filancaının elinde olması...) ile devlet aygıtını birbirinden ayırmak gerektiğini söyledik. Fakat devlet aygıtının iki gövdeyi kapsadığını ekleyeceğiz: Bir yanda devletin (Baskı) Aygıtını temsil eden kurumlar gövdesi, öbür yanda DİA'lar gövdesini temsil eden kurumlar gövdesi.

Fakat eğer durum böyleyse, kısa da olsa belirtilerini gösterdiğimiz bu durumda bile şu aşağıdaki soruyu sormamak

(11) Burada, DİA'larda sınıf mücadelesi üzerine kısaca söylenmiş birkaç sözle, sınıf mücadelesi sorunu eibette bitmiş değildir.

Bu soruna girişmek için iki ilkeyi akılda tutmak gerekir. *Birinci ilkeyi* Marx, *Katkinin* Önsöz'ünde formüle etmişti: "Bu tür dönüşümleri (bir toplumsal devrim) ele alırken, ekonomik üretim koşullarında meydana gelen -ve tam bilimsel biçimde gözlemlenebilen- maddî dönüşüm ile hukukî, siyasal, dinî, sanatsal ya da felsefi düzeylerde insanların bu çatışmanın bilincine varmalarını ve sonuna kadar sürdürmelerini sağlayan biçimleri ayırdetmek gerekir" *sınıf mücadelesi, demek ki ideolojik biçimler içinde, yani aynı zamanda DİA'ların ideolojik biçimlerinde de dile geliyor ve gerçekleşiyor. Fakat sınıf mücadelesi bu biçimleri rahat rahat aşar ve aştığı içindir ki sömürülen sınıfların mücadelesi DİA'ların biçimleri içinde gerçekleşebilir, yani iktidardaki sınıflara ideolojinin silâhını çevirebilir*

Bu *ikinci ilke* gereğince, sınıf mücadelesi DİA'ları aşar, çünkü kökü ideolojinin dışında bir yerde Altyapıda, sömürü ilişkileri olan ve sınıf ilişkilerinin temelini oluşturan üretim ilişkilerindedir.

olmaz: DİA'ların etkisinin gerçek ölçüsü nedir? Önemleri hangi temele dayanır? Başka bir söyleyişle: Baskıyla değil ideolojiyle işleyen bu DİA'ların "işlevi" nedir?

ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN YENİDEN-ÜRETİMİ ÜZERİNE

Uzun sayfalar boyunca cevapsız kalan temel sorumuza cevap verebiliriz öyleyse: *Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi nasıl sağlanır?*

Topik'in (altyapı, üstyapı) diliyle söylersek: Büyük bir bölümünde, hukuki-siyasal ve ideolojik üstyapı yoluyla sağlanır.

Fakat mademki hâlâ betimleyici niteliğini koruyan bu dili aşmanın vazgeçilmez olduğunu kabul ettik, o zaman şunu diyeceğiz: Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini büyük bir bölümü,¹² devlet iktidarının devlet aygıtlarında, bir yandan DİA'larda, öbür yandan Devletin (Baskı) Aygıtında uygulanmasıyla sağlanıyor.

Burada önceden değindiğimiz ve şimdi, aşağıda, üç grupta toplayacağımız şu noktalar gözönüne alınmalıdır:

1) Tüm devlet aygıtları hem ideoloji, hem de baskı kullanarak işlerler. Aradaki fark, Devletin (Baskı) Aygıtının baskıya tümüyle öncelik vererek işlemesine karşın, DİA'ların ideolojiye tümüyle öncelik vererek işlemeleridir.

2) Devlet (Baskı) Aygıtını ayrı ayrı öğelerinin bir komuta biriminin, devlet iktidarını ellerinde tutan egemen sınıfların siyasal temsilcilerinin uyguladığı sınıf mücadelesi siyaseti

(12) Büyük bir bölümü. Çünkü üretim ilişkileri *her şeyden önce* üretim süreci ve dolaşım sürecinin maddiliğiyle yeniden-üretilebilirler. Fakat ideolojik ilişkilerin bu süreçlerde doğrudan var olduklarını unutmamak gerekir.

biriminin, varlığında merkezileştiği örgütlenmiş bir bütün oluşturmaya karşı, DİA'lar çok sayıda ve birbirlerinden ayrıdır, "görece özerktirler" ve proleter sınıf mücadelesi ile kapitalist sınıf mücadelesi ve onların bağımlı biçimleri arasındaki çarpışmaların sonuçlarını, kimi zaman sınırsız, kimi zaman sınırlı biçimlerde dile getiren çelişkilere nesnel bir alan sağlamaya elverişlidirler.

3) Devlet (Baskı) Aygıtının birliği, iktidardaki sınıfların sınıf mücadelesi siyasetlerini uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde birleşmiş merkezileşmiş örgütlenmesiyle sağlanmasına karşın, değişik DİA'lar arasındaki birlik egemen ideolojiyle egemen sınıfın ideolojisiyle, çoklukla çelişkili biçimlerde sağlanır.

Bu özellikler gözönüne alınırsa, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi¹³ aşağıdaki biçimde, bir tür "işbölümü"ne uygun olarak tasarlanabilir.

Devlet (Baskı) Aygıtının görevi, özü bakımından, son analizde *sömürü ilişkileri* olan üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin siyasal koşullarını, Devlet (Baskı) Aygıtı olarak, baskı (fiziksel ya da değil) ile sağlamaktır. Devlet aygıtı yalnızca kendi yeniden-üretimine önemli bir ölçüde (kapitalist devlette siyasal hanedanlar, askeri hanedanlar vb. vardır) katkıda bulunmaz, fakat devlet aygıtı aynı zamanda ve özellikle, baskı yoluyla (en sert fiziksel güçten basit idarî yasak ve emirlere, açık ya da gizli sansüre vb. kadar) DİA'ların işleyişinin siyasal koşullarını sağlar.

Gerçekten de, Devlet (Baskı) Aygıtının "kalkanı" altında üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini de büyük ölçüde sağlayanlar bunlar DİA'lardır. Egemen ideolojinin, devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisinin etkisi burada yo-

(13) DİA'ların ve Devlet'in Baskı Aygıtının katkıda buldukları yeniden-üretimini *payına*.

ğunlaşmıştır. Devlet (Baskı) Aygıtı ve DİA'lar ve ayrı ayrı DİA'lar arasındaki (kimi zaman dış gıcırdatan) "uyum" ege-men ideolojinin aracılığıyla sağlanır.

Böylece DİA'ların, üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde, ortak olduğu için tek olan görevlerindeki çeşitliliklerine uyarak aşağıdaki hipotezi düşünmemiz gerekiyor.

Gerçekten de, çağdaş kapitalist toplumsal formasyonlarda, görece olarak, çok sayıda DİA saydık: Öğretimsel aygıt, dinî aygıt, aile aygıtı, siyasal aygıt, sendikal aygıt, haberleşme aygıtı, "kültürel" aygıt vb.

Oysa "servajcı" (gündelik dilde feodal denilen) üretim tarzının toplumsal formasyonlarında, yalnız mutlak monarşiden değil fakat bilinen ilk eski çağ devletlerinden tanıdığımız bugünkü devlete kadar, biçimsel olarak hep birbirine benzer tek bir Devlet Baskı Aygıtı varsa da, DİA'ları hem sayıca daha az, hem de değişik niteliktedirler. Örneğin Ortaçağ'da Kilise'nin (dinî DİA'nın), bugün sözünü ettiğimiz geçmiş zamana göre, birçok yeni DİA'nın devraldığı, özellikle kültürel ve öğretimsel birçok işlevi bir arada yürüttüğünü görüyoruz. Kilise'nin yanında, kapitalist toplumsal formasyonlarda oynadığı rol ile karşılaştırılamayacak derecede önemli bir rol oynayan aile DİA'sı vardı. Sanıldığı gibi tersine tek DİA Kilise ve Aile değildi. Bir de siyasal DİA vardı. (Etats Généraux, Parlamento, modern siyasal partilerin ataları olan siyasal Liga ve topluluklar ve serbest Komünler ile Şehirler). Aynı zamanda, eğer bu çağdışı kelimeyi kullanmayı göze alırsak, güçlü bir "pre-sendikal" DİA da vardı (bankacıların, tücarların güçlü loncaları ve ustabaşlarının, kalfaların oluşturduğu güçlü birlikler vb.). Basın ve yayın da, tiyatro gibi, tartışılmaz bir gelişme gösterdi -başlangıçta Kilisenin bütünsel parçalarıyken zamanla giderek bağımsızlaştılar.

En kaba çizgileriyle incelediğimiz kapitalizm-öncesi dö-

nemde, yalnızca dinî işlevleri değil, fakat öğretimsel işlevleri, "kültür" ve haberleşme işlevlerinin büyük bir bölümünü de kendinde toplayan *egemen bir DİA'nın, Kilise'nin* varlığı kesinlikle açıktır. Eğer XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar ilk Reform sarsıntısından beri tüm ideolojik mücadele, dine ve papazlığa karşı bir mücadelede *yoğunlaştıysa* bu bir rastlantı değil, fakat dinî DİA'nın egemen konumuna bağlı bir olgudur.

Fransız Devrimi'nin hedefi ve sonucu her şeyden önce yalnızca, devlet iktidarını feodal soyluluktan tüccar-kapitalist burjuvaziye geçirmek, devletin eski (baskı) aygıtını kısmen parçalayıp koymak olmamıştır -aynı zamanda bir numaralı DİA olan Kilise'ye saldırmak olmuştur. Ruhban sınıfın bünyesinin sivilleştirilmesi, Kilise servetlerine elkonması ve dinî DİA'nın egemen rolünün yerini alacak yeni DİA'ların yaratılması bu hareketin sonuçları olmuştur.

Elbette bunlar kendi başına olmadı: Concordat, Restorasyon ve başta okullar olmak üzere eskiden Kilise'nin yerine getirdiği işlevlerde burjuva hegemonyasını kurmak amacıyla tüm XIX. yüzyıl boyunca süren sanayi burjuvazisi ile toprak aristokrasisi arasındaki uzun sınıf mücadelesi buna kanıttır. Kilise'ye karşı mücadelelerini sürdürmek ve ideolojik işlevlerini ele geçirmek için, kısacası yalnız siyasal hegemonyasını sağlamak için burjuvazinin devrimin ilk yıllarında kurulmuş, 1848'de birkaç ay, II. İmparatorluk'un çöküşünden sonra ise on yıllar boyunca süren şiddetli mücadelelerden sonra onarılmış yeni siyasal, parlamenter-demokratik DİA'ya dayandığı söylenebilir.

İşte bunun içindir ki, içerdiği tüm rizikolara karşın aşığıdaki tezi öne sürmekte haklı buluyoruz kendimizi. Olgun kapitalist formasyonlarda eski egemen DİA'ya karşı şiddetli bir siyasal ve ideolojik sınıf mücadelesinin sonunda *egemen*

duruma getirilmiş DİA'nın, *öğretimsel ideolojik aygıt* olduğu düşüncesindeyiz.

İlk bakışta burjuvazinin kendi kendine ve sömürdüğü sınıflara sunduğu ideolojik tasarım uyarınca, kapitalist toplumsal formasyonlarda egemen DİA'nın okul değil, siyasal DİA, yani parti mücadeleleri ve genel oy hakkını birleştiren parlamenter demokratik rejim olduğu izlenimi edinildiği için bu tez paradoksal görünebilir.

Oysa tarih, yakın tarih bile olsa, burjuvazinin parlamenter demokrasi dışındaki siyasal DİA'larına kendini eksiksiz bir biçimde uydurabildiğini ve hâlâ uydurduğunu gösteriyor: Yalnız Fransa ile yetinirsek, I. ya da II. İmparatorluk, Meşrutî Monarşi (XVIII. Louis, X. Charles), parlamenter monarşi (Louis-Philippe), başkanlı demokrasi (de Gaulle). İngiltere'de durum çok daha açık. Burjuvazinin, küçük aristokrasinin ahmaklığı nedeniyle, köylü ve pleb kökenli "devrimci günler" ile iktidara gelmeyi çok pahalıya ödediği Fransa'dan farklı olarak burjuvazinin devlet iktidarını elinde tutmayı ve devlet aygıtını kullanmayı çok uzun zaman aristokrasi ile birlikte "oluşturabildiği" ve "paylaşabildiği" (egemen sınıfların tüm iyi niyetli kişileri arasında barış!) İngiltere'de devrim burjuvazi açısından özellikle "başarılıydı" Weimar Cumhuriyeti'ni "bir baştan bir başa geçmeden" ve Nazizme bel bağlamadan önce siyasal DİA içinde İmparatorluk Junkerlerinin (Bismarck bunların simgesidir), ordu ve polisi ile kalkan ve yönetici personel sağladığı emperyalist burjuvazinin, tarihe gürültülü bir biçimde adımını attığı Almanya'da durum çok daha çarpıcıdır.

Sahnenin önünde yer alan, burjuvazinin bir numaralı, yani egemen DİA'sı olarak kurduğu siyasal DİA'sının hareketlerinin arkasında eski egemen DİA'nın, yani Kilise'nin işlevlerini, gerçekte öğretimsel aygıtın yüklendiğini düşünme-

miz için nedenlerimiz olduğu kanısındayız. Hattâ şunu da ekleyebiliriz: Okul-Aile çifti, Kilise-Aile çiftinin yerini aldı.

Neden öğretimsel aygıt kapitalist toplumsal formasyonlarda egemen DİA'dır ve nasıl işler?

Şimdilik şunlarla yetinelim:

1) Tüm DİA'lar, hangisi olursa olsun, aynı hedefe yönelir: Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi, yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden-üretimi.

2) Herbiri bu tek hedefe kendine özgü yoldan katkıda bulunur: Siyasal aygıt bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur -bu, ya "demokratik", "dolaylı" (parlamenter) ideolojidir, ya da "dolaysız" (plebisitçi veya faşist) ideoloji. Haber aygıtı, tüm "yurttaşları" basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlâkçılık vb. dozlarıyla besler. Kültürel aygıt da aynı şeyi yapar (şovenizmde sporun rolü en ileri derecededir) vb. Dini aygıt ölüm, evlilik ve doğum gibi önemli törenler veya vaızlarla, insanın bir yanağını tokatlayana ötekini sunacak kadar kardeşlerini sevemiyorsa, külden başka bir şey olmadığını hatırlatarak. Aile aygıtı... Fazla üstünde durmayalım.

3) Bu konserde, kimi zaman çelişkilerin (eski egemen sınıfların kalıntılarının, proletarya ve örgütlerinin çelişkileri) bulandırdığı tek bir partiyon ezgiye egemendir. Hıristiyanlıktan önce, Yunan Mucizesini, Hıristiyanlıktan sonraysa, ebedi şehir Roma'nın ihtişamını ve özel ve genel Menfaat'i vb. yaratan Yüce Atalar'ın hümanizminin büyük temalarını katan, şimdiki egemen sınıf ideolojisinin partiyonu. Milliyetçilik, ahlâkçılık ve ekonomizm.

4) Oysa bu konserde, ezgisine kulak verilmese bile, bir DİA açıkça egemen rolü oynar; öylesine patırtısızdır ki! Okul.

Tüm toplumsal sınıfların çocuklarını ana-okulundan baş-

layarak alır ve ana-okulundan başlayarak, yeni veya eski yöntemlerle, yıllar boyunca, çocuğun "etkilere en açık" olduğu çağda, aile DİA'sı ve öğretimsel DİA arasında sıkışmış olduğu yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış "beceriler"i (Fransızca, hesap, doğa tarihi, bilimler, edebiyat), ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi (ahlâk, felsefe, yurttaşlık eğitimi) tekrarlaya tekrarlaya çocukların kafasına yerleştirir. Onaltıncı yıla doğru bir yerde, dev bir çocuk kitlesi üretimin içine düşer: Bunlar işçiler ve küçük köylülerdir. Öğrenim görebilecek gençliğin bir başka bölümü yoluna devam eder: Ve zar zor kısa bir yol daha aldıktan sonra bir kıyıya yıkılır kalır ve küçük ve orta teknisyenler, beyaz yakalı işçiler, küçük ve orta devlet memurları, her türlü küçük-burjuva tabakaları oluşturur. Son bir bölümü zirveye ulaşır, ya aydınlara özgü yarı-işsizliğe düşmek ya da "kollektif emekçinin aydınları"dışında, sömürü görevlileri (kapitalistler, işletmeciler), baskı görevlileri (askerler, polisler, siyaset adamları, yöneticiler vb.) ve profesyonel ideologlar (çoğu inanmış "laik" kimseler olan her türlü papaz) sağlamak üzere...

Yolda düşüp kalan her kitle, sınıflı toplumda yerine getireceği göreve uygun ideolojiye pratik olarak sahip kılınır: Sömürülen olma görevi (son derece gelişmiş "meslekî", "ahlakî", "medenî", "millî" ve apolitik vicdana sahip), sömürü görevlisi olma görevi (işçilere emretmeyi ve onlarla konuşmayı bilmek: "İnsanî ilişkiler"), baskı görevlileri (emretmek ve "tartışmaya yer bırakmadan" itaat ettirmeyi bilmek ya da siyasal yöneticilerin belâğatinin demagojisini kullanabilmek) ya da profesyonel ideologlar olma görevi (bilinçleri saygı ile, yani hak ettikleri aşağılama ve demagoji ile işleyerek, Ahlâk, Fazilet "Aşkınıhk", Millet, Fransa'nın Dünyadaki Rolü vb. ile besleyebilme yeteneği).

Elbette, birbirine karşıt olan bu erdemlerin çoğu (bir

yanda alçakgönüllülük, feragat, itaat, öbür yanda sinizm, ki-
bir, küstahlık, güven, kendini büyük görme, hattâ tatlı dilli-
lik ve kurnazlık) ailelerde, kilisede, orduda, güzel kitaplarda,
filmlerde ve hattâ stadyumlarda da öğrenilir. Fakat başka
hiçbir DİA bu kadar yıl boyunca haftanın 5-6 günü 8'er saat-
ten, kapitalist toplumsal formasyonun çocuklarının tümü-
nün zorunlu (ve üstelik, bedava) dinleyiciliğine sahip değıl-
dir.

Böylece bir kapitalist toplumsal formasyonun üretim iliş-
kilerinin, yani sömürülenlerin sömürenlerle, sömürenlerin
de sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün ye-
niden-üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin toplu halde "kafa-
lara yerleştirilmesi" ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenil-
mesi ile sağlanır. Kapitalist düzen için hayati olan bu sonucu
üreten mekanizmalar elbette evrensel olarak egemen burju-
va ideolojisiyle örtülmüş ve gizlenmiştir, çünkü bu, egemen
burjuva ideolojisinin temel biçimlerinden biridir: Okulu "ve-
lilerinin" (kendileri özgürdürler, yani çocukların sahibidirler)
kendilerine (tam bir güvenle) emanet ettikleri çocukların
"özgürlük ve "vicdanına" saygılı öğretmenlerin, kendi örnek-
leri, bilgiler, edebiyat ve "özgürleştirici" erdemleriyle, onları
yetişkinlerin özgürlük, ahlâklılık ve sorumluluğuna ilk
adımlarını attırdıkları ideolojiden arınmış (madem ki lâiktir)
tarafsız bir ortam olarak gösteren ideoloji.

Berbat koşullar içinde, "öğrenimini" yaptıkları bilgi ve
tarihte bulabildikleri birkaç ender silahı kendilerini kısıqv-
rak saran ideolojiye, düzene ve pratiklere doğru çevirmeyi
deneyen öğretmenlerden özür dilerim. Bir tür kahramandır
onlar. Fakat sayıları çok azdır ve içlerinden kaç tanesi (ço-
ğunluğu) düzenin (onları aşan ve ezen) kendilerini yapmaya
zorladığı "iş"ten kuşkulanmaya başlamayı bilir; daha da kö-
tüsü bu işi inanarak yaparken bütün yürek ve becerilerini

kullanır ve en ileri bilinçliliğe (ünlü yeni yöntemler!) başvururlar. Bundan o kadar az kuşku duyarlar ki, fedakârlıklarıyla, bundan birkaç yüzyıl öncesinde atalarımızın gözünde Kilise, cömert, vazgeçilmez ve "doğal" olduğu gibi, okulu da çağdaşlarımızın gözünde aynı derecede "doğal" ve vazgeçilmez, yararlı, hattâ hayırlı kılan bu ideolojik tasarımın beslenmesine ve bakımına katkıda bulunurlar.

Gerçekten, Kilise'nin egemen DİA rolünü bugün okul üzerine almıştır. Tıpkı eskiden Kilise ile aile bir çift oldukları gibi okul, aile ile bir çift oluşturmuştur. Okulun (ve Okul-Aile çiftinin) egemen DİA, dünya çapında sınıf mücadeleleri ile varlığı tehdit edilen bir üretim tarzının üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde belirleyici bir rol oynayan aygıt olduğu kabul edilirse, dünyanın her yanında bu kadar çok devletin öğrenim düzenini (daha o zaman Manifesto'da açıklanmış olan), aile düzenini sarsan bir buhrana çoğu zaman bağlı olan benzeri görülmemiş bir derinlikteki bu buhran siyasal bir anlam kazanır.

İDEOLOJİ ÜSTÜNE

DİA kavramını ileri sürdüğümüzde, DİA'ların "ideoloji kullanarak işlediklerini" söylediğimizde, belli ölçüde tartışma gerektiren bir gerçeği hatırlattık: İdeoloji.

İdeoloji deyiminin ona nesne olarak fikirlerin (genetik) teorisini tanıyan Cabanis, Destutt de Tracy tarafından yaratıldığı bilinir.(*). Elli yıl sonra Marx bu terimi ele aldığı anda

(*) Pierre-Jean-Georges Cabanis: 1757-1808 yılları arasında yaşamış, duyumsalci okuldan Fransız filozofu. Fransız Ansiklopedistleriyle yakın ilişkileri vardı. Fizyoloji, psikoloji ve felsefe üzerine çalışıp, bu dallar arasındaki ilişkileri tespit etmeye çalıştı.

Destutt de Tracy: 1754-1836 yılları arasında yaşamış İskoç asıllı bir Fransız

ona, gençlik eserlerinde bile yeni bir anlam verir. Bundan böyle ideoloji, bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemidir. *Rheinische Zeitung*'daki makalelerinden beri yürüttüğü siyasal ve ideolojik mücadele Marx'ı hızla bu gerçeklikle yüz yüze getirecek ve onu ilk sezgilerini derinleştirmek zorunda bırakacaktı.

Buna karşın, bu noktada oldukça şaşırtıcı bir paradoks ile karşılaşırız. Her şey Marx'ı ideolojinin bir teorisini formüle etmeye yöneltir gibiydi. Gerçekten *1844 El Yazmaları*'ndan sonra *Alman İdeolojisi*, ideolojinin açık bir teorisini sunar... fakat bu teori Marksist değildir (nedenini az sonra göreceğiz). *Kapital*'e gelince, ideolojilerin (en belirginini: Bayağı iktisatçıların ideolojisi) bir teorisi için bir çok belirti içeriyorsa da, büyük ölçüde genel bir ideoloji teorisine bağımlı olan bu teorinin kendisini içermez.

Böyle bir teorinin ilk ve çok şematik bir taslağını önermek rizikosunu göze alıyorum. İleri süreceğim tezler elbette şu anda aklıma gelmiş değil, fakat gene de ancak derin inceleme ve analizlerle savunulabilir ya da denenebilirler, yani onaylanabilir ya da düzeltilebilirler.

İdeolojinin Tarihi Yoktur

Her şeyden önce, biçimleri ne olursa olsun (dinî, ahlâki, hukukî, siyasal) her zaman *sınıfsal tavırları* dile getiren özel ideolojilerin teorisini değil, *genel bir ideoloji teorisi* tasarısını temellendirmese de, hiç olmazsa mümkün kılan ilkenin nedenini açıklamak için kısa bir şey söylemeliyim.

Az önce belirtilen çifte ilişki içinde, bir ideolojiler teoris-

filozofu. Başlıca eseri *Eléments d'idéologie* (İdeolojinin Ögeleri) adındadır. De Tracy'ye göre düşünce, duyulamaya indirgenebilir. Düşünmek, hatırlamak, yargılamak ve istemek, hepsi duyulamaktır.

ne yönelmek gerekir şüphesiz. Bu yapıldığında, bir ideolojiler teorisinin son analizde toplumsal formasyonların, yani toplumsal formasyonlar içinde düzenlenmiş üretim tarzlarının ve onların bağrında gelişen sınıf mücadelelerinin tarihine dayandığı görülecektir. Bu anlamda, ideolojilerin (yukarıda belirtilen çifte ilişki içinde tanımlanan ideolojilerin: Bölgesel ve sınıfsal) son kertede belirlenmeleri, elbette ideolojileri ilgilendirmekle birlikte, onların dışında yer aldığı bir tarihi olduğundan, *genel olarak* bir ideolojiler teorisinin sözkonusu olamayacağı açıktır.

Buna karşın, eğer ben genel olarak bir ideoloji teorisi tasarısı ileri sürebiliyorsam ve eğer bu teori, ideolojilerin teorilerinin bağımlı oldukları öğelerden biriye, bu, aşağıdaki terimlerle dile getireceğim, görünüşte paradoksal bir önermeyi içerir: *İdeolojinin tarihi yoktur.*

Bilindiği gibi, bu formül *Alman İdeolojisi*'nin bir bölümünde harfi harfine yer alır. Marx tıpkı ahlâk (ve başka ideoloji biçimleri) ötesinde bir tarihi yok dediği metafizik için bu formülü önerir.

Alman İdeolojisi'nde, bu formül açıkça pozitivist bir bağlamda yer alır. İdeoloji (*Alman İdeolojisi*'sinde) katıksız yanılısama, katıksız rüya, yani hiçlik olarak tasarlanmıştır. Tüm gerçekliği kendinin dışındadır. Demek ki bu eserde ideolojinin statüsü tümüyle, Freud'dan önceki yazarların rüya teorisinin statüsüne benzer hayali bir yapı olarak düşünülmüştür. Bu yazarlara göre rüya, keyfi bir düzenleme ve sıra içinde, kimi zaman "tersine çevrilmiş", kısacası "karmakarışık" bir biçimde sunulmuş "günden arta kalanların" tümüyle hayali, yani bomboş sonucuydu. Onlara göre rüya, biricik pozitif ve anlamlı gerçekliğin, günün, artıklarının gözler kapahyken keyfi olarak birleştirilmesiyle kurulmuş boş (anlamsız) ve değersiz bir hayali varlıktır. *Alman İdeoloji*

si'nde felsefe ve ideolojinin (bu eserde en üstün derecede ideoloji, felsefe olduğundan) statüsü tamamı tamamına budur.

Böylece ideoloji Marx için, biricik anlamlı ve pozitif gerçekliğin, varoluşlarını maddi olarak üreten, maddi, somut bireylerin somut tarihinin gerçekliğinin "günden arta kalanlarıyla" kurulmuş, anlamsız ve yararsız, katıksız bir rüya, hayali bir "birleştirme"dir. Bunun için *Alman İdeolojisi*'nde ideolojinin tarihi yoktur. Çünkü tarihi kendi dışında, varolan tek tarihin, somut bireylerin tarihinin bulunduğu yerdedir. Demek ki *Alman İdeolojisi*'ndeki, ideolojinin tarihi yoktur tezi, aynı zamanda şunları da belirttiği için, olumsuz (negatif) bir tezdır:

1) İdeoloji katıksız rüya olduğundan hiçbir şey değildir (kimbilir hangi gücün yarattığı bir rüya: İşbölümünün yabancılaşmasınca yaratılmasa dahi, bu durumda bile *olumsuz* (negatif) bir belirlemedir.)

2) İdeolojinin tarihi yoktur, fakat bu onun içinde bir tarih olmadığı demek değildir (tersine, madem ki gerçek tarihin tersine çevrilmiş, anlamsız soluk, yansısıdır); yalnızca, *kendine özgü* bir tarihi yoktur.

Benim açıkça *Alman İdeolojisi*'nin terimlerini benimseyerek savunmak istediğim tez ise ("ideolojinin tarihi yoktur") *Alman İdeolojisi*'nin pozitivist-historisist tezinden kökten ayrındır.

Çünkü öyle sanıyorum ki, bir yandan *ideolojilerin kendilerine özgü* (son kertede sınıf mücadelesiyle belirlense bile) *tarihleri olduğunu* savunurken, öte yandan, *genel olarak ideolojinin tarihi olmadığını*, olumsuz bir anlamda değil (tarihi kendi dışımdadır) tümüyle pozitif anlamda, savunuyorum.

Eğer ideolojinin özelliği, onu tarih-dışı, yani *tüm-tarihi*

bir gerçeklik yapan bir yapı ve işleve sahip olmasıysa, bu sözün olumlu (pozitif) bir anlamı vardır. Çünkü *Komünist Manifesto*'nun tarihi sınıf mücadelelerinin, yani sınıflı toplumların tarihi olarak tanımladığı anlamda ideoloji, tarih dediğimiz bu şey içinde, bu yapı ve bu işlev değişmez bir biçimde vardılar.

Burada, teorik bir nirengi noktası saptamak için, bu sefer Freudcu kavramıyla rüya örneğimize geri dönecek olursak "ideolojinin tarihi yoktur" önermemiz, Freud'un *bilinçdışı ebedidir*, yani tarihi yoktur önermesine doğrudan doğruya bağlanabilir ve bağlanmalıdır (keyfi bir biçimde de değil; iki önerme arasında organik bir bağ olduğu için böyle olması teorik bakımdan da zorunludur.) (*)

Eğer ebedî sözü (zamansal) her tarihe göre aşkın değil, fakat her yerde varolan, tarih-aşırı, yani tarihin tüm alanı içinde, biçimi değişmeden kalan anlamına geliyorsa, Freud'un deyişini kelimesi kelimesine alıp şunları söyleyeceğim: Tıpkı bilinçdışı gibi *ideoloji de ebedidir*. Ve bu benzetmenin,

(*) Althusser'in bu bölümde söyledikleri biraz bilmecemsi görünebilir. Bir somut toplumsal formasyondaki ideolojiler o toplumun somut tarihine ilişkin olarak açıklanabilir, ama genel olarak ideoloji, tarihe değil, insan zihninin işleyişine ilişkin olarak açıklanmalıdır. Bu zihnin işleyişi ise tarihin başından beri aynı olduğuna göre, tarih-dışı, çünkü tüm-tarihidir, tarih boyunca hep aynıdır ve somut tarih tarafından belirlenmez. Somut tarih ideolojinin içerliğini belirler, ama işleyiş biçimini belirlemez.

Alman İdeolojisi, ideolojiyi; gerçeklikten büsbütün koparıp, Freud-öncesi rüya kavramıyla eşit yere koyuyor. Bunun için de Althusser bunu olumsuz (negatif) bir tanım olarak niteliyor, oysa ideoloji gerçeklikten kopuk bir hayal değil, gerçekliğin tam tersyüz edilmiş bir yansıması da değil, gerçekliğin değişik bir kavranış biçimidir. Bu niteliğiyle, kendine göre bir mantığı ve işleyişi vardır. Tıpkı, Freud'dan sonra rüyaların da, gerçekliğin bir başka biçimde yansımaları olduğunu anladığımız, rüyaların kendine özgü mantığını çözdüğümüz ölçüde rüya gerçekliğini nesnel gerçekliğe tercüme edebildiğimiz gibi, ideolojide yansıyan gerçeklikle nesnel gerçeklik arasındaki bağıntıları da kurabiliriz.

bilinçdışının ebediliğinin genel olarak ideolojinin ebediliğiyle ilişkisiz olmaması nedeniyle teorik olarak doğrulandığı kanısında olduğumu ekleyeceğim.

İşte bu nedendir ki kendimi, hiç olmazsa varsayımsal olarak, Freud'un genel olarak bir bilinçdışı teorisi sunduğu anlamda, genel olarak bir ideoloji teorisi önermekte haklı görüyorum.

Anlatımı kolaylaştırmak için, ideolojiler üzerine söylenenleri gözönüne alarak, tarihi olmadığını ya da -ki aynı anlama gelir- tarihin (= toplumsal sınıflar kapsayan toplumsal formasyonlar tarihi) tümünde değişmez biçimde her yerde var olduğunu söylediğim genel olarak ideolojiyi belirtmek için kısaca "ideoloji" terimini kullanacağım. Geçici olarak kendimi "sınıflı toplumlar" ve onların tarihleriyle sınırlıyorum.

İdeoloji, Bireylerin Gerçek Varoluş Koşullarıyla Aralarındaki Hayali İlişkilerin Bir "Tasarım"ıdır

İdeolojinin yapısı ve işleyişi üzerine ana tezi ele almak için, önce biri olumlu biri olumsuz iki tez sunacağım. Birincisi ideolojinin hayali biçiminde "tasarlanmış" nesneyle, ikincisi ideolojinin maddiliği ile ilgilidir.

1. Tez: İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerini temsil eder.

Yaygın olarak dinî ideolojinin, ahlâki ideolojinin, hukukî ideolojinin, siyasal ideolojinin vb. aynı zamanda birer "dünya görüşü" oldukları söylenir. Elbette bu ideolojilerden birini gerçek (örneğin Tanrı'ya, Görev'e, Adalet'e vb. "inanıyorsak") diye yaşamadıkça, "ilkel bir toplumun" mitlerini inceleyen bir etnolog gibi incelenen, eleştirel bir açıdan sözü edilen ideolojinin, bu "dünya görüşlerinin" büyük bir bölümünün

hayalî olduğu, yani "gerçekliğe tekabül etmediği" kabul edilir.

Buna karşın, gerçekliğe tekabül etmedikleri, yani bir yanılısama oldukları kabul edilirken, bir yandan gerçekliğe imâ yollu değindikleri ve dünyayı hayalî (imgesel) biçimde tasarlamlarının altında bu dünyanın kendisinin gerçekliğini bulmak için onları "yorumlama"nın yettiği de kabul ediliyor. [İdeoloji = *yanılısama / anıştırma* (imâ).]

İçlerinde en tanınmışları, 18. yüzyılda yaygın olan *mekânist* tür (Tanrı, gerçek Kral'ın hayalî biçimde temsil edilmesidir) ile ilk Kilise Babaları'nın başlattığı Feuerbach ve Feuerbach'dan kaynaklanan teolojik-felsefi okulun, örneğin teolog Barth'ın vb. (Feuerbach'a göre, örneğin, Tanrı gerçek insanın özüdür) yeniden ele aldığı *kutsal metinler yorumu* türü olan değişik tür yorumcuları vardır. İdeolojinin hayalî yer değiştirmesini (tersyüz edilmesini de) yorumlamadığımız sürece, ideolojide "insanların gerçek varoluş koşullarını hayalî bir biçimde tasarladıkları" sonucuna ulaşırız.

Ne yazık ki bu yorum küçük bir sorunu askıda bırakıyor: İnsanlar neden gerçek varoluş koşullarını "kendi kendilerine tasarlamak" için gerçek varoluş koşullarının hayalî yer değiştirmesine gerek duyuyorlar?

İlk cevap (18. yüzyılınki) basit bir çözümler öneriyor: Suç, despotlar ve papazlarda: Çünkü insanlar Tanrı'ya inandıklarını sanırken aslında papazlara ya da despotlara boyun eğerler; bunlar sahtekârlıkta ortaktır ve papazlar despotların ya da despotlar papazların hizmetindedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz "teorisyenler"ın siyasal tutumuna göre, bunlar uydurdukları Güzel Yalanlardan ideolojiyi ortaya çıkarırlar. Demek ki gerçek varoluş koşullarının hayalî yer değiştirmesi bir tek nedene dayanıyor: Bu neden az sayıda sinik adamın varlığıdır ki bu adamlar "halk" üzerine egemenlik ve sömü-

rülerini dünyanın çarpıtılmış bir tasarımıyla sağlarlar ve bu tasarımı da öyle düşünmüşlerdir ki başka zihinlerin imgelelerine egemen olarak bu zihinleri köleleştirsinler. (*)

İkinci cevap, (gençlik eserlerine Marx'ın kelimesi kelimesine aldığı Feuerbach'ın cevabı) daha "derindir", yani aynı derecede yanlıştır. Bu cevap da, insanların gerçek varoluş koşullarının hayalî çarpıtılması ve yer değiştirmesine, kısacası insanların varoluş koşullarının tasarlanmasının hayalî niteliği içinde yabancılaşmaya bir neden arar ve bulur. Bu neden, artık ne papazların ne despotların, ne onların etken hayal güçleri ve ne de kurbanlarının edilgen hayalgücüdür. Bu neden, insanların kendi varoluş koşullarında hüküm süren maddî yabancılaşmasıdır. Bu varoluş koşullarının kendileri yabancılaştırıcı (1844 *Elyazmaları*'nda: Çünkü bu koşullara, yabancılaşmış toplumun özü- "*yabancılaşmış emek*" egemendir) olduğundan, insanların varoluş koşullarını yabancılaşmış (= hayalî) bir biçimde tasarladıkları Feuerbach düşüncesini, Yahudi Sorunu'nda ve başka yerlerde böyle savunur Marx.

Bütün bu yorumlar varsaydıkları ve dayandıkları tezi kelimesi kelimesine kabul ediyorlar: Bir ideolojide dünyanın hayalî olarak tasarlanmasında insanların varoluş koşulları-

(*) Bu son cümlenin çevirisi kasten Türkçe'ye biraz aykırı bırakıldı. Çünkü Althusser'in karışık sozdizimi içinde gizlediği ince alayı aslına en yakın biçimde korumak istedik. Burada anlatılan, gerçekten 18. yüzyılın mekanist anlayışından kaynaklanan bu açıklama tarzı, ne yazık ki bugün bile birçok devrimci arasında ideolojinin "en devrimci" ve "en bilimsel" açıklamasıdır. Egemen sınıfların uşağı olan politikacılar, din adamları vb. ideoloji yoluyla halkı uyuturlar. Bu anlayış, nesnel bir yapı olarak ideolojinin özerkliğini hiçe saydıktan başka aslında "halk" dediğimiz o kitleye karşı da özüne saygısız bir bakışı yansıtır. Yanlış bir teorik anlayıştan kalkarak doğru bir politik sonuç alınamayacağına göre, "bir avuç namussuzun aldattığı halkımız" anlayışından yola çıkan devrimci hareketlerin de herhangi bir başarıya eriştiği, hele aldatılan halka *doğruyu* gösterdiği hiç görülmemiştir

nın, yani gerçek dünyaların yansıtıldığı tezi.

Şimdi daha önce öne sürdüğüm bir teze dönebilirim: "İnsanlar" ideolojide gerçek varoluş koşullarını, gerçek dünyalarını "kendilerine temsil etmezler"; orada onlara temsil edilen, kendilerinin bu varoluş koşullarına karşı ilişkileridir. Gerçek dünyanın ideolojik, yani hayali olarak her tasarlanmasının merkezinde bu ilişki yer alır. Gerçek dünyanın ideolojik olarak tasarlanmasının doğurduğu hayali çarpıtmayı açıklaması gereken "neden" bu ilişki içinde yer alır. Ya da daha doğrusu, "nedensellik" ilkesine dayalı açıklama tarzlarını bir yana bırakırsak, *bu ilişkinin hayali niteliğinin*, her ideolojide gözlemlenebilen (eğer bu ideolojiyi gerçek olarak yaşamıyorsak) her hayali çarpıtmanın altında yattığı tezini ileri sürmek gerekir.

Marksist bir dil kullanmak istersek, üretim, sömürü, baskı, ideolojiyi yaygınlaştırma ve bilimsel pratik görevlileri mevkilerindeki bireylerin gerçek varoluş koşullarının tasarlanması, son kertede üretim ilişkilerinden ve üretim ilişkilerinden türeyen ilişkilerden kaynaklanıyorsa, şunu diyebiliriz: Her ideoloji, zorunlu olarak hayali çarpıtması içinde, varolan üretim ilişkilerini (ve onlardan türeyen öbür ilişkileri) değil, fakat her şeyden önce bireylerin, üretim ilişkileri ve onlardan türeyen ilişkilerle olan hayali ilişkisini gösterir. Demek ki ideolojide, bireylerin varoluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemi değil, fakat bu bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerle hayali ilişkisi (temsili edilir) gösterilir.

Eğer durum böyleyse, ideolojide, gerçek ilişkilerin hayali çarpıtmasının "nedeni" sorunu ortadan kalkar ve yerini bir başka sorunun alması gerekir: Bireylerin varoluş koşullarının ve hem ortaklaşa hem de bireysel hayatlarını yöneten toplumsal ilişkilerle olan (bireysel) ilişkilerinin tasarlanması neden zorunlu olarak hayalidir? Ve bu hayaliliğin doğası na-

sıl açıklanabilir? Soru bu biçimde konduğunda, büyük ideolojik gizemin yaratıcısı bir (despot ya da papazlar) "klik"¹⁴ ile olduğu gibi gerçek dünyanın yabancılaşmış karakteri ile de sorunu çözmek geçersizleşir. Bunun nedenini daha ilerde göreceğiz: Şu an için ileri gitmiyoruz.(*)

2. Tez: İdeolojinin varoluşu maddîdir.

İdeolojiyi oluşturur gibi görünen "tasarım" ya da "fikirlerin" ideal, fikrî, manevî değil, fakat maddî bir varoluşu olduğunu söyleyerek bu teze değinmiştik. Hattâ "fikirlerin" ideal, fikrî, manevî varlıklarının yalnızca bir "fikir" ideolojisinden ve ideolojiden, hemen ekleyelim, bilimlerin doğuşundan beri bu anlayışı temellendirir gibi görünen, örneğin bilimlerin uygulamacılarının kendiliğinden ideolojilerinde doğru ya da yanlış "fikirler" diye tasarladıkları bir ideolojiden kaynaklandığını da söyledik. Elbette, bir olumlama biçiminde sunulduğunda, bu tez kanıtlanamaz. Şimdilik bunu, maddecilik adına diyelim, kabul etmenizi istiyorum. Çünkü gerçekten kanıtlanması için uzun açıklamalar gerekecek.

"Fikirlerin" ya da başka "tasarımların" manevî değil maddî varlığı tezi, bu koşullu tez, ideolojinin doğasına ilişkin analizimizde bize gerçekten gerekli. Ya da daha doğrusu, herhangi bir ideolojinin biraz ciddi her analizinin, eleştirel tutumu ne kadar fazla olursa olsun her gözlemciye doğrudan ve ampirik olarak gösterdiğini daha iyi ortaya koymak için bize yararlıdır.

DİA'lar ve pratiklerinden söz ederken, her birinin bir

(14) Bu pek modern terimi bile bile kullanıyorum. Çünkü komünist çevrelerde bile, herhangi bir siyasal sapmayı (sağ ya da sol oportünizm) bir "klik" in hareketiyle "açıklamak" ne yazık ki her an rastlanan bir şeydir.

(*) İdeolojinin varlığı, insan zihninin gerçekliği temellük tarzından ileri gelen bir maddî olay olarak tanımlanınca, halı dokur gibi ideolojiyi dokuyan "sömürücü klikler" sorunsalı da, bir üretim tarzının iç ilişkilerinin yarattığı mistifikasyon sorunsalı da, ideolojinin aşılması sorusuna cevap veremez oluyor.

ideolojinin gerçekleşmesi olduğunu söyledik (Bu değişik bölgesel ideolojilerin -dinî, ahlâkî, siyasal, estetik vb.: birliği, egemen ideolojinin egemenliğinde bağımlılaştırılmalarıyla sağlanır). Bu tezi yeniden ele alıyoruz: Bir ideoloji her zaman hem bir aygıtta, hem de (aygıtın) pratiğinde veya pratiklerinde varolur. Bu varoluş maddidir.

Elbette, ideolojinin bir aygıtta ve onun pratiklerindeki bu maddî varoluşu bir tüfek ya da bir kaldırım taşının maddî varoluşuyla aynı kipliğe sahip değildir. Fakat bize Yeni-Aristocu denmesi pahasına, (Marx'ın Aristo'ya büyük değer verdiğini belirtelim "madde birçok anlamda tartışılır" ya da daha doğrusu hepsi son kertede "fiziksel" anlamda maddeye dayanan değişik kipliklerde varolur, diyeceğiz.

Şimdi en kısa yoldan gidip ideoloji içinde yaşayan "birey"de neler olduğunu görelim: Yani, dünyanın belirlenmiş (dinî, ahlâkî vb. bakımlardan) bir tasarımı içinde bireyin yaşayan "birey"de -Bu ideolojide hayalî çarpıtma, varoluş koşullarının hayalî ilişkisine dayanır yani, son kertede, üretim ve sınıf ilişkilerine (ideoloji=gerçek ilişkilerle olan hayalî ilişki). Bu hayalî ilişkinin kendinin maddî bir varoluşa sahip olduğunu önereceğiz.

Ama aynı zamanda şunu da öneriyoruz:

Bir birey Tanrı'ya ya da Görev'e ya da Adalet'e vb. inanıyor. Bu inanç, içinde bireyin inancının fikirlerinin yer aldığı bir bilince sahip bir özne olarak, sözü edilen bireyin fikirlerinden türer (ideolojiyi tanıma gereği manevî bir varoluşa sahip olan fikirlere indirgeyen, ideolojik bir tasarımı içinde yaşayan herkes için). Bunun aracılığıyla, yani böylece kurulmuş olan tümüyle ideolojik "kavramsal" aygıt aracılığıyla (inandığı fikirleri özgürce oluşturduğu ya da özgürce kabul ettiği bir bilince sahip bir özne) sözü geçen öznenin (maddî) tavırları doğal olarak ortaya çıkar.

Sözü edilen birey şu ya da bu biçimde davranır, şu ya da bu pratik tavrı kabul eder ve dahası özne olarak kendi bilinciyle özgürce seçtiği fikirlerin "bağımlı olduğu" ideolojik aygıtın kimi düzenlenmiş pratiklerine katılır. Tanrı'ya inanıyorsa, Ayin'i izlemek için Kilise'ye gider, diz çöker, dua eder, günah çıkartır, cezasını çeker (eskiden bu, kelimenin gündelik anlamındaki gibi maddiydi) ve doğal olarak pişman olur vb. Görev'e inanıyorsa ona ilişkin ayin pratiklerinde yazılı, "göreneklere uygun" davranışları olacak. Adalet'e inanıyorsa, tartışmaksızın hukuk kurallarına uyacak ve hattâ kurallar çiğnendiğinde başkaldırabilecek, dilekçe imzalayabilecek, bir gösteriye katılabilecek vb.

Bu şemanın bütününde ideolojinin ideolojik tasarımının kendisinin, bir bilince sahip ve "bilincinin" ona ilham ettirdiği ve kabul ettiği fikirlere inanan her "özne"nin maddî pratiğinin eylemlerine kendi fikirlerini, özgür öznenin fikirlerini katması, "fikirlere uygun biçimde hareket etmesi" gerektiğini kabul etmeye zorunlu kaldığını saptırıyoruz demek ki. Yok eğer bunu yapmıyorsa, bu davranış "hoş bir şey değil"dir.

Eğer gerçekte, inandığına göre yapması gerekeni yapmıyorsa, demek ki başka bir şey yapıyor. Bu da, hep aynı idealist şemaya göre, kafasmda söylediklerinden başka fikirler olduğunu ve bu fikirlere göre ya "tutarsız" ya sinik ya da ahlâksız insan olarak hareket ettiği anlamına gelir ("kimse isteyerek kötü olmaz").

Hangi durumda olursa olsun, ideolojinin ideolojisi demek ki, hayali çarpıtmaya karşın, bir insanın "fikirlere" eylemlerinde varolduğunu, ya da var olması gerektiğini kabul ediyor ve yok eğer durum böyle değilse, ona gerçekleştirdiği başka eylemlere (ahlâksız bile olsa) tekabül eden başka fikirler veriyor. Bu ideoloji eylemlerden söz ediyor: Biz ise *pratik-*

lerin içine dahil edilmiş eylemlerden söz edeceğiz. Ve bu pratikler içinde yer aldıkları *âyin kurallarıyla*, bir *ideolojik aygıtın*, bu aygıtın küçük bir parçasının bile olsa, *maddî varlığı* içinde düzenlenmişlerdir: Küçük bir kilisede küçük bir âyin, bir cenaze töreni, bir spor kulübünde küçük bir maç, bir okulda bir ders günü, siyasal bir partinin toplantı ya da mitingi vb.

Zaten ideolojinin nosyonel şemasının düzenini tersyüz etmemize imkân verecek muhteşem formülü Pascal'ın savunmaya yönelik "dialektiğine" borçluyuz. Pascal aşağı yukarı şunları söyler: "Diz çökün, dudaklarınızı dua ederek kırırdattın, inanacaksınız." İsa gibi, barışı değil bölünmeyi, üstelik hiç de Hıristiyan olmayan bir şeyi (çünkü lânet olsun dünyaya rezaleti getirene!) rezaleti getirerek düzeni rezalet yaratarak tersine çevirir. Jansenist bir meydan okumayla, onu gerçekliğin kendisini belirten bir dil kullanmaya iten rezalet sağolsun.

Yaşadığı zamanın dinî DİA'sı ile girdiği ideolojik mücadelesinin kanıtlarını Pascal'e bırakmamıza izin verilsin. Ve eğer olabilirse -çünkü henüz pek az keşfedilmiş yerlerde ilerliyoruz- daha doğrudan doğruya Marksist bir dil kullanmamız da gerekir.

Tek bir özneyi (herhangi bir birey) ele almak için, inancının, fikirlerinin varlığının maddî olduğunu söyleyeceğiz, şöyle ki *fikirleri*, *bu öznenin fikirlerinin kaynaklandığı maddî ideolojik aygıtça tanımlanan maddî âyin kurallarıyla düzenlenmiş maddî pratiklerde yer alan kendi maddî eylemleridir*. Elbette önermemizde yer alan dört "maddî" sıfatına değişik kiplikler verilmelidir: Âyine gitmek için bir yerden bir yere gitmenin, bir diz çökmenin, bir haç ya da *mea culpa* işaretinin, bir cümlelerin, bir duanın, bir pişmanlığın, bir ceza çekmenin, bir bakışın, bir el sıkışmanın, bir sözlü dış ve "iç" (bi-

linç) konuşmasının maddiliğinin tek ve aynı maddilik olmadığını biliyoruz. Maddiliğin kipliklerinin farklılığı teorisine girmeyeceğiz şimdi

Kimi kavramların yeni tanıtılmamızda kayıtsız şartsız yok olduklarını, buna karşın başka kavramların varlıklarını sürdürdüklerini ve yeni terimlerin bu tanıtımda belirlediğini saptadığımızı göre şeylerin bu ters yüz edilmiş sunuluşunda aslında bir "tersyüz etme" olayıyla ilgilenmiyoruz.

Yok olan: *Fikirler* terimi.

Varlıklarını sürdürenler: *Özne, bilinç, inanç, eylemler* terimleri.

Belirenler: *Pratikler, âyinler, ideolojik aygıt* terimleri.

Aşağıdaki sonucu elde ettiğimize göre bu bir tersyüz etme veya devirme değil (bir hükümet ya da bir bardağın devrilmesi anlamında söylendiğinin dışında) oldukça tuhaf bir yeniden-düzenlemedir (bakanlara özgü olmayan bir türden).

Varlıklarını, son kertede bir ideolojik aygıtın tanımladığı âyinlerle düzenlenmiş pratiklerin eylemlerinde yer aldığı, ortaya çıktığı ölçüde fikirler, fikir (mânevi, ideal bir varoluşa sahip olarak) olarak yok oldular. Öznenin, aşağıdaki sistem (gerçek belirlenme düzeni içinde açıklanmış) tarafından hareket ettirildiği için hareket ettiği ortaya çıkıyor demek ki: Maddî bir ideolojik aygıt içinde varolan, maddî kuralların düzenlediği maddî pratikler, kendi inancına göre vicdan rahatsızlığı ile hareket eden bir öznenin maddî eylemlerinde varolan pratikleri buyuran ideoloji.

Fakat bu tanıtmanın kendisi aşağıdaki kavramları muhafaza ettiğimizi gösteriyor: *Özne, vicdan, bilinç, inanç, eylemler*. Bu bölümden, ana terimi, son-sözü-söyleyen, her şeyin bağlı olduğu terimi çekip alıyoruz: *Özne* nosyonu.

Ve hemen, birbiriyle ilişkili iki tez açıklıyoruz:

1) Bir pratik, bir ideolojinin aracılığıyla ve bir ideolojinin içinde vardır ancak.

2) Bir ideoloji, özne aracılığıyla ve özneler için vardır ancak.

Artık şimdi ana tezimize gelebiliriz.

İdeoloji Bireyleri Özne Diye Adlandırır

Bu tez yalnızca son önermemizi açmak anlamına gelir: Özne aracılığıyla ve özneler için olmayan ideoloji yoktur. Bundan şunu anlayalım: Ancak somut özneler için ideoloji vardır ve ideolojinin bu gerçekleşmesi ancak özne aracılığıyla mümkün olabilir: Yani, *özne kategorisi* ve işleyişi tarafından mümkün kılınır.

Bununla demek istediğimiz, özne kategorisi (ama başka adlar altında da işleyebilir- örneğin, Platon'daki ruh olarak, Tanrı olarak vb.) ancak burjuva ideolojisinin ve özellikle hukuk ideolojisinin¹⁵ ortaya çıkmasından sonra da bu adı (özne) almakla birlikte, nasıl belirlenirse belirlensin (bölgesel veya sınıfsal) ve tarihî dönemi ne olursa olsun (ideolojinin tarihi yoktur) bütün ideolojinin Kurucu Kategorisidir.(*).

Şunu diyoruz: Özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisidir. Fakat aynı zamanda ve hemen ekliyoruz, *özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisiyse bu, her ideolojinin (her ideolojiyi tanımlayan) işlevinin somut bireyleri öz-*

(15) "Hukuk öznesi" denilen hukukî kategoriyi, ideolojik bir nosyon: "insan doğası itibarıyla bir öznedir", haline getirmek için ödünç alır.

(*) "Özne" adını almasa da, bu rolü oynayan bir varlığı ön-gerektirir ideoloji. Burjuva ideolojisi, bireyi özne yapmıştır. Bireyi bu derece yüceltemeyen burjuva -ve kapitalizm- öncesi toplumlarında, birey olarak tanımlanmamış bir varlık da "özne" olabilir. İlkel toplumda belki bütün bir klan "Özne" olur, Platon'da "birey" aşırı olan ruh öznedir vb.

ne haline getirmek olmasındandır. Her ideolojinin işleyişi, bu çifte "oluşturma" hareketi içinde varolur, çünkü ideoloji kendisi bu işlevin maddî varoluş biçimleri içinde işlev görmekten başka bir şey değildir.

İlerdeki satırları anlamak için, bu satırları yazan kadar okuyan okurların kendilerinin de birer özne, yani ideolojik özneler (totolojik bir önerme) olduklarını gözönüne almak gerekir, yani bu satırların yazarı gibi okuru da "doğal olarak" ya da "kendiliğinden" ideolojinin, "insan doğası itibarıyla ideolojik bir hayvandır" dediğimiz anlamda, içinde yaşar. Bilimsel olmak iddiasındaki bir söylemin satırlarını yazan yazarın, "kendi" bilimsel söyleminde "özne" olarak bulunmaması (çünkü her bilimsel söylem tanım gereği öznesiz bir söylemdir, "bilim Öznesi" ancak bir bilim ideolojisinde vardır) bir başka sorundur. Bu soruna şimdilik değinmeyeceğiz.

Aziz Paul'un pek güzel dediği gibi, "Logos" içinde, yani ideoloji içinde "yaşarız, hareket ederiz, varız".(*) Bundan şu çıkar ki, özne kategorisi sizin için olduğu gibi benim için de kaçınılmaz bir "apaçıklıktır" (apaçıklıklar hep kaçınılmazdırlar): Sizin ve benim birer özne (özgür, ahlâki vb.) olduğumuz açıktır. Bir kelimenin "bir şey belirtmesine" ya da "bir anlam taşımaya" (yani dilin "saydamhğının" apaçıklığı da dahil) neden olan apaçıklıklar dahil, tüm apaçıklıklar gibi sizin ve benim birer özne olmamız "apaçıklığı da" -ki bu da hiçbir zorluk çıkarmaz- ideolojik bir etki, temel ideolojik etkidir.¹⁶

(*) "Logos", Hıristiyan inancında, Tanrı'nın Kelâmı (Tevrat'ın başında, Tanrı'nın evreni yaratırken söylediği "ol" sözü). Dolayısıyla, her an ve her yerde, "Logos" içindeyizdir, yani Tanrı'nın yaratışı içindeyizdir. (Birikim Yayınları'nın *Hegel Üstüne* adlı kitabında, 1. Ek'de "Logos" öğretisi daha ayrıntılı açıklanmıştır.)

(16) Dilbilimciler ve değişik amaçlarla dilbilime başvuranlar, bütün söylemlerde -bilimsel söylemlerin kendileri de dahil- ideolojik etkilerin hareketinin tanınmamasından doğan güçlüklerle takılıp tikezlerler

Gerçekten de *kabul etmekte başarısız kaldığımız*, karşılaştığımızda: "Apaçık ortada! Bu iyi işte! Gerçekten doğru!" diyerek kaçınılmaz ve doğal bir tepki ile haykırdığımız (yüksek sesle ya da vicdanın küçük, ince sesiyle) apaçıklıkları apaçıklıklar diye zorla kabul ettirmek (hiç de böyle bir şey yapıyor-muş gibi görünmeden, bunlar birer "apaçıklıktır" madem ki) ideolojinin özelliğidir.

Bu tepkide, ideolojinin ideoloji olarak iki işlevinden biri olan ideolojik *tanıma* (tersi *tanımama* işlevidir) işlevi görülür.

Pek somut bir örnek vermek istersek, kapımıza vurduklarında ve kapalı kapının ardından "kim o?" diye sorduğumuzda "benim" diye (çünkü "bu apaçık ortadadır") cevap veren dostlarımız vardır hepimizin. Gerçekten de, "o kadın" ya da "o erkeği" tanıyoruz. Kapıyı açıyoruz ve "gerçekten de o gelmiş" Başka bir örnek vermek istersek, sokakta bir tanıdığını (yeniden) tanıdığımızda, "günaydın, dostum" deyip elini sıkarak (bu, günlük yaşantının ideolojik tanınmasının maddî kural pratiğidir, hiç olmazsa Fransa'da: Başka yerlerde başka kurallar vardır) onu tanıdığımızı (ve bizi tanıdığını tanıdığımızı) belirtiyoruz.

Bu sözler ve somut örneklerle sizin ve benim *her zaman zaten* özne olduğumuzu ve bu nedenle de, bizim gerçekten somut, bireysel, birbiriyle karıştırılmaz ve (doğal olarak) yerini başkasının alamayacağı özneler olduğumuzu garanti eden ideolojik tanımanın kurallarını durmadan uyguladığımızı belirtmek istiyorum. Şu anda yazdığım yazı ile şu anda gerçekleştirdiğiniz okuma da¹⁷ bu ilişki içinde, ideolojik tamma kurallarıdır. Düşüncelerimin "doğruluğu" ya da "yanlışığının"

(17) Şunlara dikkat edin: Bu çifte *şu anda* kullanımı ideolojinin "ebedî" olduğunun bir kanıtıdır. Bu iki "şu anda" herhangi bir zaman aralığı ile ayrılmışlardır, ben bu satırları 6 Nisan 1969'da yazıyorum, siz herhangi bir zaman okuyacaksınız.

size empoze edilmişin "apaçıkıhğı" da bu kuralların içindedir.

Fakat özne olduğumuzu ve en basit gündelik hayatın pratik kuralları içinde hareket ettiğimizi tanımak (kabul etmek), (el sıkma, sizi adınızla çağırma, ben bilmesem de sizi biricik bir özne olarak tanıtan bir özel adınız "olduğunu" bilmek vb.) bize yalnızca, ideolojik tanımayı sürekli (ebedî) uygulamamızın, ideolojik tanıma pratiğimizin "bilincini" verir (bilincini, yani görünce tanıma şeklindeki bilgisini) fakat hiçbir şekilde bu bilmenin (tanımanın) mekanizmasının (bilimsel) bilgisini vermez. Oysa, ideolojide ve ideolojinin içinde yer alarak konuşmak yerine, ideoloji üzerine bilimsel (öznesi olmayan) bir söylemin başlangıcını yapmayı denemek için, ideolojiyle bütün bağlarını koparmayı deneyen bir söylemin taslağını çizmek istiyorsak bu bilgiye yönelmeliyiz.

Demek ki, özne kategorisinin ideolojiyi, somut özneleri özneler biçimine getirerek varolan ideolojiyi, oluşturan kategori olmasının nedenini göstermek için, özel bir açıklama biçimi kullanacağım: Tanınacak kadar "somut", fakat düşünülebilir ve düşünülmüş olacak kadar da soyut -ki, bilgiye yol açabilsin.

Bir ilk formülde şunları diyeceğim: *Özne kategorisinin işleyişiyle, her ideoloji somut bireyleri somut özneler olarak çağırır ve adlandırır.*

İşte, şimdilik somut özneler ile somut bireyleri ayırmamızı (bu düzeyde, somut bir bireyin taşımadığı somut bir özne olmadığı halde) gerektiren bir önerme.

Ve bu noktada, ideolojinin bireyler arasında özneler "seferber ederek" ya da *adlandırma* ya da çağırma dediğimiz - "Hey, siz oradaki!"¹⁸ türünden, polisin (veya bir başkasının)

(18) Gündelik pratik çağırma, kesin bir kurallar bütününün uygulamasına açıldığında, "şüphelilerin" çağrıldığı polislere özgü "çağırma"da bütünüyle "özel" bir biçim alır.

çok bilinen gündelik seslenişi şeklinde tahayyül edebileceğimize çok belirgin işlem yoluyla bireyleri öznelere "dönüştürerek" "hareket ettiğini" ya da "işlediğini" ileri sürebiliriz.

Düşlediğimiz teorik sahnenin sokakta geçtiğini düşünürsek, çağrılan birey arkasına döner. Bu 180 derecelik basit fiziksel dönme ile özne olur. Neden? Çünkü çağırmanın "gerçekten" kendine yöneldiğini ve çağrılanın (bir başkası değil de) *gerçekten kendisi* olduğunu tanıdı. Deneyler, çağırma ileten haberleşme araçlarının, çağırma eyleminin neredeyse hiçbir zaman yöneldiği kişiyi ıskalamayacak biçimde olduğunu gösteriyor: İster sözlü çağrı, ister düdük sesi olsun, çağrılan çağrılanın gerçekten kendisi olduğunu tanır. Fakat bu gene de tuhaf bir olgudur ve "vicdanında yük taşıyan" kişilerin sayıca çokluğuna karşın, yalnızca "suçluluk duygusuyla" açıklanamaz.

Elbette, küçük teorik tiyatromuzun anlaşılabilirliği ve kullanılabilirliği için, olayları bir bölüm halinde, bir önce ve bir sonra ile yani zaman içinde bir ardarda gelme biçiminde sunmak gerekiyordu. Gezinen bireyler vardır. Bir yandan (genel olarak arkadan) bir çağırma duyulur: "Hey siz, oradaki!" Bir birey (yüzde doksan çağrılan bireydir) kendisiyle ilgili olduğunu bilerek -şüphelenerek- sanarak, yani çağırmanın yöneldiği kişinin gerçekten kendisi olduğunu tanıyarak arkasına döner. Fakat gerçeklikte olaylar böyle bir sıralama olmadan gerçekleşir. İdeolojinin varoluşu ile bireylerin öznel olarak çağrılmaları veya adlandırılmaları bir ve aynı şeydir.

Buna şunu ekleyebiliriz: Böylece ideolojinin dışında (daha kesin olarak söylenirse sokakta) geçtiği sanılan şeyler gerçekte ideolojinin içinde geçerler. Demek oluyor ki, gerçekte ideolojinin içinde geçen şeyler onun dışında geçermiş gibi görünüyor. Bunun içindir ki ideolojinin içinde yer alan kişiler kendilerini tanım gereği ideolojinin dışında sanırlar:

İdeoloji aracılığıyla, ideolojinin ideolojik karakterinin fiili *yadsınması* ideolojinin etkilerindedir: İdeoloji hiçbir zaman: "Ben ideolojik'im" demez. "İdeoloji içindeyim" (kesinlikle, pek az rastlanan bir durum) ya da "ideoloji içindeyim" (genel durum) diyebilmek için, ideolojinin dışında, yani bilimsel bilginin içinde olmak gerekir. İdeolojinin içinde bulunmak suçlamasının, hiçbir zaman suçlamayı yapan değil, fakat hep başkaları için geçerli olduğu pek iyi bilinir (bu noktada kesinlikle aynı tavır olan, gerçekten Marksist ya da Spinozacı olmak dışında). Bu ise ideolojinin (kendi açısından) *hiç dışı olmadığı*, fakat aynı zamanda, (bilim ve gerçeklik açısından) *sadece dışı olduğu* demektir.

Bunu, ayrıntılarıyla açıklamadan uygulayan Marx'dan 200 yıl önce Spinoza eksiksiz olarak açıklamıştı. Biz şimdi bu konuyu bırakalım, ama bırakırken bilelim ki, vargıları, yalnız teorik değil, aynı zamanda politik vargıları vardır ve önemlidir; çünkü, örneğin Marksist-Leninist sınıf mücadelesi pratiğinin altın yasası olan bütün bir eleştiri ve öz-eleştiri teorisi buna dayanır.

Demek oluyor ki, ideoloji bireyleri öznelere olarak çağırır veya adlandırır. İdeoloji madem ki ebedidir, o halde şimdiki zamansalılık biçimini -ideolojinin işleyişini onun içinde tasarlamıştık- geçersiz kılmalı ve şunları söylemeliyiz: İdeoloji bireyleri her zaman ve zaten öznelere olarak çağırır. Bu ise bireylerin her zaman ve zaten, ideoloji tarafından öznelere olarak çağırıldığı demektir, ki bu da bizi zorunlu olarak son bir önermeye götürür: *Bireyler her zaman ve zaten öznedirler*. Yani her zaman zaten özne olduklarına göre bireyler öznelere ilişkin olarak "soyut"lardır. Bu önerme bir paradoks gibi gelebilir.

Bir bireyin her zaman-zaten, doğmadan önce bile, özne olması herkesin anlayabileceği bir şeydir ve hiç mi hiç bir pa-

radoks değildir. Her zaman-zaten soyut olan öznelere ilişkin olarak bireylerin her zaman "soyut" olduklarını Freud yalnızca, bir "doğumun", bu "mutlu olayın" beklenmesinin hangi ideolojik tören-kurallarıyla kuşatılmış olduğunu belirterek gösterdi. Doğacak bir çocuğun nasıl ve ne kadar beklendiğini herkes bilir. Bu ise "duyguları", yani doğacak çocuğun beklendiği, aile ideolojisinin biçimlerini, baba/anne/karı-koca/kardeş, bir yana bırakmayı kabul edersek, son derece bayağı bir biçimde şunu demeye gelir: Babanın Adı'nı(*) taşıyacağı, yani bir kimliği olacağı ve yerini başka hiç kimsenin alamayacağı bir kimse olacağı önceden kabul edilmiştir. Demek ki çocuk, doğmadan önce, döllendiğinden itibaren içinde yer alınıp "beklendiği" özgül aile ideolojisinin biçimi ile ve biçimi içinde özne olmak için belirlenmiştir ve her zaman-zaten öznedir. Bu ideolojik aile biçiminin, benzersizliği içinde, son derece yapılaşmış olduğunu ve geleceğin öznesinin bu az çok "patolojik" (bu terimin kesinlikle belirtilebilen bir anlamı olduğunu varsayarak) ve kusursuz yapı içinde "kendi" yerini

(*) Althusser "*Babanın Adı'nı* (nom-du-père) yalnızca gerçek babayı kastederek değil, sembolik anlamda da kullanıyor. Bu kavram ilk kez Freud'un Totem ve Tabu'sunda mitik ve sembolik anlamda, yani 'Yasa' koyucu olarak belirlemiştir. Lacan ise bu Yasa'nın kaynağını "Baba'nın, sembolik konumu olarak görmekle yetinmemiş, bu gerçekte mevcut olmayan, yasa koyucu ve adı konuşulmayacak denli kutsal olan "Baba"yı, anlamın, dilin ve kültürün ön koşulu yapmıştır. Öte yandan Ödip karmaşasında gerçek babanın denetleyici konumu sembolik yasalar uyarınca kültürel dünyanın düzenlenmesinin, özgül aile ideolojisinin sonuçlarıdır. Bir başka deyişle babanın adını taşıyacak olan (erkek) çocuk kendisini 'Baba'nın bu konumunu ele geçirebilecek potansiyelde tahayyül eder ve Sembolik Baba'yı ataerkil ailenin gerçek babasına indirgeyerek kendisini gelecekte (bilinçdışı) arzusunun denetleyicisi olarak görme yanılgısına (tanımama) düşer (méconnaissance). İşte bütün ideolojilerin kavranmasına temellik eden ve öznenin içinde kendini tanıdığı (connaissance) ideolojik formasyondaki yanılgının yapısı öznelere bu biçimde her zaman -zaten öznelere olarak görme zorunluluğunu doğuruyor. Althusser'in burada söylediklerinde bu çerçeveye gözardı edilmemelidir

"bulması", yani zaten önceden de olduğu cinsel (kız ya da oğlan) özne olması gerektiğini söylemek bile bir fazlalık. Bu kısıtlama ve bu ideolojik önceden-seçilmenin, evcilleştirmenin ve daha sonra da aile eğitiminin tüm kurallarının Freud'un pregenital ve genital cinsellik "aşamalarının" biçimlerinde, yani, etkilerini bilinçdışı olarak saptadığı yapının "pençesinde" olduğu anlaşılır. Fakat bu noktayı da bir yana bırakalım.

Bir adım daha atalım. Şimdi, bu adlandırma mizansenindeki "aktörlerin" ve her birinin rolünün, ideolojinin tüm yapısında nasıl yansıtıldığına dikkatimizi vermeliyiz.

Bir Örnek: Hıristiyan Din İdeolojisi

Her ideolojinin biçimsel yapısı hep aynı olduğundan, aynı kanıtlamanın ahlâki, hukuki, siyasal, estetik vb. ideolojiler için de yeniden üretilebileceğini belirterek, herkesin anlayabileceği bir örneğin, dinî ideolojinin analiziyle yetineceğiz.

Öyleyse Hıristiyan din ideolojisini ele alalım: Bir retorik aracı alıp kullanacak ve onu "konuşturacağız"; yani yalnız Tevrat ve İncil'in, teologların ve vaizlerin söylediklerini değil, fakat uygulamalarında, tören-kurallarında, törenlerinde ve dinî eylemlerinde (vaftiz, günah çıkarma, evlenme âyini vb.) söylediklerini de kurgusal bir söylemde toplayacağız. Hıristiyan din ideolojisi aşağı yukarı şunu söyler:

Der ki: Sana sesleniyorum, Pierre adındaki insan bireyi... (her birey kendi adıyla, edilgen anlamda, çağrılır, birey hiç bir zaman kendi adını kendine vermez) Tanrı'nın var olduğunu ve ona verecek hesapların olduğunu söylemek için. Ve şunu ekler: Tanrı benim sesimle sana sesleniyor (Tanrı'nın Sözü'nü Kutsal Kitap derleyip toplamış, Gelenek yeni kuşaklara aktarmış, Papalık yanılmazlığı onun "nazik" noktalarını

sonsuzu kadar saptamıştır). Şunları der: İşte senin kim olduğun: Sen Pierre'sin! İşte senin kökenin, İsa'dan sonra 1920 yılında doğmuş olmana karşın Tanrı ebedi olarak yarattı seni! İşte senin dünyadaki yerin! İşte senin ne yapacağın! Eğer "sevginin yasasını" gözetirsen, onun aracılığıyla, sen Pierre kurtulacaksın ve İsa'nın Şanlı Gövdesinin bir parçası olacaksın! vb.

Ama bu tanıdık ve bayagı olduğu kadar, bütünüyle şaşırtıcı bir söylemdir de.

Şaşırtıcı, çünkü dinî ideolojinin Pierre'i çağrıya, yani Tanrı'nın emirlerine uyup uymamakta özgür bir özne durumuna getirmek için çağırarak, bireyleri "öznelerle dönüştürmek için" bireylere seslendiğini gözönüne alırsak;¹⁹ eğer dinî ideoloji bireyleri kendi adları ile çağırıyorsa, böylece onların her zaman-zaten kişisel bir kimliğe sahip özneler olarak çağrıldıklarını kabul ediyorsa (öyle ki Pascal'ın İsa'sı şunları söyler: "Kanımın şu damlasını senin için döktüm"); eğer özneleri, öznenin: "*Evet, benim gerçekten*" diyeceği biçimde çağırıyorsa; eğer onlara, dünyadaki yerleri diye gösterdiği yeri, sabit bir konumu, gerçekten işgal ettiklerine ilişkin *tanımayı* elde ediyorsa: "Gerçekten doğru bu, ben burda, bu gözyaşı vadisinde işçi, patron ya da askerim!" dedirtiyorsa; eğer onlar, "Tanrı'nın buyruklarına", Sevgi'ye dönüşmüş Yasa olan davranışlarında kullandıkları saygı ve kibire göre, bir kadehin (hayat ya da ebedi cehennem azabı) varlığını kanıtlarsa; bütün bunlar gerçekten böyle olursa (pek iyi bilinen vaftiz, şaraplı ekmek âyini, günah çıkarma, vaftiz duası ve kutsal yağ sürme ayinlerinin kurallarının uygulanmasında) sahneye Hıristiyan dinî özneler getiren tüm bu "prosedür"e tuhaf bir olgunun egemen olduğunu belirtmeliyiz: Bu kadar çok sa-

(19) Bireyin her zaman-zaten özne olduğunu bildiğimiz halde, yarattığı kontrastın etkisiyle kullanışlı olan bu terimi kullanmaya devam ediyoruz.

yıda mümkün dinî özneler, ancak Tek, Mutlak, *Öteki Özne*'nin, yani Tanrı'nın olması mutlak koşuluyla varolabilir.

Bu yeni ve eşî görülmemiş *Özne*'yi belirtmek için onu alışılmış, büyük harfsiz öznelerden ayırmak için büyük harfli *Özne* yazımında uyuşalım.

O zaman, bireylerin özneler olarak çağırılması, dinî ideolojinin onun Adına tüm bireyleri özne olarak çağırıldığı, Tek ve merkezî *Öteki Özne*'nin "varlığını" varsaydığı ortaya çıkar. Bunların hepsi Kutsal Kitap'ta açıkça²⁰ yazılıdır. "O zaman Efendimiz Tanrı bulutlardan Musa ile konuştu. Ve Efendimiz Musa'ya seslendi: 'Musa!' 'Benim (gerçekten)!' dedi Musa, 'kulun Musa'yım, konuş ve seni dinleyeceğim!' Ve Efendimiz Musa ile konuştu ve ona şunları söyledi: '*Ben, Ben olanım*'".

Yani Tanrı kendini kendisi-ile ve kendisi- için olan (Ben, Ben olanım) ve öznesini çağırın ve bu çağırma yoluyla bireyi Kendi öznesi yapan, örneğin Musa adındaki bireyi özneleştiren en üstün *Özne* olarak tanımlıyor. Ve kendi adıyla çağırılmış -adlandırılmış- Musa, Tanrı'nın çağırıldığının "gerçekten" kendisi olduğunu tanıyarak özne, Tanrı'nın öznesi, Tanrı'nın egemen olduğu özne, *Özne ile özne ve Özne'nin tabiyetinde olan özne* olduğunu tanır. İşte kanıtı: Emirlerine uyuyor ve halkını Tanrı'nın emirlerine uyduruyor.

Böylece Tanrı *Özne*'dir ve Musa ve Tanrı'nın halkının sayısız özneleri, Onun (*Özne'nin*) çağırılmış- muhataplarıdır: Onun *aynaları*, Onun *yansılardır*. İnsanlar Tanrı'nın *suretinde* yaratılmamışlar mıydı? Her teolojik düşüncenin kanıtlandığı gibi, onlarsız da olabileceği halde... Tanrı'nın insanlara ihtiyacı vardır. *Özne'nin* öznelere ihtiyacı vardır, tıpkı insanların Tanrı'ya ihtiyaçları olduğu, öznelerin *Özne'ye* ihtiyaçla-

(20) Harfi harfine değil, "ruhuna ve özüne uygun" karışık bir biçimde alıntı yapıyorum.

rı olduğu gibi. Daha iyisi: Kendi görünüşünün onlardaki korkunç ters-çevrilmesinde (özneler ahlâksızlıkta yuvarlandıklarında, yani günah) bile Tanrı'nın insanlara, büyük Özne'nin öznelere ihtiyacı var.

Dahası: Tanrı, son Kurtarma'yı, İsa'nın Dirilişini gerçekleştirmek için kendi çiftini yaratır ve Oğlu'nu "terkettiği" basit bir özne (Çarmıh'ta sona eren uzun Zeytin Dağı Vaızı) Özne fakat Özne, insan fakat Tanrı olarak dünyaya gönderir. Demek ki Tanrı'nın kendini "insan durumuna getirmeye" ihtiyacı var, sanki öznelerin ellerinin değebileceği (Bkz. Aziz Thomas), gözlerinin görebileceği biçimde, ampirik olarak eğer onlar özneyseler, Özne'nin egemenliğindeyseler bunun yalnızca Kıyamet Günü'nde, İsa gibi, sonunda Efendi'nin bağrına, yani Özne'ye²¹ geri dönmek için olduğunu göstermek için Özne'nin özne olmaya ihtiyacı var.

Özne'nin özneler ve Özne'nin kendisinin özne-Özne olarak ikiye bölünmesinin hayranlığa değer gerekliliğinin şifresini teorik bir dil ile çözelim.

Mutlak ve Tek Özne adına bireyleri özne olarak çağıran, adlandıran her ideolojinin yapısının *yansımali*, yani ayna-yapısında ve çifte yansımali olduğunu görüyoruz: yansımah (aynadaki) suret, ideolojiyi oluşturur ve işleyişini sağlar. Bu, her ideolojinin *merkezli* olduğu, Tek Merkezi, Mutlak Özne'nin işgal ettiği ve çifte yansımali bir bağıntı içinde, öznelere her öznenin kendi görüntüsünü, şimdi ve gelecekte, seyredebileceği Özne'de, gerçekten onların ve Onun sözkonusu olduğunu *garanti* edip özneleri Özne'nin *öznesi yaparak* ve Aile'ye girerek (Kutsal Aile: Aile özü gereği kutsaldır) -"Tanrı orda (Aile'de) kendinden onları *tanıyacak*" yani Tanrı'yı tanımış olanlar ve kendilerini Onda tanımış olanlar, onlar kur-

(21) Teslis doğması, Özne'nin (Baba) özne (Ogul) ve yansımali bağıntıları (Kutsal Ruh) olarak ikiye bölünmesidir.

tulacaklar- sonsuz sayıdaki bireyi özne olarak çevresine çağırıldığı anlamına gelir.

Genel olarak ideoloji ile ilgili olarak neler elde ettiğimizi özetleyelim:

İdeolojinin kopya çıkararak yani suret oluşturan aynasal yapısı aynı anda şunları sağlar:

1) "Bireylerin" özne olarak çağırılması;

2) Özne'nin tabiyeti altına girmeleri;

3) Özneler ve Özne arasındaki ve öznelerin kendi aralarındaki karşılıklı birbirini tanıma ve son olarak da öznenin kendisi tarafından tanınması,²²

4) Bu durumda her şeyin çok iyi olduğuna ve öznelerin ne olduklarını tanımaları ve buna uygun biçimde davranmaları koşuluyla her şeyin yolunda gideceğine ilişkin mutlak güvence: "Âmin".

Sonuç: Özne olarak çağırılma, Özne'nin tabiyeti altına girme, evrensel tanıma ve mutlak güvencenin bu dörtlü düzeniyle sarılmış özneler, "yürürler"; Devlet (Baskı) Aygıtı'nın şu ya da bu müfrezesinin müdahale etmesine yol açan "kötü öznelerin" dışında "kendiliklerinden yürürler" Fakat, (iyi) öznelerin büyük bir çoğunluğu "kendiliklerinden", yani (somut biçimlerini DİA'ların gerçekleştirdiği) ideoloji ile yürürler. DİA'ların âyinleriyle yönetilen pratiklerde yer alırlar. Varolan durumun (*das Besthende*), "böyle olduğu ve başka biçimde olmadığı gerçekten iyi ve doğru" olduğunu, Tanrı'ya, vicdanına, Papaza, de Gaulle'e, patrona, mühendise uymak gerektiğini, "komşusunu, kendini sever gibi sevmek" gerekti-

(22) Hegel, ne yazık ki Mutlak Bilgi ideolojisinde son bulan Evrensel Tanımının "teorisye" olarak, ideolojinin hayranlığa değer bir "teorisyenidir" (Kendisinin bundan haberi yoktur.) Feuerbach, ne yazık ki İnsani Öz'ün ideolojisinde son bulan, yansımali bağıntının şaşkırtıcı bir "teorisye"dir. Bir garanti (güvence) teorisini geliştirmek için gereken şeyleri bulmak üzere Spinoza'ya geri dönmeliyiz.

ğini vb. kabul ederler. Somut maddi davranışları, dualarının hayran olunacak kelimesinin hayata yazılmasıdır: "Amin!" (Öyle olsun!)

Evet, özneler "kendiliklerinden yürürler." Bunun esrarı az önce sözünü ettiğimiz dörtlü düzenin ilk iki uğrağıyla ilişkilidir ya da daha doğrusu *özne* teriminin belirsizliği ile ilgilidir. Genellikle kabul edildiği üzere bu terim, *özne*, gerçekten de 1) özgür bir öznelik: Hareketlerinin yaratıcısı ve sorumlusu olan bir inisiyatif merkezi; 2) daha yüksek bir otoriteye boyun eğmiş, yani özgürce boyun eğmeyi kabul etmek dışında her türlü özgürlükten yoksun, bir başkasının tabiyeti altındaki bir özneyi belirtir. (*) Bu sonuncu ayırım bize, ancak kendisini yaratan etkiyi yansıtan bu belirsizliğinin anlamını veriyor: *Özne'nin emirlerine özgürce boyu eğsin, yani kendi tabiyetinin eylem ve hareketlerini "tek başına tamamlasın" diye birey özgür özne olarak çağrılır. Tabiyet altına alınmaları yoluyla ve tabiyet altına alınmaları için vardır ancak özneler.* Bunun içindir "kendiliklerinden yürümeleri".

"Öyle olsun" (Amin)... Yaratılmak istenen etkiyi kaybeden bu kelime, "doğal olarak" böyle olmadığını kanıtıyor. ("Doğal olarak": Bu duanın dışında, yani ideolojik müdahalelerin dışında). Her şey olması gerektiği gibi olsun diye, kelimeyi ağzımızdan çıkaralım; "Amin" diyelim ki üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi yürüsün, toplumsal-tekni işbölümünün üretim, sömürü, baskı, ideolojikleştirme, bilimsel pratik ve benzeri alanlarda üretim ve dolaşım süreçlerinde, her gün, kendilerine tanınan mevkileri dolduran birey-öznelerin vicdanlarında, yani somut tavırlarında bu yeniden-üretim

(*) "Türkçe "Özne" kelimesinde bulunmayan bir çift-anlamlılık sözkonusu burada, Fransızca (veya İngilizce) "Sujet" bizim bildiğimiz anlamda "özne" olduğu gibi, aynı zamanda, "bağımlı" anlamında, "tabi" demektir. Bu kökten türetilme fiil, "tabiyet altına alma" anlamına gelir. Dolayısıyla Althusser kelimesinin her iki anlamını bir arada kullanarak ideolojinin belirsiz yapısını çizer.

garanti altına alınsın. Özne olarak çağrılmış bireylerin ve özenin yansımaları tanınması ve Özne'nin "emirlerine" uyacaklarını özgürce kabul ederlerse Özne'nin öznelere verdiği güvencenin mekanizmasında sözkonusu olan nedir? Bu mekanizmada sözü edilen gerçeklik, tanımının kendi biçimlerinde zorunlu olarak *tanınmayan* gerçeklik son analizde gerçekten üretim ilişkilerinin ve ondan türeyen ilişkilerin yeniden-üretimidir. (İdeoloji=*tanıma/tanıma*).

Ocak-Nisan 1969

P.S. - Bu birkaç şematik tez, üstyapının işleyişinin ve altyapıya müdahale biçiminin birkaç görünüşünü aydınlatıyorsa da, bu tezler elbette *soyutturlar* ve birkaç sözle değinmek gereken önemli sorunları zorunlu olarak askıda bırakıyorlar:

1) Üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin gerçekleşmesinin *genel süreci sorunu*.

Bu sürecin öğeleri olarak DİA'lar bu yeniden-üretimde *katkıda bulunur*. Fakat sadece katkılarını ele alan bir görüş gene de soyut kalır.

Bu yeniden-üretim ancak üretim ve dolaşım sürecinin kendi bağrında gerçekleşmiştir. İşçiler eğitiminin "tamamlandığı", onlara görevler vb. ayrıldığı bu süreçlerin mekanizmasında gerçekleşmiştir. Değişik ideolojilerin (her şeyden önce hukukî-ahlâkî ideoloji) etkisi bu süreçlerin iç mekanizmasında duyulur.

Fakat bu görüş, hâlâ soyut durumda kalmakta. Çünkü sınıflı bir toplumda üretim ilişkileri, sömürü ilişkileri yani antagonist sınıflar arasındaki ilişkilerdir. Egemen sınıfın ana hedefi olan üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi, bireyleri eğitip "teknik işbölümü" içinde farklı yerlere dağıtan işlem

olamaz yalnız. Gerçekte, egemen sınıfın ideolojisi dışında bir "teknik işbölümü" yoktur: Emegın her "teknik" bölümü, her "teknik" düzenlemesi, emegın toplumsal (sınıfsal) bir düzenleme ve bölümlenme biçimi ve maskesidir. O halde, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi sınıfsal bir girişimden başka bir şey olamaz. Egemen sınıfla sömürülen sınıfı karşı karşıya getiren bir sınıf mücadelesi içinde gerçekleşir.

Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini gerçekleşmesinin *genel süreci* demek ki bu sınıf mücadelesinin bakış açısı içinde yer alınmadığı sürece soyut kalır. Yeniden-üretimini bakış açısı içine yerleşmek, son kertede, sınıf mücadelelerinin bakış açısına yerleşmek demektir.

2) Bir toplumsal formasyonda varolan ideolojilerin sınıfsal özelliği sorunu.

Genel olarak ideolojinin "mekanizması" kendi başına bir olgudur. Birkaç kelime (Marx'a göre *genel olarak üretimi*, ya da Freud'da *genel olarak bilinçdışı*nı tanımlayan kelimeler kadar "yoksul" olan) tutan birkaç ilkeye indirgenebildiğini gördük. Bazı doğru yanları varsa da, bu mekanizma her gerçek ideolojik formasyon ile karşılaştırıldığında *soyut* kalır.

İdeolojilerin kurumlarda, âyinler ve âyin pratiklerinde, DİA'larda *gerçekleştirildiği* fikri ileri sürüldü. Bu sıfatla hepsinin, egemen sınıf için hayati olan üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine, sınıf mücadelesinin bu biçimine yöneldiklerini gördük. Fakat ne kadar gerçek olursa olsun bu bakış açısının kendisi de soyut kahyor.

Geçekten de, sömürünün ve yeniden-üretim koşullarını güvence altına alan ve sınıfsal baskıyı sağlayan sınıf mücadelesi aygıtı olarak, devlet ve aygıtlarının, ancak sınıf mücadelesi açısından bir anlamı vardır. Fakat antagonist sınıflar olmaksızın sınıf mücadelesi olmaz. Egemen sınıfın sınıf mücadelesi diyen herkes ezilen sınıfın direnme, başkaldırı ve sı-

nıf mücadelesini de söylemiş olur.

Bu yüzden DİA'lar *genel olarak* ideolojinin gerçekleşmesi veya egemen sınıfın ideolojisinin ihtilafsız gerçekleşmesi değildir. Egemen sınıfın ideolojisi Tanrı lütfu ya da devlet iktidarının yalnızca ele geçirilmesi sayesinde egemen ideoloji olmaz. Bu, ideolojinin gerçekleştirildiği ve kendini gerçekleştirdiği DİA'ların yerleştirilmesiyle olur. Ama bu yerleştirme de tek başına gerçekleşmiyor, tersine çok sert ve aralıksız bir sınıf mücadelesinin sonunda kazanılıyor: İlkin eski egemen sınıflara ve bunların eski ve yeni DİA'lardaki tutumlarına karşı, sonraysa sömürülen sınıfa karşı.

Fakat DİA'lar içinde bu sınıf mücadelesi görüşü de hâlâ soyut kalıyor. Gerçekten de, DİA'lardaki sınıf mücadelesi, sınıf mücadelesinin kimi zaman önemli ve belirtisel (semptomatik) bir görünüşüdür: Örneğin, XVIII. yüzyılda dine karşı sürdürülen mücadele, örneğin bugün tüm kapitalist ülkelerdeki öğretimsel DİA "buhranı". Fakat DİA'lardaki sınıf mücadelesi, DİA'ları aşan bir sınıf mücadelesinin görünüşlerinden yalnızca biridir. İktidardaki bir sınıfın, DİA'larında egemen kıldığı ideoloji, gerçekten de bu DİA'larda "gerçekleşir", fakat başka yerden geldiği için onları aşar. Bu türden DİA'lara karşı ve DİA'lar içinde, ezilen bir sınıfın savunmayı başardığı bir ideoloji de başka yerden geldiği için onları aşar.

Bir toplumsal formasyonda varolan ideolojiler ancak sınıflar, yani sınıf mücadelesi açısından anlaşılabilir. Sadece DİA'larda egemen ideolojinin gerçekleşmesi ve sonunda DİA'ların elde edildiği ve DİA'larda gerçekleşen sınıf mücadelesinin biçimleri bu açıdan bakıldığında anlaşılır olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda ve özellikle buna dayanarak DİA'larda gerçekleşen ve karşı karşıya gelen ideolojilerin nereden geldikleri de anlaşılır. Çünkü, eğer egemen sınıf ideolojisinin *zorunlu olarak* gerçekleşmesi gereken *biçimi* ve yö-

netilen sınıfın ideolojisinin *zorunlu olarak* hesaplaşması ve karşı karşıya gelmesi gereken biçimi, DİA'ların temsil ettiği doğruysa, o zaman ideolojiler DİA'larda değil, fakat sınıf mücadelesine katılan toplumsal sınıflardan "doğuyorlar": Yani sınıfların varoluş koşullarından, pratiklerinden, mücadele deneylerinden vb.

Nisan 1970
Çeviren YUSUF ALP

Marxizm ve Sınıf Mücadelesi¹

Marta Harnecker'in küçük *el-kitabının* yeni baskısını tanıtmak için çok basit bir fikri hatırlatmama izin verin.

Çok basit bir fikir bu: fakat teorik ve siyasal sonuçları önemli.

İşte bu fikir: Marx'ın temellerini attığı bilimin (tarihi maddecilik) ve Marx'ın (yolunu) açtığı *felsefenin* (diyalektik maddecilik) yüreği ve merkezi *sınıf mücadelesidir*.

Demek ki sınıf mücadelesi, yalnızca Marksist-Leninist işçi sınıfı hareketinin siyasal pratiğinde değil, *fakat aynı zamanda teoride de*, Marksist felsefe ve bilimde de "son-söz söyleyen halka"dır.

Lenin'den beri, felsefenin teoride sınıf savaşını temsil ettiğini açıkça biliyoruz: Daha kesin olarak söylesek, her felsefe teoride karşıt sınıfsal bakış açısının karşısında sınıfsal

(1) Marta Harnecker'in elkitabının ikinci baskısına önsoz: *Tarihi Maddeciliğin Başlangıç İlkeleri* (Siglo XXI, Mexico).

bir bakış açısını gösterir. Demek ki Marksist-Leninist felsefe (diyalektik maddecilik) teoride proletaryanın bakış açısını gösteriyor: Bu, Marksist-Leninist felsefeyi anlamak geliştirmek için "son-söz-ü-söyleyen halka"dır. Bu, felsefenin neden dünyanın devrimci dönüşümüne yardım etmek amacıyla, onu yorumlamaktan vazgeçebileceğinin anlaşılmasında "son-söz-ü-söyleyen halka"dır.

Fakat sınıf mücadelesinin Marx'ın *bilimsel* teorisinde de "son-söz-ü-söyleyen halka" olması, belki de daha zor anlaşılır.

Tek bir örnekle yetiniyorum: *Kapital*. İşte Marksist bilimin temel ilkelerini, Marksist bilimi kapsayan bir kitap. Gene de düşlere kaptırmayalım kendimizi. Gözümüzün önünde bir kitap olması yetmez: Onu okumayı bilmek gerek. Oysa, *Kapital*'i okumanın, "Marx'ın bilimsel teorisini anlama"nın ve "açıklama"nın *tümüyle burjuva* olabilen bir biçimi var. Burjuva bir biçim; burjuva ideolojisinin, daha kesin söylenirse burjuva *sosyolojist* ya da *ekonomist* ideolojinin damgaladığı, sızdığı, etkilediği bir biçim demektir.

Örneğin, *Kapital* aşağıdaki biçimde okunabilir: Kapitalist üretim tarzının *ekonomi politiginin* bir teorisi. Altyapıdan işe başlanacak, "iş-süreci" incelenecek, "üretici güçler" ve "üretim ilişkileri" birbirinden ayrılacak, meta, para, artı-değer, ücret, yeniden-üretim, rant, kâr, faiz, kâr oranının düşme eğilimi, vb. vb. analiz edilecek. Kısacası, *Kapital*'de iktisadın "(kapitalist) yasaları" bulunacak. Ve "ekonomik" mekanizmaların bu analizi bitirildiğinde küçük bir *ek getirecek*: Toplumsal sınıflar, sınıf mücadelesi.

Toplumsal sınıflar üzerine olan tamamlanmamış küçük bölüm *Kapital*'in *tam sonunda* değil mi? Toplumsal sınıflardan *ancak* kapitalist ekonominin tüm mekanizmasını söktükten sonra söz etmek gerekmiyor mu? Marx bizi, toplumsal sınıfları (ve dolayısıyla sınıf mücadelesini) kapitalist eko-

nominin yapısının basit bir ürün, son bir ürün, sonucu olarak kabul etmeye çağırıyor mu? Toplumsal sınıflar kapitalist ekonominin basit bir sonucu, *sınıf mücadelesi de sınıfların varlığının basit bir sonucu* değil mi?

Kapital'in bu şekilde okunması, bu şekilde yorumlanması Marksist teorinin ciddi bir çarpıtılmasıdır: Ekonomist (burjuva) bir çarpıtma. Toplumsal sınıflar *Kapital*'in sonunda değildirler: Başından sonuna kadar *Kapital*'dedirler. Sınıf mücadelesi toplumsal sınıfların varlığının bir türevi değildir: Sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesi tek ve aynı şeydir. Sınıf mücadelesi, *Kapital*'i anlamak için "son-sözü-söyleyen halka"dır.

Marx, *Kapital'e Ekonomi Politigin Eleştirisi* alt-başlığını verdiğinde, yalnızca klasik iktisatçıları değil, fakat *ekonomist (burjuva)* yanlısamayı da eleştirmek kararında olduğunu söylemek istiyordu. Bir yandan üretim faaliyetini ve değişimi (ekonomi) öbür yandan toplumsal sınıfları, siyasal mücadeleleri vb. özenle ayıran burjuva yanlısamasını radikal bir biçimde eleştirmek istiyordu. Marx kapitalist üretim, dolaşım ve dağıtım (yani sözde tüm ekonomi politigin) koşullarının tümüne toplumsal sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesinin sızdığını ve egemen olduğunu göstermek istiyordu.

Birkaç kelimeyle Marx'ın tezinin temel ilkesini açıklayalım:

"Katıksız" ekonomik üretim yoktur, "katıksız" dolaşım (mübadeler) yoktur, "katıksız" dağılım yoktur. Bu ekonomik olguların tümü, son kertede, yani "görüntüler" biçiminde sınıf ilişkileri ve uzlaşmaz sınıf ilişkileri, yani sınıf mücadelesi ilişkileri olan *toplumsal ilişkilerin varlığında* gerçekleşen süreçlerdir.

Üretim birimlerinde (fabrikalar, tarımsal işletmeler vb.) gördüğümüz biçimde, toplumsal yararı (kullanım değeri)

olan nesnelere *maddî* üretimini ele alalım. Bu maddî üretim, bir hammaddeyi dönüştüren üretim araçlarını (makinalar, avadanlık) işleten "emek gücünün" (emekçiler) kullandığı "üretici güçlerin" varlığını gerektirir. Bir burjuva iktisatçısı ya da *Kapital*'in "ekonomist" bir okuru, *Kapital*'de basit bir *teknik* iş-süreci görecektir. Oysa bunun yanlış bir yorum olduğunu görmek için Marx ile birlikte düşünmek yeterlidir. Şunu demek gerekir: Üretici güçler, üretim sürecinde, sömürü ilişkileri olan, üretim ilişkilerinin *egemenliği* altında işletilirler. İşçiler varsa, onlar ücretlidirler, yani sömürülenlerdir; eğer yalnızca emek-güçlerine sahip olan ve onu (açlık nedeniyle: Lenin) satmak zorunda olan ücretliler varsa, demek ki üretim araçlarına sahip olan ve emek-gücünü sömürmek, ondan artık-değer kazanmak için emek-gücünü satın alan kapitalistler vardır. Uzlaşmaz sınıfların varlığı demek ki üretimin kendinde, *üretimin kendi yüreğinde* yer alıyor: Üretim ilişkilerinde.

Daha ileri gitmek gerekir: Üretim ilişkileri üretici güçlere yalnızca onların "biçimi" olarak eklenen bir şey değildir. "Üretici güçleri" işleten emek-gücünün kendisi "üretici güçlerin" bir parçası olduğundan ve kapitalist üretim süreci durmadan emek-gücünün en yüksek sömürüsüne yöneldiğinde, üretim ilişkileri üretici güçlerin *içine girer*. Ve bu, tüm kapitalist üretim sürecine egemen eğilim olduğundan, üretimin *teknik* mekanizmalarının kapitalist sömürünün (sınıfsal) mekanizmalarına bağlı olduğunu söylemek gerekir. Üretici güçler denilenler, üretim ilişkilerinin, yani sömürü ilişkilerinin hem tarihî varoluş biçimi hem de maddî *temelidirler*. (Marx, "teknik temel" der.) Marx 1. Kitap'ta (IV, bölüm 14 ve 15) üretim sürecinin (manifaktürden büyük sanayiye) örgütlenmesinin birbirini izleyen biçim ve temellerinin, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihî ve maddi varoluşlarının birbirini

izleyen biçim ve temellerinden başka bir şey olmadığını hayran olunacak biçimde gösterdi. Üretici güçleri üretim ilişkilerinden ayırmak, demek ki, ekonomist ve teknokratik bir yanılgıdır. Gerçekte varolansa, maddî varoluş biçimlerinde, *üretim ilişkilerinin egemenliğinde*, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin (eğilim gösteren) birliğidir.

Eğer böyleyse "katıksız" üretim ve "katıksız" iktisat yoktur. Uzlaşmaz sınıflar üretim ilişkileriyle, üretim sürecinin başından beri vardılar. Uzlaşmaz sınıfların bu ilişkisiyle, sınıf mücadelesinin temelleri atılmıştır: Sınıf mücadelesi maddî olarak üretimin kendine kök salmıştır.

Fakat hepsi bu değil. Üretirken, varlığının (üretim) toplumsal ve maddî koşullarını *yeniden-üretmezse*, tarihte hiçbir toplum varolmaz, yani hayatını sürdürmez. Oysa kapitalist toplumun varoluş koşulları kapitalist sınıfın işçi sınıfına uyguladığı *sömürünün* koşullarıdır: Kapitalist sınıf onları ne pahasına olursa olsun *yeniden üretmelidir*. *Kapital*'i anlamak için demek ki yeniden-üretim bakış açısına yükselmek gerekiyor; ve o zaman burjuvazinin, sömürünün (üretimde zorla kabul ettirdiği) süre ve sabitliğini ancak işçi sınıfına karşı sürekli *bir sınıf mücadelesini* sürdürmek koşuluyla güvence altına aldığı görülür. Burjuvazi bu sınıf mücadelesini, sömürünün siyasal, ideolojik ve maddî koşullarını sürekli kılarak ya da yeniden-üreterek sürdürüyor. Sınıf mücadelesini, *üretimde* (emek-gücünün-yeniden-üretimi için gerekli olan ücretin düşürülmesi, baskı, ceza, işten atma, anti-senkral mücadele vb.) sürdürüyor. Sınıf mücadelesini aynı zamanda *(üretim dışında)* da sürdürüyor; işte burada işçi sınıfını baskı ve ideoloji ile yola getirmek için devletin, devletin baskı aracının ve Devlet'in İdeolojik Aygıtlarının (siyasal sistem, okul, kilise, basın-yayın) rolü işe karışıyor.

Böyle okunursa *Kapital*, kapitalizmin "ekonomi politikası"-

nin bir teorisi olmaktan çıkar, ücretli emek-gücünün sömürsü üzerine kurulu bir üretim tarzının ideolojik, siyasal, hukukî, maddî biçimlerinin teorisi -devrimci bir teori- olur.

Böyle okunursa, ekonomi politik, üretici güçler, teknik vb. gerçek yerlerine konulabilir.

Eğer durum böyleyse, sınıf mücadelesini *bir başka biçimde düşünebilir* ve kimi yanılığardan, küçük-burjuva ideolojiden gelen "hümanist" (ve "ekonomist" yanılığların tamamlayıcısı olan) yanılığlar gibi yanılığlardan vazgeçilebilir. Kapitalist toplumun, bir bakıma sınıf mücadelesinden önce varolduğu ve bizim bildiğimiz sınıf mücadelesini toplumun "haksızlıklarına" karşı başkaldıran proletaryanın (ve müttefiklerinin) işi olduğu düşüncesini terk etmek gerçekten zorunludur. Gerçekte, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi kapitalist toplumla aynı özdedir: onunla birlikte başladı, başlangıcından beri sınıf mücadelesini silahsız (savunmasız) bir proletaryaya karşı benzersiz bir zalimlikle sürdüren burjuvazidir. "Haksızlıklara" karşı yalnızca başkaldırmaktan uzakta, proletarya ilk önce örgütlenme, bilincini geliştirmek ve karşı-saldırıya geçmeden sonra da iktidarı elde edinceye kadar saldırıya geçmeden önce proletarya, *burjuva sınıf mücadelesine karşı direnmekten* başka bir şey yapmadı.

Eğer durum böyleyse, eğer Marx'ın bilimsel teorisi her şeyin temelinde sınıf mücadelesinin yattığının kanıtını veriyorsa, tarihte benzeri görülmemiş bu olayın nedenleri daha iyi anlaşılıyor: Marksist teori ile işçi sınıfı hareketinin "kaynaşması". Bu gerçek üzerinde yeterince düşünülmedi: Marx ve Engels'in *Manifesto*'yu yazmalarından önce varolan işçi hareketi nasıl ve neden *Kapital* gibi bu kadar güç bir eserde kendini tanıdı? Bu bir ortak noktadan başlayarak gerçekleşti: Sınıf mücadelesi. İşçi sınıfı hareketinin gündelik pratiğinin yüreğindeydi sınıf mücadelesi. İşçi sınıfı hareketinden si-

yasal deney olarak aldığımızı Marx işçi sınıfı hareketine geri verdi.

Mao'nun dediği gibi: "Sınıf mücadelesini *hiçbir zaman* unutmayalım"

Ocak 1970
Çeviren YUSUF ALP

Bitmiş Hikâye, Bitmeyen Tarih

Bu kitabı tanıtmayacağım, (*) kitabın kendisi okunsun ve hakkında bir karara varılsın. Ve gayet tabii, beğenilmeyen yerleri varsa söylensin ve daha iyisi yapılsın.

Bundan böyle Lyssenko'nun her yaptığıyla ve her bakımından bir şarlatan olduğunu, ününün de sadece Stalin'in keyfi yönetiminden ileri geldiğini söylemek pek kolay. Ama Lissenkizmin tarihini Marksist bir bakış açısından sorgulamak çok tehlikeli bir girişim.

Ben bu kitaptan ve bu kitabın konusundan faydalanarak göze batan ve göze battığı kadar belleğe de batan, henüz taze birkaç anıdan söz etmek istiyorum.

(*) Sözü geçen kitap, bu yazının önsözü olarak yazıldığı, Dominique Lecourt'un *Lyssenko: Histoire réelle d'une "science prolétarienne"* (Lyssenko. Bir "Proletarya Bilimi'nin Gerçek Tarihi) adlı kitabıdır (Libraire François Maspero, Paris, 1976). Bu kitabın bir bölümü, *Birikim*'in "Stalinizm Özel Sayısı"nda (Birikim, 30/31, Ağustos-Eylül 1977) yayımlanmış, Lecourt'un tanıtılmasında Lyssenko olayı üstüne ilk bilgiler verilmişti.

Cünkü Sovyet tarihinin aşığı yukarı elli yılını kapsayan, sırasıyla tarımsal aygıtın, resmî felsefenin ve nihayet 1948'in büyük onaylamasında Sovyet devlet aygıtının ve tüm dünya komünistlerinin güçlerini seferber eden bu uzun, utanç verici ve dramatik Lissenkist macera -onyıllar boyunca teorik düzmeceleri temel alarak kavgalar, acılar, trajediler ve kurbanlar yaratan, uzun skandallarla dolu bu dramatik tarih: *Bu tarih, ansızın yokoluverdi.*

Sözkonusu tarih, politik ve teorik olarak bir daha üstüne gidilemeyecek bir şekilde gömüldüğünden beri, gizli Sovyet arşivlerinin sessizliği içinde yatmakta. Hiç şüphesiz bu tarih şantajlara ve baskılara rağmen hayatta kalmış olanların belleklerinden silinmiş değilse de, hiçbir Sovyet felsefecisi ya da bilim adamı bu tarihi Marksist bir bakış açısıyla yazmak ve karanlıkta kalan noktaları biraz olsun aydınlatmak amacıyla sesini yükseltebilmiş değildir.¹ Arşivleri ellerinde tutan Sovyetler'in suskunluğuna bir başka suskunluk katılmakta: SSCB'nin dışında, aynı tarihi, aynı baskı altında yaşamış olan başka komünistlerin suskunluğu bu.²

İşçi hareketi tarihinin çeşitli dönemleri, III. Enternasyonal ve gülünç bir deyimle "kişiye tapma" olarak adlandırılan korkunç gerçek ile ilgili olarak aynı şeyleri söyleyebileceğimiz gibi, gerçekten imkânsız gibi görünen bir paradoksu da kabul etmemiz gerekmektedir: Tarihte ilk olarak Marx tarafından tarihi anlamak için bilimsel yöntemlerle donatılan ve başka partiler veya geçmiş zaman sözkonusu olduğunda az çok bu bilimsel yöntemleri kullanan Komünist Partiler, *Marksistler olarak kendi tarihlerini, değerlendirmede başarı-*

(1) Roy Medvedev'in kitabı ilginç olmasına karşın Marksist bir tarih olarak kabul edilemez.

(2) İki istisna: Claudin, *Komünist Hareketin Krizi*; Bettelheim, *SSCB'de Sınıf Çatışmaları*.

sız görünüyorlar, özellikle de bir hata yaptıkları zaman.

Her şeye karşın tarihin saydam olmadığı, en kavrayıcı iradenin bile koşullara boyun eğerek bu koşulların içinde yolunu kaybedebileceği, geçmişin, geleniğin, alışkanlığın (Lenin'in en çok çekindiği) içinde bulunan anı gölgeleri altında ezilebilecekleri gerekçesi ile sıyrılmamayacaktır yukarıdaki suçlamadan. Çünkü bu koşulların kendileri de analizden kaçamaz (anlaşılmaları için yeni kavramlar üretmek gerekse bile -zaten bunu önleyen mi var?). Veya bu analizi de bir kenara bıraktığımızı varsayalım; en karanlık bir tarihin bile kabul görmesi yeterince açıktır, yeter ki komünistler sonunda, yaptıkları düzeltme yoluyla (şu veya bu ayrıntıda veya çizgilerinde), yaptıkları yanlış kâbul etsinler.

Ama denecektir ki, madem düzeltmişler, yanlışlarının üzerinde susmalarının ne önemi var; ve ilerleme kaydediyorlarsa, yanlışlarına sırtlarını dönmelerinin ne önemi var? Sovyetler, "Sosyalist meşruiyete indirilen darbeyi", bu darbe-ye "kişiyeye tapma" adını vermekle, düzeltmiş olmadılar mı? Genetikçilere kürsülerini ve alaya alınmış uzmanlıklarının haklarını geri vererek Lissenkizmin yanlışlarını düzeltmediler mi? Sonra Fransız Komünist Partisi de, "büyük entellektüeller"inin arkasına sığınmış yöneticilerinin ağzından burjuva ve proleter olmak üzere "iki bilim" tezini ve Lissenkizmi göklere çıkarırken, zamanı geldiğinde, imanını ve militanlarına yaptığı şantajı bir kenara bırakarak yanlışını "düzeltmedi mi?" Hiç kimse hiçbir şeyi açıklamadı mı diyorsunuz? "Düzeltilmiş" olduktan sonra ne önemi var... Hem sonra herkes bilir, "bu akıl yürütmenin" en parlak kılıfını: Elimizde pratiğin teoriye öncelliği gibi ısmarlama bir teori var: Somut bir eylem dünyanın bütün analizlerinden daha değerlidir?

Bütün bu akıl yürütmelerin Marksizme aykırı olduğunu

tereddütsüz söylemeliyiz. Lenin *yanılgı*'ya ("yalanlama"nın bütün amatör Popper'ları için söylemiş olalım) bilgilerin düzeltilmesi sürecinde ayrıcalıklı bir yer tanır; o kadar ki, bilimsel ve politik deney pratiğinde, bir tür yeni bilgi alanı açma rolü ve önceliği verir ona: Ve işte Lenin'e göre bir yanılgı karşısında susmak ya da onu görmezlikten gelmek, yenilmekten ve o yanlış yapmaktan daha vahimdir.

Ve kaç kez bunun örneğini vermiştir Lenin: Koşullarını sürekli olarak analiz etmeye uğraştığı Brest Litovsk'da; savaş komünizmiyle: "Yanıldık" ve işte bu yüzden... Lenin bir tarihçi değildi, ama kavganın içinde bulunduğu yerden Sovyet devriminin korkunç çelişkileriyle yüzleşerek, işçi hareketinin tarih aşkı yüzünden değil fakat içinde bulunulan an ile ilgili *siyasal* sebepler yüzünden geçmişini bilmesinin ve analiz etmesinin zorunlu olduğunu söylüyordu: Karanlık içinde savaşmamak için. Çünkü her şeyi derinliğine incelemek ve bir yanlış *ne yaptığını bilerek* gerçekten düzeltebilmek için öncelikle koşullarını analiz etmek gerekmektedir. Eğer bu yapılmazsa, en iyi durumda bile yanlışın sadece bir yanı ve o da sadece yüzeysel olarak giderilebilir. Lenin pratiği sadece bir durumun gerektirdiği "düzeltme" olarak görürdü. Analizin önceliğini savunurken, işçi hareketinin kendi tarihini, *ne yaptığını*, neyi başardığını, neyi başaramadığını bilmesini savunurken, *Markсист politikanın önceliğini* savunuyordu.

Bir yanlış üstünde susmanın, yanlış yapmış olmaktan daha vahim olduğunu söylediği zaman, Lenin'in ne demek istediğini iyice anlayabilmek için, yanlışlarını düzeltmesi sorununu ciddi bir şekilde ele almak gerek.

Çünkü hiçbir dini olmayan, teorimizi bile dinleştirmeyen, tarihin bir ereği olduğu inancına ise hiç mi hiç katılmayan bizler, biliyoruz ki, sınıf mücadelesi hiçbir zaman saydamlık içinde yürümez ve kendi sınıf mücadelesini yürütmekte olan

proletarya burjuvazinin tuttuğu yoldan apayrı bir yol izler; kendisi de kendine saydam görünmez ve birliğini yaratmak zorunda olan, karışık ögelerden oluşan bir sınıftır. Sınıf mücadelesi içinde, proletarya içine girmiş bulunduğu güç ilişkileri ile gerçekten karşılaşır ve bunları çözer ve yine sınıf mücadelesi içinde, yavaş yavaş kavgadaki yerini bulur, birliğini sağlar, mücadele ve sınıf tavrını alır. Mücadele "çizgisini", mücadele içindeyken çizebilir. Bunların hiçbirisi, bir durumun arı nesneligi karşısındaki arı bir bilincin aydınlığı içinde gerçekleşmez. Çünkü bütün bu süreç, ancak zamanla gerçekleşen ve açığa çıkan, öne almanın (üst-belirlenme) veya gecikmenin (alt-belirlenme) sürprizlerini kendinde saklayabilen çelişkili ilişkilerin egemenliği altındadır ve bunlar tarafından oluşturulmuştur. İşte bunun içindir ki, bir ilişkiler sisteminin egemenliği altında bulunan sınıf mücadelesinin yolu, bazen dramatik ve trajik sonuçlar doğuran bir yanlışlar dizisi ile doludur. Sapmaların olabilirliği gibi bu yanlışların olabilirliği de, sınıf mücadelesine egemen olan çelişkili ilişkilerin içinde vardır. Yanılgı, yenilmiş, teçhizatsız, bir kenara itilmiş, önemsenmeyen bir azınlık tarafından haber verilse bile, her zaman, *iş olup bittikten sonra* yanlış olarak tanınır ve resmen kabul edilir (gerçekten yanlış olduğu zaman), sapma, her zaman iş olup bittikten sonra sapma olarak tanınır ve resmen kabul edilir (gerçekten sapma olduğu zaman). Ve bu mücadele, her şeyi önceden görmüş kimseler için bile yukarıdan yargılayan ve kesin karar veren hiçbir üst "merci" olmadan sürdüğü için paradoksal olarak *doğrusu olmayan yanlış ve normu olmayan sapmadan* söz etmek gerekiyor. Yalnızca, gerçeğin içinde birdenbire veya yavaş yavaş bir boşluk yaratan, bu denetlenemez kayma, yerinde sayma, bozulma, yenilgi veya kriz: İşte yanılgı ve sapma.

Oysa yeniden Lenin'e geri dönmek istersek, her iş bittik-

ten sonra bir yanlışın (veya sapmanın) Marksist olarak gerçek tarihinin, yani koşullarının ve nedenlerinin bir analizine girişmeden sessizce "düzeltilmesi" yeterli midir? Ben, hayır diyorum. Eğer gerçekten uzaklaştığı için yanlışıyla karşı karşıya kalan parti, tutulacak tarafı kalmamış bir yanlış hiçbir şey söylemeden düzeltmekle yetinirse, yani yanlış derinlemesine ve Marksist bir analizden geçirmezse, yanlışın en büyük kısmı giderilmiş olmayacaktır. Yanlış karşısında suskunluk, çoğu zaman yanlışın suskunluğun gölgesinde sürüp gitmeye devam etmesidir "düzeltilmiş?" olsa bile. Fakat gerçekten, analizi ve tarihi karşısında susulduğuna göre bilinmesine de yanaşılmayan bir yanlış ne kadar "düzeltilebilir?" Çünkü, son analizde *anlamadığınız* bir yanlışın düzeltildiği hangi ciddiyetle ileri sürülebilir? Bu bizi yanlışın keyfi olarak sadece en çok göze batan veya en rahatsız edici kısımlarını, ayrıntıya giren veya yüzeysel öğelerini düzeltmeye mahkûm edecektir; kısacası, her şeyden önce bir sessizliğe ihtiyacı olan kurulu düzeni rahatsız etmeyecek ölçüde "hesaplaşmaya gidilecektir. Bir yanlış karşısında susuluyorsa, bu onun devam ettiğinin bir kanıtıdır. Yanlışın, tedirgin etmeyecek ölçüde sürüp gitmesi için ne kadar gerekiyorsa o kadar "düzeltilmiş" olduğu da varsayılabilir.

Görülüyor ki, bu konularda yanlış, hasıraltı etme ve yalan dolan arasındaki sınır çok iyi muhafaza edilmektedir. Çoğu zaman yanlışın köklerinin istenerek veya kabul edilerek fiili olarak görmezden gelinmesi, belli bir politikanın izlendiğini göstermektedir. Lenin, yanlışın ele alınmasına bu kadar önem veriyorduyorsa, bunun sebebi, *yanlışın ele alınışının her zaman politik olması* ve bir politikanın yürürlüğe konulmasıdır. Zaman içinde burada üçüncü bir yol söz konusu değildir. Bir yanlış kökleriyle birlikte söküp atmak için nasıl politik bir irade gerekiyorsa, yine bir yanlış *analiz etmemek*,

anlamamak, dolayısıyla kökleriyle birlikte *söküp atmamak* için de, açığa vurulmamış, ama üstünde susulan politik bir irade gerekir -yapılan yanlıştan yana tavır alma kararını ve yanlışın tedirginlik yaratmadan sürüp gitmesini gerekli kılan politik nedenler.

Ünlü "kişiye tapma" sözü ile belirtilen gerçeğe bir daha dönmek gerekiyor mu? Gerekıyor, çünkü suskunluk hâlâ devam etmekte. Hiçbir şey anlatmayan bir sözün altında bu kadar uzun sürmüş ve bu kadar trajik olan olayların gömülmesini önlemeye çalışmak yerinde görülmebilir. Ama, deniyordu, XX. kongre "yanlış" kabul etti (ve, diye ekleniyordu, dünyadaki hangi parti böyle bir şeyin örneğini vermiştir?) ve onu düzeltti: "Sosyalist meşruiyet" söylendiğine göre, çığnemiş (başka türlü anlatılamaz bu), sonra da onarılmıştı. Sovyet yöneticileri böylece "yanlışlarını düzelttiler" ve "kötüye kullanmayı" önlediler. Bu yanlış önceden işaret etmiş olanlar hakaret, işkence ve ölümlerle susturulmuşlardı. Bununla birlikte öyle bir an geldi ki, açığa çıkan kriz saklanılamayacak bir hale vardığında, yanlış kabullenmek zorunda kaldı. Böylece, her şey olup bittikten sonra, düzeltilmek üzere sınırları özenle çizilen ve tanımı özenle hazırlanmış olan bu yanlış, verilen birkaç sınırlı kararla ortadan kaldırıldığı resmen açıklanarak, kabullenildi. Ama sıra yanlışın, Sovyet toplumsal formasyonunun tarihindeki derin nedenlerini, sınıf çatışmalarını ve altyapı ve üstyapıdaki politik "çizgisini" aramaya gelince: Suskunluk! Şimdiki suskunluk ya da yarı suskunluktan söz etmiyorum. Yirmi yıldan beri süren bir suskunluktan söz ediyorum. Açıkça görülüyor ki, milyonlarca kurbanından sonra, devlet suskunluğuna gömülmüş olan bu devasa yanlışın Marksistçe analizine girişmeyi Sovyet yöneticileri açıkça reddetmişlerdir ve *hâlâ da reddediyorlar*. Sovyet yöneticileri, Kruşçev'in ilerisi için umut veren za-

vallı birkaç açıklama çabasından bile vazgeçmişlerdir. SSCB böylece kendi tarihi üstünde semptomatik bir suskunluk içinde yaşamaktadır. Bu suskunluğun kendi sistemine yabancı olmadığı rahatlıkla iddia edilebilir: Bu, kendi sisteminin suskunluğudur. O zaman Lenin'in şu sözleri kulakları çınlatmaktadır: Yapılan yanlış karşısında suskunluk, yanlışın mümkün olduğu biçimde veya bile bile sürdürülmesi demektir. Bir yanlış karşısında devamlı olarak susuluyorsa, bu onun sürüp gittiğinin bir kanıtıdır: Bu suskunluk, yanlışın sürüp gitmesini *sağlamak* için de sürdürülüyor olabilir. Sürmesinden beklenen politik avantajlar için.

Elbette bu yanlışın kitleler üzerinde en kanlı şekillerinin ortadan kalktığını ve doğrudan doğruya yarattığı kurban sayısının eskiye göre çok azaldığını görmezlikten gelmiyorum, ama yine de kurbanları ve SSCB'de, toplumsal, politik ve kültürel hayattaki Stalinci pratiklerin özü ve bunların arasındaki korkunç derecede ağır ve tutucu bir biçimsel hümanizmin ideolojik karşı sesiyle(*) katmerlenen aynı ekonomist çizginin özü yaşadığı gibi, kamplar da dahil baskıcı Stalin sistemi hâlâ yaşanmaktadır. Bu konuda, söz sanatlarıyla süslenmese gülünç olabilecek bir karşı kanıt ister misiniz? Kamuoyunda Sovyet sosyalizmini temize çıkarmak için pek yetkili, sorumlu Fransız Komünistleri bize SSCB'nin "demokratik sosyalizme" geçişteki duyduğu güçlüklerin basit bir biçim sorunundan ibaret olduğunu, çünkü SSCB'nin sadece "sosyalizm içinde" geç kaldığını yani "kendisi içinde" geç kaldığını, açıkladılar. Bunun kanıtı? SSCB demokrasiyi uygula-

(*) "Karşı ses" bir musiki terimi, "kontr-puan". Barok muzikte, iki ayrı enstrümanın "karşı" ama tamamlayıcı sesleriyle orulan melodiyi anlatmak için kullanılır. Burada Althusser, SSCB'deki melodinin, bir yandan kitle üzerinde terör, bir yandan da bunun tamamlayıcı "karşı sesi" olan *hümanizmle* örüldüğünü anlatıyor. Althusser'e göre hemen hemen bütün Marksist sapmalar "hümanizm/ekonomizm" ikilisine indirgenebilir.

mak için -üstelik bunun "ihtiyacı" da" hissetmektedir ("genişletilmiş bir demokrasi ihtiyacı")- bütün gerekli "araçlar"a sahiptir (ekonomik büyüme, genelleşmiş kültür). Neyi eksiktir o halde? Doğrusunu söylemek gerekirse, hiçbir şeyi. Sadece ufacık bir ekleme: Daha aklına gelmemiş, ama gelecek olan, "demokratik" sosyalizm fikri: Biraz *daha* beklemek yeterlidir. Ama tahlihsizlik ya da daha doğrusu *olgu* şu ki, SSCB bu gecikme, araçlar, ihtiyaç ve "demokratik ekleme diyalektiği ile ilgili hiçbir şeyi açıkça bilmek istememektedir. Bize söylenenin ve hiçbir Marksist yanı olmayan bu sözde-diyalektiğin tersine, Sovyet rejiminin "demokratik sosyalizm" için ne ihtiyacı ne de araçları olduğunu düşünmek daha gerçekçi gözükmektedir. Bu muazzam tarihi "yanlış"ın sınıfsal nedenlerini, Marksist terimlerle gerçekten analiz etmediyse, bu bir dalgınlık veya unutmaya eseri değil ama kendi toplumsal ilişkilerinin kimi yerlerinde bunları olduğu gibi muhafaza etmek için bu yanlışta *politik olarak* ihtiyacı olduğundan ve onlarla birlikte bu yanlışın sürüp gitmesine ihtiyacı olduğundandır. Olay neyse adını koymamız ve (kendimize) hikâye anlatmaktan vazgeçmemiz gerekir. Şu apaçık olan şeyi kabul etmeliyiz: Sovyet yöneticilerinin yanlış Marksist terimlerle analiz etmeyi reddetmiş olmaları ve reddetmeleri gerçeği, yanlışın "düzeltilmeyen" taraflarının önemli bir politik role sahip oldukları ve ister istemez Sovyet sistemiyle bütünleştikleri anlamına gelmektedir (ve basit bir gecikme veya basit bir kaza sonucu değil). Yapılan ayrımlar ve hattâ savunma amacıyla yazılan en usta tarihler bile bu konuda hiçbir şeyi değiştirmez. Analiz edilmemiş Stalinist pratiklerin çizgisi ve büyük bir kısmı SSCB ve başka yerlerde tarihi kariyerlerini rahatlıkla sürdürmektedirler. Analiz edilmemiş olmalarının *politik* sebeplerden ileri geldiği de meydandadır: Şu anda varolan toplumsal ilişkilerin durumu

için gerekli olduklarından sürüp gitmeleri ve kendilerine dokunulmaması istenmektedir. Ama o zaman soruyu tamamen başka bir şekilde sormak, Aristocu bir öz kadar sarsılmaz niteliğe sahip bir sosyalizmin başına gelen "hem zaman hem mekân" ("spatio temporel") içindeki gülünç bir "kaza" teorisini, dolayısıyla kaza-öz ikilisi ve ayrımını bir kenara bırakmak ve ciddi olarak kendimize şu soruyu yöneltmek gerekmektedir: Bugünkü Sovyet toplumsal formasyonunu oluşturan toplumsal ilişkiler nelerdir?

Şüphesiz Lyssenko olayı bugün aynı ağırlığı taşımamaktadır. Ama verdiği ders öğreticiliğini yitirmemiştir. Ve Fransız Komünist Partisi 1948-1952 yıllarında ideolojik ve politik öncü rolü oynadığı için bizi doğrudan doğruya ilgilendirmektedir. Orada da "düzeltme" yapılmıştır. Ama nasıl? Hiçbir analize girişmeden. Bu durumda köke kadar inebilmek ve sebepleri anlayıp sonuçlar üstünde bir etki yapabilmek için ne kadar imkân vardı? Olay "düzeltmek" istenen bir tek yanına indirildi. Sovyetlerin Stalinci sapma olgularını sadece "sosyalist yasallığa saldırılar" hukukî görüntüsüne indirgemeleri gibi, Lissenkizm de, devlet müdahalesi altında, biyoloji sorunları ile ilgili teorik bir delilik nöbetine indirildi. Bilimsel alanda durum bir kere "düzeltildikten", "iki bilim" teorisi ve araştırmaya devlet müdahalesi bir kere terkedildikten sonra, başka hiçbir açıklamaya gerek duyulmadan sorun geçiştirildi. Baskı, tehdit ve şantaj altında, verene verilir, vermeyene verilmez hesabına devletin halk kitleleri üzerinde egemenliğini sağlamasına hizmet eden, kendilerini birleştiren bu devlet ideolojisinden çıkar sağlayan "aydınlar" toplumsal tabakası üstüne hiçbir şey söylenmedi. Sınıf çatışmaları ve ilişkileri üstüne hiçbir şey, bütün bu sistemi ayakta tutan politik, ekonomik ve voluntarist çizgi üstüne hiçbir şey söylenmedi. Karşılığında Lyssenko'nun diyalektik mad-

decilik anlayışını *doğrulamasına* ve onu "bilimlerin bilimi" olarak kabul ettirmesine yarayan, Lyssenko'nun teorilerini *garanti* eden resmî diyalektik maddecilik anlayışı üzerine de hiçbir şey söylenmedi. Bu sapmanın tarihi kaderini çizen bu gerçekliklere hiç dokunmadı Lissenkizmin denetimi altındaki "düzeltilişi" Ve gerçeklikleri örten resmî sessizliğin altında kariyerlerini sürdürmeye devam ettiler.

Birçok örnek arasından sadece birisini ele alıyorum: Marksist felsefe örneğini. Lyssenko döneminde apaçık olarak itibarı lekelenmiş ve o kadar lekelenmişti ki, bu yanılığının analizinin Marksist felsefenin yeniden baştan aşağı gözden geçirilmesini gündeme getirmesi gerekirdi. O zaman, Marksist felsefenin belli bir anlayışının, *ontolojik* diyelim, SSCB'de yıllardan beri kendisini kabul ettirdiği, *Komünist Partisi'nin Tarihi* adlı ünlü kitabında Stalin tarafından yasalara geçirilmiş olduğu ve SSCB'de ve bütün komünist partilerde egemen duruma geldiği görülebilirdi. Marksist felsefenin, Marx'ın ve Engels'in bile görülen daha önceki çelişkilerinin, başkalarından sonra Stalin'e de Marksist felsefeyi ontolojiye sürüklenme imkânı vermiş olduğu anlaşılabilirdi. Bu yapıldığı zaman, ancak belli anlarda dile getirilmiş tezlerle tanımlanabilen ve Marksizmin teorik ve pratik eserleri içinde pratik durumda varolma paradoksunu gösteren ve bütün bu nedenlerden ötürü sistemi ister istemez sorunsal nitelikte kılan bir felsefenin tarihi üstüne, geleceğe dönük perspektifler elde edilebilirdi. Kısacası, Marksistler olarak, Marksist felsefeyi "eleştirici ve devrimci" (Marx) rayına gerçekten oturtmak için, diyalektik maddeciliğin ne olduğu, çelişkilerinin ve sapmalarının ne olduğu hakkında kendimize sorular sorabilirdik. Ama hayır. Her şey olduğu gibi bırakıldı. Ve, maddeciliği, diyalektiğin kanunlarını koyduğu, maddenin bir ontolojisi olarak ifade eden, diyalektik maddecilik anlayışı-

nın bu egemen yorumu, diyalektiğin olduğu gibi maddeciliğin de verimliliğinin "kanunlar" değil, tezler önerebilmesi olduğunu kabul etmeyen bu görüş, başarılı kariyerini sürdürmeye devam etti. *Bugün dahi bu görüşün, egemen olduğunu bilmemiz gerekmektedir.* Çünkü Sovyet filozofları ve onların benzerleri, bazı haller dışında, her zaman politik, bilimsel olup bittilerin savunması ve "yorumunda" bu kadar dokunulmaz ve demek oluyor ki, bu kadar gerici ve kısır kalan Marksist bir felsefe anlayışının egemenliğinden, "tümünden gelişimcilik"e karşı dikkatli olmaya çağıran -"cesime karşı uyanık olalım" dercesine- gülünç inkârlar gibi uşakça ve olumsuz sözlü protesto eylemleriyle hiçbir zaman kendilerini kurtaramayacaklardır. Marx'ın diyalektikten söz ederken ya bir yana ya da öbür yana düşülebileceğini söylediğini Marksist filozoflar unutmuşlar mıdır: Diyalektik ya "eleştirci ve devrimci" olabilir ya da "varolan durumu yüceltir".(*)

Ve, sorunun politik temeline gelince: Marksist felsefenin bu egemen anlayışının sürüp gitmesi ve örtülmesi sonucunu veren bu suskunluk niye? Şundan ki, varolan "durumun yüceltilmesi"nde ve aktörlerini teorik üretimin genel denetleyicileri haline getirmekte harikalar yaratan bu anlayış yüceltmeye ve tutucu olma eğilimi yürürlükte olan politik pratiklere çok iyi itaat etmektedir: Onlardan hizmetini esirgeyemez, çünkü bu pratiklerin ona "ihtiyaç"ları vardır. Sadece "yorumlamakla (Marx) yetinen, en temel idealizm geleneği içindeki bu anlayış, madem ki sadece kendi hizmetlerindedir -"her işe yarayan uşakları" demeyelim gene de- onlara zamanın tüm politik kararlarının güvence altına alınmasında ve

(*) Diyalektiği Marx devrimci ve eleştirci bir düşünce yöntemi gibi görmüştü; ama diyalektik, Hegel'in elinde, Prusya devletini yüceltmeye yarayan bir araçtı. Marksist diyalektik de, çarpık bir uygulamayla, varolan herhangi bir devleti yüceltmeye yarayabilir.

haklı gösterilmesinde hizmet etmelidir. Ve hiçbir şey üretmemesi ve dışarıda bir işe yaramaması önemli değildir: Bu Marksist felsefe, hiç olmazsa örgütün birliğini daha da sağlamlaştırmaya yarayan militan kadrolarına ortak bir parola sözlüğü ve içerde birbirlerini tanımaları için bir işaretler sistemi sağlayarak partiye *iç ideoloji* olarak hizmet etmektedir. Şu söylenebilir: Örgütün birliği, evet -ama birlik için birlik değil, hangi amaç için olursa olsun ve hangi yolla sağlanırsa sağlansın, böyle sağlanan bir birlik değil! Hiç şüphesiz bütün bunların acısı çıkmaktadır, çünkü diyalektiğin "kanunlarının" garantisini kendisine sağlayarak partinin politik ideolojisini katmerleştiren felsefenin pratik ideolojiye indirgenişi, dış dünya ile ilişkisini keserek partiyi kendi içine kapamaktadır. Felsefenin bu düşüşü partiyi, bütün alanlarda, teorisine olduğu kadar tarihî pratiğine de "devrimci ve eleştirici" Marksist bir felsefenin sağlayabileceği siyasal faydalardan yoksun kılmaktadır.

Sadece şu sonuç gözönüne alınsın (ki daha da önemlileri var): Fransız partisinin Lissenkizmi savunmasının ve ortada ve tartışılmakta olan felsefi, teorik ve politik sorunlar üstünde suskunluğunun neye malolduğu bilinmektedir. Sorunları geçiştirdiği için, Marksist felsefenin gericileşerek kılık değiştirmesi üstündeki tartışmalardan kaçtığı için, bu felsefeyi "devrimci ve eleştirici" haline getirmediği için, sürüyle aydını kaybetmiştir: Bu nedenlerle yavaş yavaş kendisini terkedeneri olduğu kadar ve belki bundan da fazla, kendisine katılmayanları da. Lissenkizm'den söz ederek "aydınlar"a değinmem bir rastlantı değil: SSCB 'deki egemen diyalektik anlayışı ve "iki bilim" teorisi onlar içindi; onları birleştirmek ve köleleştirmek için. Aydınlar -varolan işbölümünün bir sonucu- Felsefi ve teorik sorunlara özellikle duyarlıydılar. Komünizmin partisiyle birleşmemek için zaten yeterli ideolojik sı-

nıf önyargılarına sahiptirler: Ama devrim ve eleştiri adına aydınların teorik düzmecelere ve "varolan durumu yücelten" bir teoriye katılmaları istendiği zaman, imkânları varsa (elbette Batı'da var bu), kendilerini kenara çekmelerine şaşmamalıdır. Aynı zamanda aydınlar ve parti arasındaki, "tedirgin edici bir soru" haline gelen ilişkinin çözümlenmesi sözkonusu olmasa da (doğru bir şekilde) ortaya konmasının bile güçleşmesine de gene şaşmamalıdır.

Her yanlışın ele alınması politik olduğundan yani izlenen politikaların kendine özgü biçimde bir göstergesi olduğundan, egemen diyalektik maddecilik anlayışma dokunulmaması gerçekte, "düzeltilmiş" olduğu iddia edilen bir yanlışın sebeplerinin analizine hiçbir "ihtiyaç" duymayan bir çizginin ve pratiklerin sürdürüldüğü sonucuna zorunlu olarak vardır. Böylece Lyssenko olayı "düzeltildi" Ama her nedense, egemen Marksist felsefe anlayışma dokunulmadı: Çünkü hizmetlerine ihtiyaç vardı.

Lyssenko'nun hikâyesi bitti. Lissenkizmin nedenlerinin tarihi devam etmekte.

Bitmiş hikâye. Bitmeyen tarih mi? (*)

1976

Çeviren MAHMUT ÖZİŞİK

(*) Althusser bu son cümlelerde Fransızca "histoire" kelimesinin hem "hikâye" hem de "tarih" anlamına gelmesine dayanarak bir kelime oyunu yapıyor. Bu cümlelerdeki sözler her iki anlamda birden okunmalı.

Altusser'in Marksist teoriye en önemli katkılarından biri, hiç kuşkusuz, "Devletin İdeolojik Aygıtları" adlı teorik metnidir. Marksist filozof bu yazısında klasik felsefenin ezeli "ruh-madde" karşıtlığının dışına çıkıyor ve "ruh"u ya da "düşünce"yi, maddenin belirli ölçüde çarpıtılmış bir yansıması değil, toplumun somut pratikleri ve aygıtları içinde oluşan, maddî bir nesne olarak tanımlıyor. Bu tür bir ele alış, "ideoloji"nin, sınıf mücadelesinin özgül bir alanı olduğunu önermekte ve ideolojinin klasik tanımlarını geçersizleştirdiği gibi, politik mücadele anlayışına da yeni ve önemli bir boyut kazandırmaktadır. 1990 yılında hayata veda eden Fransız düşünür Louis Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı kitabı, Türkiye'de ilk kez yayımlandığı 1978 yılından bu yana geniş ilgi gördü.

İLETİŞİM 83
POLİTİKA
DİZİSİ 9

4600000

ISBN 975-470-018-4

9 789754 700183